

55983

1993/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

EVFORDULÓK	<i>Szárszó, 1943</i>	
	Emlékeim Szárszóról (László Gyula)	3
	„A legjelentősebb nemzeti gondolatokkal akarunk foglalkozni” Püski Sándorral beszélget Halász Péter	4
	Szárszó és a katolicizmus – 1943 (Gergely Jenő)	7
	Szárszó és az egyházak (D. Havas Gábor)	16
	Emlékeim Szabó Pálról (Kanyar József)	17
	Kovács Imre 80. születésnapjára (Kanyar József)	18
	Százötven éve született Weber Ede, a helvéciai szőlőtermelés és borászat megalapítója (Dr. Pintér János)	22
	Pesovár Ferenc (Lukács László)	26
HAGYOMÁNY	A város, ahol élni érdemes (Marc van den Muyzenberg)	29
	A Bakony és a Balaton-felvidék hagyományos népi kultúrája II. (S. Laczkovits Emőke)	34
	A művelődés színterei a Vajdaságban (Virág Ibolya)	40
TERMES	A beregszászi nemzetörség (Bagu Balázs–Szakáll Mihály)	43
SORSKÉRDÉSEK	Oroszy Pál táblabíró könyvtára (Hudi József)	48
	„Én magyarnak születtem... az unokámnak ez már semmit nem jelent” (Bedécs Gyula)	54
	Csenger újjászületése (Muraközi Emil)	61
KILÁTÓ	Magyar önkéntesek Finnországiért (Ojanen, Risto)	64
KRÓNIKA	Bika képében viaskodó táltosok a régi Kinában (Demény István Pál)	66
	A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázata	
	A hazaszeretet forrásai (Frigyesy Ágnes)	71
	Történettudományunk rendszerváltása (Horváth Lajos)	71
	Négyszázhetvenkilenc pályázat (Demeter Zayzon Mária)	72
	Komárom-Esztergom megye néprajzi kutatása az elmúlt harminc évben (Körmendi Géza)	75
	Csete Balázs emlékezete (H. Bathó Edit)	79
	A dáki Szülőföld Baráti Kör (Tóth Dezső)	80
	Megalakult a Kárpátalja Felfedezői Pro Patria Szövetsége (Dr. Tóth József)	81
	Emléktáblát avattak Szegeden dr. Perbire Józsefnek (Matyikó Sebestyén József)	82
	Kazinczy-napok Kassán (Jankus Gyula)	82
	Dr. Vargha Károlyra emlékezünk (Gábori Imréné)	83
	Reöthy Ferenc emlékezete (Dr. Sipos Csaba)	84
FÓRUM	Városok önismerete (Beke György)	85
KÖNYVESPOLC	Timaffy László: Táltosok, tudósok, boszorkányok (Dr. Horváth József)	89
	Tanulmányok Csongrád megye történetéből, XVIII. (Dóka Klára)	90
	Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora (Dr. Pintér János)	91
	Honismereti hír Csávolgyról (Dr. Mándics Mihály)	93
	Honismeret a sajtóban (Derzsi Ottó)	94
	Borászati emlékmű (Szabó Sándor)	99
	HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	96

Az első borítón a Vízivárosban lévő budai főtemplom 1838-ból való képe látható. A hátsó borítón a balaton-felvidéki pásztorművészet egy szép darabja Malonyai Dezső A magyar nép művészete című könyvéből.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Kanyar József: Ki viszi át a nemzetet a túlsó partra az új évezred küszöbén? – A tordai országgyűlés emlékezete – Száz éve született Szent-Györgyi Albert – Nyolcvan esztendeje született Venczel József – A bodrogközi nép élete – Történelmi emigrációnk helytállása – Egy hajdúszoboszlói juhtartó gazdaság – A tér szerepe a csíkszentdomokosi lakodalomban – Kossuth Lajos a néphagyományban – Városi múzeum Zentán – Magyar gimnázium Técsőn.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAY-SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZÍKOSSY FERENC
NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁM MUNKATÁRSAI:

Bagu Balázs, középiskolai tanár, Bátor – Bedécs Gyula dr., a Győr-Ménfőcsanak-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője, Győr – Beke György író, Bp. – Demeter Zayzon Mária, szociológus, Bp. – Demény István Pál, tudományos munkatárs, Kolozsvár – Derzsi Ottó, ny. tanár, Bp. – Dóka Klára, főosztályvezető, UMKL, Bp. – Frigyesy Ágnes, újságíró, Bp. – Gábori Imréné, a Baranya Honismeret Egyesület elnöke, Pécs – Halász Péter, igazgató, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – H. Bathó Edit, muzeológus, Jászberény – D. Havas Gábor, közgazdász, Bp. – Horváth József dr., tanár, Csurgószőlősi – Horváth Lajos, főlevéltáros, Veregyház – Hudi József, levéltáros, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém – Jankus Gyula, pedagógus, Cseh és Szlovák Köztársaság – Kanyar József dr., ny.

levéltárigazgató, Bp. – Körmeny Géza dr., ny. igazgató, Tata – László Gyula, régész, ny. egyetemi tanár, Bp. – Lukács László dr., néprajzi osztályvezető, Székesfehérvár – Matyikó Sebestyén József, múzeumigazgató, tudományos munkatárs, Siófok – Muraközi Emil, tanár, Csenger – Myzenberg, van den Marc, tudományos munkatárs, Hollandia – Ojanen, Risto, újságíró, Finnország – Pintér János dr., osztályvezető, Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Bp. – Sipos Csaba dr., tudományos főmunkatárs, Kaposvár – S. Laczkovits Emőke, osztályvezető, Veszprém – Szabó Sándor, újságíró, fotóriporter, Hatvan – Szakáll Mihály, tanár, Bátor – Székely Judit, egyetemi hallgató, Bp. – Tóth Dezső, ny. osztályvezető, Veszprém – Dr. Tóth József, főmunkatárs, Bp. – Virág Ibolya, tanár, Horgos

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség. Bp. I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1922 Pf. 15. Telefon: 201-6621. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 93/4056 VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Fekete István igazgató. Példányonkénti ára: 58 Ft. Évi előfizetési díja: 300 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNV HPI Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda, Bp. 021-02799-219-98636. INDEX-25387.

Szárszó, 1943

Emlékeim Szárszóról

Sajnos az utolsó életben maradt előadó vagyok, aki részt vett az 1943-as szárszói konferencián. Érthető tehát, ha többen kérdezősködnek tőlem arról, hogyan is volt, mi is történt ott. A kérdések java része közéleti, politikai kérdés és én ahhoz nem értek. Nem tudom, melyik országnak mennyi a petróleuma, népeisége, ásványi kincse, sója, vasa, erdeje, közműveltsége, elfoglaltsága, egyszerűen semmit sem tudok ahhoz, hogy nézeteim többek lennének, mint műkedvelő hozzászólások. Ezt pedig nem vállalom. Így hát rendszerint kitérek a válasz elől.

Fenn akarják tartani a szárszói szellemet, ez kitünő, de hát azt annak idején Németh László, Kodolányi János, Veres Péter, Sinka István, Erdei Ferenc, Szabédi László, Asztalos István és nemes társaik képviselték, hol van, aki nyomukba léphetne? Bocsnát – hogy enyhítsek véleményem élességén –, akik nyomukba léphetnének? A jó szándék nem elég ehhez!

Még fontosabb, úgy tudom – s ebben nem hiszem, hogy tévednék –, hogy a szárszói szellem egy mondatba tömörítve „két pogány közt egy hazaért” volt. Ez most megvalósítható? Legfennebb ha álomban. Egymagunk hogyan állhatnánk meg negyven évi kifosztottság után? „Harmadik út”? Szinte azt kérdezném: mit keresett az én régészeti előadásom ebben a felizzott légkörben? Pedig valami keresnivalója mégis csak volt, mert sokan hallgatták és nagy figyelemmel. Így hát számot kell vetnem magammal s ezt szánom ünnepi megemlékezésnek.

Nemcsak a minket körülvevő népek gyalázkodásaira gondolok, hanem azokra is, akik magyar létükre szinte sugallták kisebbségünknek. Hadd idézzem példának azt a Pintér Jenőt, akinek irodalomtörténetéből tanulta a középiskolás magyar diák szellemi életünk legérzékenyebb kifejezését: a magyar irodalmat. Íme, idézem Szabédi László barátom nyomán: „Az ural-altájiak az egyetemes művelődés fejlesztése tekintetében az indo-európai nemzetekkel egy napon nem is említhetőek... A csendes életű, másnak igája alatt mintegy lopva tengő ugor; a história lapjain fel sem bukkanó, haladásra képtelen számojéd; az egykori rettegett, ma léteért küzdő, fanatikus, konzervatív török; az átkozott emlékü, elvadult mongol, a föld nélküli, renyhe mandzsu, ezek az általános ural-altáji típusok. Szellemi téren az összes ural-altáji nyelvűek közül a magyar nyelven beszélők emelkedtek legmagasabbra... éppen az indo-európai népekkel történő vérvegyülés mozdította elő” stb. stb.

De még a magyar mitológia áldott lelkű, múlt századi kutatója, Ipolyi Arnold is ilyen lehangelő képet sugallt rólunk: „Őelőttök (t. i. a Nyugat előtt) őseink vadállatok bőrébe burkolt vad nomádok... barbár csordák, minden felsőbb eszme, polgári lét és öntudat nélkül, kiknek nyelvök és szavuk ordítás, énekük bőgés, istenük egy durva tuskó volt...” Ipolyi éppen ez ellen küzd. Nos, ezzel a képpel szemben állt a magyar nemesség hetyke Attila-kultusza és az ezeréves dicsőség hirdetése. „Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzeted, nem vész az el, ha eddig el nem vészett” – énekeltük még kisiskolás korunkban a század első évtizedében. Uri osztályunk gögösen lenézte a parasztot, népi íróink pedig éppen a falusi magyarságban látták népünk megtartóját. Egyszerűen nemzettudatunk eléggé felemás volt. Nos, itt látom én előadásom értelmét, ebben a teljesen a politikumnak szentelt szárszói együttesben.

Én a honfoglaló magyar nép életéről beszéltem az akkor érlelődő könyvem kapcsán, arról, hogy milyen rendezett volt a nagycsalád élete és milyen rendezett volt másvilágképünk. Akkor még csak sejtettem a kettős honfoglalást és kettős (nemesi és népi) történelmünket. De a régészeti tény bemutatása mellé felsorakoztattam népmese-, népdal-, „babona”-kutatásunkat, beszéltem a Szent László legenda ősi mítoszt őrző voltáról a fehér és fekete, a jó és rossz világalakító harcáról. Párhuzamba hozható volt mindez a nagy keleti világvallások kozmikus magyarázataival. Egyszerűen csendes beszédemből kiderült, hogy népünk a honfoglaláskor nagy – keleti – műveltséget hordozó nép volt. Ha jól emlékszem, szóltam a „nyereg alatt puhított hús”-ról is, hiszen nevezhető-e művelt népnek, amely a ló hátára kötött, átizzadt, bűzlő húst enné? Bizony nem, de nem is ették ezt a húst (az eredeti feljegyzés a hunokról szól), hanem a hússzeleteket sebtapaszként tették a ló felmarjult hátára. Ezt láthatta az a római vezérkari százados (Ammianus Marcellinus), akinek feljegyzéseiből eredt az egész, mélyen megalázó monda. Egyszerűen előadásom talán ezért hatott olyan mélyen a hallgatóság mába mélyedt vitái közt, mert biztonságot nyújtott a tekintetben, amit Zrínyi Miklós úgy tömörített, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”.

Személyes emlékeim? Egyszer estefelé Sinka Istvánnal ballagtunk s akkor Pista hozzám fordult és szó szerint ezt mondta: „Gyuszikám, egyetlen vesszorem többet ér, mint ez a sok beszéd”. Pontosan emlékszem erre a meghökkentő mondatára. A többi előadók előadásai, közéleti aggodalmai engem is magukkal ragadtak, de hol vannak már ők: magyar létünk csillagos eget gazdagítják, emlékük legyen áldott!

László Gyula

„A legjelentősebb nemzeti gondolatokkal akarunk foglalkozni”

Püski Sándorral beszélget Halász Péter

Egyre kevesebben vannak azok, akik még részt vettek 50 évvel ezelőtt a Soli Deo Gloria által Balatonszárszón szervezett, azóta legendává és mérföldkövé vált tanácskozáson. Püski Sándor, a Magyar Élet Kiadó tulajdonosa és mindenese akkor szürke eminenciásként szervezte az emlékezetes találkozót, harca azóta a történelem viharainak fényében egyre színesebbé vált. 1945 után igyekezett újjászervezni a magyar irodalmi életet, elsősorban annak népi világát. Azonban ahogy Németh László szárszói beszédében még vízióknak tűnő veszedelmek mindinkább bekövetkeztek, Püski Sándor körül is elfogyott a levegő. Sokáig kínlódott, hogy folytassa azt, amire életét tette: a hasznos magyar könyvek széles körű kiadását. A forradalom leverése után azonban nyilvánvalóvá vált számára, hogy erre a megszállt országban nincsen lehetőség. 1970-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, s ott folytatta azt, amit itthon félbe kellett hagynia: ellátta könyvvel a magyar emigrációt, sőt, lassanként az itthon maradottakat is. Több, a magyarság legfontosabb sorskérdéseivel foglalkozó művet, amit Magyarországon nem lehetett megjelentetni, ő adott ki.

Az ország valódi felszabadulása után hazajött, s immár mint a Püski Kiadó Könyvesházának tulajdonosa szolgálja a nehezen újjáéledő magyar irodalmat.

Most, hogy közeledik a II. szárszói találkozó 50. évfordulója, ennek szervezése áll tevékenysége központjában. Miként lehet elhelyezni a szárszói találkozót és a szárszói gondolatot a XX. századi magyarság történelmében? Németh László által feltett kérdéssel fogalmazva: „Hogyan sülyedt »bennszülött«-té e nagy középkori nemzet tulajdon országában?” Milyen előzményei voltak az egykori szárszói találkozásnak?

• A Kabay Márton Ifjúsági Kör tagjai elég korán részt vettek a Magyar Élet Kiadó terjesztői munkájában, részt vállaltak könyveimnek az olvasókhoz való eljuttatásában. Egy-két éves együtt munkálkodás után 1942-ben ők kezdeményezték, hogy a Soli Deo Gloria Kálvin téri helyiségében rendezzünk értelmiségi-munkás-paraszt találkozót. Elsősorban azzal a céllal, hogy lássuk, miként lehet szót érteni a munkássággal. Mert a parasztsággal a népfőiskolákon keresztül már kapcsolatban voltunk, Veres Péter és mások segítségével, de munkássághoz alig volt ismeretségünk, legfeljebb Somogyi Imrén keresztül valami, mert a bátyja az építők szakszervezetének titkára volt. Csak rajta keresztül tartottuk a kapcsolatot a munkásmozgalommal.

Így került sor 1942 februárjában egy kisebb létszámú összejövetelre az SDG Kálvin téri helyiségében. Itt részt vett tőlünk Veres Pétertől Németh Lászlóig szinte mindenki. A találkozó elég sikeres volt, s akkor merült fel, érdemes volna ezt a párbeszédet nyáron folytatni. Volt az SDG-nek Balatonszárszón egy nyaralótelepe, ami alkalmas volt a táborozás megtartására.

Az egyház egy kicsit tartott a júliusra tervezett összejöveteltől, mert a Kálvin téren szerzett tapasztalataik nem voltak egyértelműen kedvezőek. Ezért olyan politikai kívánság hangzott el az egyház részéről, hogy szelídítsük a felvetett témák élességét. Meg akarták osztani a felelősséget, ezért úgy hirdettük meg, hogy a református egyház és a Kabay Márton Kör az összejövetel két rendezője.

Az I. szárszói konferencián elhangzott előadásokból sajnos szinte semmi sem jelent meg. Pedig Németh László különösen szép beszédet tartott. Az előadások azonban nem voltak előre megírva, nem gondoskodtunk idejében a lejegyzésekről, legfeljebb az maradt meg, amit a résztvevők itt-ott folyóiratokban, újságokban megjelentettek. Az első találkozón már 300 fiatal volt együtt, s az előadók között Németh Lászlón kívül Sinka Istvánt, Gulyás Pált, Féja Gézát és másokat hallgathattunk. Egy hétig tartott a találkozó, sok szó esett a kiadói és terjesztői munkáról, az ezzel kapcsolatos feladatokról, de természetesen a népi mozgalom által képviselt nemzeti kérdések is szóba kerültek, mint például a nemzetnevelés témája.

Ezen a találkozón mindenki számára természetessé vált, hogy a konferenciát jövőre is meg kell tartani. Tudtuk, hogy a háború előbb-utóbb befejeződik, s készülnünk kell az új Magyarország felépítésére. Ebben a körben nyilvánvaló volt, hogy a németek a háborút elvesztették, s ha már a hatalmon kívül is vagyunk, s a dolgok alakulásába nem szólhatunk bele, legalább készülnünk fel az újrakezdésre.

A II. szárszói konferencia programjában milyen új szempontok érvényesültek?

• Elsősorban a világháború utáni időszakra való felkészülés és a fő nemzeti kérdések, mint a munkásosztály és a parasztság helyzete, valamint a földkérdés lettek a II. találkozó témái. Ezen szinte mindenki részt vett, aki számított a népi mozgalomban. Nem jött el Illyés, lehet, hogy így akart valami egyensúlyt fenntartani, és nem jött el Tamási valami más ok miatt. Mikor készülődtünk a politikai programra, a református egyház, akihez ez az ifjúsági egyesület tartozott, felvetette, hogy nem lesz-e ebből baj? Úgy volt, hogy talán nem is engedik, de aztán Vátai László, az SDG akkori elnöke, maga is lelkész, tárgyalta velük és meggyőzte őket, hogy sokkal nagyobb botrány lenne abból, ha nem engednék, mint ha engedik. Végül is azt mondták, hogy a konyhát, a lakóépületeket odaadják, de nem vállalják a rendezést. Így történt, hogy az 1943-as találkozót már mi, a kiadó és a könyvbarátok indítottuk el, a programot és a meghívókat is mi küldtük szét. Az SDG csak a telepet adta és igényt formált arra, hogy az összejövetelen istentiszteletet és bibliaórákat tartson.

A felkért előadóknak megadták-e az előadások témáját?

• Általában megbeszéltük velük. Veres Péterrel, Erdeivel beszéltem a legtöbbet. Akkor még úgy látszott, hogy Erdei az egyik legfontosabb alakja a politizáló népi mozgalomnak. A Márciusi Frontból is ő igyekezett pártot csinálni. A Parasztpártot ugyan megalakították 1939 nyarán egy hajón, de akkor még semmiféle programjuk nem volt. Sőt, Veres Péter maradt a szocdem pártban, Szabó Pál a kisgazdapártban. Aztán 1944-ben, vagy talán már 1943-ban a Szabad Szóra ráírták, hogy a Parasztpárt lapja. Parasztpárt azonban valójában nem volt. Tehát Erdeivel és Veres Péterrel beszélünk meg a témákat és természetesen Németh Lászlóval, hogy mindenképpen vegyen részt. A beszédet teljesen rájuk bíztuk, csak a témát beszélünk meg. Jócsik Lajos készülő könyvének¹ a vázlatát adta elő, László Gyula²

¹A Közép-Dunamedence közgazdaság

²László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. Magyar Élet, 1944.

ügyszintén. Kerék Mihály megígérte, hogy a földkérdésről fog beszélni, de az utolsó pillanatban nem tudta vállalni. Matolcsit akkor már nem lehetett meghívni, mert a nyilaspárt közelében volt.

Kikből állt a hallgatóság?

• Nagy részük az én könyvbarát szervezőim voltak. Diákok és parasztfiúk innen-onnan, de voltak munkások is vagy 80-an. Jöttek néhány vidéki gyárból is, például Diósgyőrből. Aztán voltak Somogyi Imre emberei is, akik az ő hasura-kertészkedését próbálták megvalósítani. Sokan jöttek a visszacsatolt területekről is, különösen Erdéllyel volt jó kapcsolatunk. Észak-Erdélyben több könyvünket megvették, mint az egész korábbi Magyarországon.

Milyen volt a találkozó hivatalos visszhangja?

• Semmilyen. Ha csak az nem, hogy sokan megkérdezték tőlem: miként rendezhették vagy rendezhették meg a háború közepén ezt a 600 fős összejövetelt? Az volt a szerencsénk, hogy zárt volt a telephely, és itt minden nyáron konferenciák sorozatát tartották, ha más céllal is, de a falusiak megszokták. Érdekes volt, amikor két falusi csendőr odajött szétnézni. Tele volt az egész tábor és a feleségem elkezdte őket szóval tartani. Addig beszélt hozzájuk, amíg szépen kitessékelte őket. Tudomásul vették, hogy ez egy diáktelep, csak most egy kicsit többen vannak. Nyilvánvaló, hogy a kormány részéről tudtak a dologról, állítólag ki is küldtek néhány megfigyelőt. Ekkor már megtörtént az olasz átállítás, nyilvánvaló volt, hogy a kormány is kereste a megegyezést. Keresztes Fischer jóindulattal volt irányunkban, de maga Kállay is; 1943-ban még a könyvsátrunkat is meglátogatta. Valószínűleg érzékelték a népi mozgalom súlyát és jelentőségét, nem véletlen, hogy a táborban részt vevők közül később senki sem ment el nyilasnak, de kommunistának se nagyon.

A hatóság részéről tehát semmiféle megnyilvánulás nem mutatkozott, valami visszhang csak akkor támadt, amikor később a jegyzőkönyvet kiadtuk³ 1943 tavaszán. Akkor indult meg a sajtó, de hát ez órájuk tartozott. Különösen a Nemzeti Újság támadta, a katolikus sajtó, a klerikális, nem a KALOT-é, hanem a másik vonal, Nyisztorék. Az SDG-ben is megjíjedtek néhányan, Karácsony Sándor is ott volt egy gyűlésen, ahol felvetették, hogy túlságosan balra tolódott a rendezvény, s Karácsony Sándor védett meg bennünket. De lényegében az egyházhivatal sem foglalt ellenünk állást, a sajtóra hagyták a támadást. Az Egyedül vagyunk-ban Oláh György támadta nagyon, jobbról. Lehetett valami abban, hogy a Györffy-kollégisták és Erdei megnyilvánulásait kihasználva feltámadt a gyanú, hogy a táborban a történelmi materializmus szemlélete is érvényesült. De aki ott volt, az érzékelhette, hogy a tábor hangulata és szellemisége teljesen Németh László, a tábortüzek melletti hangulat pedig Sinka körül alakult. Tiszta nemzeti ügy volt, minden más próbálkozás hiába lett volna. Nagy Istvánról pedig tudtuk, hogy milyen, de az volt a helyzet, hogy Kassákon kívül nem volt egyetlen igazán nagy munkásíró, akit oda lehetett volna állítani egy Németh László, egy Veres Péter és többiek mellé. De még Nagy István sem kellett az itteni szociáldemokratáknak, a népszavasoknak. Szegényt utólag felelősségre is vonta a román kommunista párt, amiért egyáltalában részt vett a találkozón és eladta magát nekünk. Pedig ő elmondta itt a maga marxista szövegeit.

Ez évben van 50. évfordulója az emlékezetes találkozásnak.

• Igen, és a legjelentősebb nemzeti gondokkal akarunk most is foglalkozni, azokkal, amik akkor is napirenden voltak és ma is időszerűek. Hiszen részben ma is hasonló a helyzet, ha más körülmények közt, reméljük jobb és szerencsésebb körülmények között is, de tele vagyunk nemzeti gondokkal, noha már negyedik éve tényleg felszabadultunk. Ezentúl szeretnénk minden évben megrendezni a szárszói találkozót, és remélem, hogy majd utódaink is rendszeresen megrendezik.

1983-ban volt már ilyen próbálkozás.

• Akkor Fekete Gyula az Írószövetségtől és Pozsgay Imre a Népfront részéről vállalta volna. Kezdetben úgy látszott, Aczél is mellette van, de aztán elkezdődött a faragás, hogy csak három napot engedélyeznek, aztán csak egy napot. Azután egyszer csak a nyár elején behívott az ottani főkonzul, hogy szeretne velem beszélni, mert üzenetet kapott a budapesti külügytől, amit közölnie kell velem. Bemegyek, s akkor mondja: megkérnek arra, az idén ne látogassak haza, mert a Duray-könyv és benne a Csoóri-előszó kiadásával megsértettem a Magyar

³Szárszó. Az 1943. évi Balatonszárszói Magyar élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. 232 old.

Népköztársaság szövetségi és külügyi érdekeit. Megírtam Pozsgaynak, hogy nem jövök haza, s akkor ők úgy határoztak, hogy így azt az egy napot sem tartják meg.

Mi lesz a mostani találkozó fő témája?

• Elsősorban nem a megemlékezés. Arra csak az elején kerítünk sort néhány koszorúzással és beszéddel. Egy napot szentelünk erre, a többi a mai nemzeti gondok jegyében telik majd. Ez lenne a szárszói tanácskozások állandó programja, a mindenkor nemzeti gondok nyílt megbeszélése. Ez most különösen az 1994-es választásokra lesz kihegyezve, nem arra, hogy milyen pártra szavazzunk, hanem hogy legalább menjünk el szavazni, s ha igen, akkor valamelyik nemzeti pártra adjuk a voksunkat. Így egy erősebb koalíció állhat össze, amely jobb eséllyel kormányozhat.

Egyhetesre tervezzük a találkozót. Az első nap az emlékezéseké, a második napon a politika kerül terítékre, a harmadik napon a nagy nemzeti sorskérdések közül a népesedés, a nemzetnevelés, a határon túli magyarság; a negyedik a gazdálkodás, külön is a mezőgazdaság, az ipar, a vállalkozás; az ötödiken az irodalom, a művészet és a tudomány; a hatodikon pedig a sajtó, a rádió, a televízió, a könyvkiadás. A hetedik napon lesz a vita és a zárzó. Úgy tervezzük, hogy a tanácskozás jegyzőkönyvének szerkesztett szövegét 6–8 héten belül kiadjuk.

Honnan toborozzátok a közönséget?

• Körülbelül 100-an vagyunk, akik annak idején részt vettünk a találkozón, a Szárszói Baráti Kör, ezen kívül a különböző rokon egyesületek és szervezetek képviselői, hiszen mindegyikben vannak olyanok, akik ehhez a szellemiséghez tartoznak. Fiatatalokat is hívunk, főleg vidékről és a szomszédos államokból. Jönnek továbbá népfőiskolások, cserkészek, KALOT-osok. Nagy az érdeklődés, félek, hogy kevés lesz a hely, pedig a Szárszó és Szemes között lévő kempingben sokkal többen elférnek majd, mint 50 évvel ezelőtt az SDG nyaralótelepén.

Ott rendezte meg a Klubtanács és néhány más ellenzéki ifjúsági szervezet 1988-ban azt a szárszói tábor is, ahol az 1943-as konferencia szellemét igyekeztünk felidézni. Az akkori szervezők közül ma igen sokan képviselők, vagy más magasabb beosztásban vannak.

• Hallottam róla, de akkor én nem voltam itthon, nem tudtam elmenni. Ez is mutatja, hogy Szárszó szelleme az elmúlt évtizedekben is élt, s reméljük, még sokáig lobogni fog.

Köszönöm a beszélgetést.

Szárszó és a katolicizmus – 1943

Az 1943. évi augusztus 23–29. közötti balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozatot a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség telephelyén Püski Sándor, a Magyar Élet Kiadó gazdája rendezte. Fontos, hogy a paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság találkozájának egy református, valláserkölesi alapon álló szervezet adott otthont. A konferencián nemcsak az „ifjúság” képviseltette magát, hanem a kereken mintegy 600 résztvevő között a Magyar Parasztszövetség képviselői, a szervezett munkásság nem pártpolitikát reprezentáló szószólói, a népi írók táborának kiemelkedő tagjai, továbbá tudósok, művészek mellett – Püski Sándor szerint – „számos tanító, tanár minden felekezeti lelkész, újságíró, orvos, mérnök, közigazdász hallgatta végig az előadásokat, illetőleg szolt hozzá a felmerült kérdésekhez.”¹

A résztvevőkről pontos listát soha nem közöltek, s az előadók, illetve a hozzászólók között két református egyházi személyt találunk (egy teológust és egy lelkészt). Nincs nyoma, hogy katolikus egyházi személy felszólalt volna, vagy volt klerikus jelen Szárszón. Katolikus szervezet nem képviseltette magát. Úgy tűnik tehát, hogy ekkor a református egyház volt nyitott a kiutkeresés-táborozás befogadására. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az 1943-as Szárszón alig esett szó a vallásról és egyházakról, ezt teljesen marginálisan kezelték, és sokkal inkább egyéb társadalompolitikai, gyakorlati kérdések uralták a tanácskozást.

¹Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. Magyar Élet kiadása, 5. old.

Az 1942 februári első szárszói konferencián aktívan részt vett a legnagyobb katolikus ifjúsági szervezetnek, a KALOT-nak (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) második számú vezetője, P. Nagy Tőhötöm S. J. Ezzel szemben az 1943-as szárszói találkozó után mind a katolikus sajtó, mind a KALOT, sőt maga a katolikus püspöki kar is egyértelműen és határozottan elhatárolta magát az ott történetektől, sőt mintha ebben látta volna a fő veszélyt a katolicizmus és a magyarság jövőjére nézve. Mi ennek a radikális fordulatnak az oka, mik voltak összetevői? Erre keresünk választ a félévszázados jubileumon.

Katolikus útkeresés az 1940-es évek elején

A katolikus egyház és a hozzá sok szállal kötődő katolikus politikai párt, az Egyesült Keresztény Párt az adott hatalmi rendszeren belül konzerváló, érték- és állagörző elem, konszolidáló tényező volt. E funkciójából adódóan kevés affinitása volt a reformok, még kevesebb a radikális, netán forradalmi változások iránt. Így az sem véletlen, hogy az 1943. évi kiútkeresésben lépéshátrányban volt, energiaiból leginkább a bárhonnan jövő totalitarizmus tagadására, az alkotmányos állapotok őrzésére, s a „szellemi honvédelem” támogatására futotta. A változtatásra és főleg a szociális jobbításra való igény és tenniakarás nem hiányzott a katolicizmusból, de ezt az addigi kereteken belül képzelték el, és a meglévő, jól-rosszul bevált és működő instrumentumok korszerűsítésével tartották megvalósíthatónak.

A „hivatalos” egyház nem szívesen vállalta – hiszen nem is ez a küldetése – a hívek egyértelmű és nyílt politikai orientálását. Ilyen kérdésekről csak kényszerhelyzetben nyilatkozott.² A kétségtelenül konzervatív és az „állagörzésre” berendezkedő katolikus püspöki karból kitűnt szellemi frissességével, dinamizmussal és szociális érzékenységgel a tragikus sorsú báró Apor Vilmos győri püspök, akit az egyházon belüli kiútkeresés már ekkor elismert vezetőjének tartottak. Apor püspök felmérte nemcsak az egyházra, hanem az egész nemzetre nézve fenyegető veszélyeket, ezért több ízben is sürgette a püspöki kar világos és egyértelmű iránymutatását. Így éppen 1943-ban a nemzeti-nemzetiségi kérdésben, a földkérdés megoldásában (földreform), a szociális reformok terén, valamint az egyes politikai pártokhoz való viszony ügyében próbált állásfoglalást kicsikarni a püspökkari konferenciákon – nem sok eredménnyel.³

A várt iránymutatás tehát nem a legfelsőbb helyről jött, de mégis csak megtörtént, s ezek jelentőségét aligha szabad alábecsülnünk. Így pl. nagy példányszámban brosúráként terjesztették Pfeiffer Miklós kassai kanonok 1942-ben, a debreceni nemzetiségi előadássorozaton A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek címmel tartott előadását.⁴ Az egyháznak a szociális kérdésben vallott felfogását pedig – a nagy szociális enciklikák elméleti útmutatásaira támaszkodva – Kovrig Béla professzor dolgozta ki és adta közre program formájában 1943 folyamán.⁵

Bár a püspökök többsége, és maga Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás is veszélyesnek tartotta, hogy „a nagy nyilvánosság előtt politikai irányítást adjon”⁶, Serédi ennek ellenére a háborús években egyre gyakrabban lépett nyilvánosság elé, hogy a katolikus tanok autentikus magyarázatát, az adott helyzetben való értelmezését vagy védelmét biztosítsa. 1941-től elmondott karácsonyi rádiószózatái – amivel XII. Pius pápa eljárását követte – a nemzet és az ország függetlenségének megővéséért az egyes ember szabadságának és méltóságának a megvédéséig terjedtek, és ezzel indirekt módon fellépett a totalitárius eszmékkel szemben. A primás megnyilatkozásai így is aggasztották a kormányköröket a németek sorozatos tiltakozásai miatt.⁷ Az ún. „haladó katolikusok” – akiknek ekkori elismert vezetői Székfű Gyula, Ka-

²Lásd pl. Esztergomi Primási Levéltár (tovább EPL) Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei, 1942. március 11. 6. pont. (A korszak egészére *Gergely Jenő* szerk.: A püspöki kar tanácskozásai 1919–1944. Bp. 19174. Gondolat.)

³Ugyanott, 1943. október 6., 11. pont.

⁴Pfeiffer Miklós: A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek. Bp. 1942. Látóhatár Kiadó.

⁵Kovrig Béla: Merre megyünk? Bp. 1943.

⁶EPL. Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1943. október 6-i jkv. 11. pont.

⁷Adriányi, Gabriel: Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz, 1974. 157–165. old.

tona Jenő, Barankovics István voltak – igyekeztek az egyházfő megnyilatkozásait saját igazuk alátámasztására használni. Katona Jenő már 1943-ban megjelentette a hercegrímás öt fontos beszédét.⁸

Azok a főként fiatal generációkhoz tartozó katolikus közéleti személyiségek, szociológusok, papok és publicisták, akik az 1930-as évek elején felismerték a „keresztény-nemzeti” Magyarország „álságosságát”, s annak feszítő szociális ellentmondásait, helytelenítették az egyház és a politikai katolicizmus (a keresztény párt) együttműködését a hatalommal. A változtatás számukra a jövő záloga volt. Ehhez kínált új, teoretikusan is megalapozott fogódzót XI. Pius pápa 1931-ben kiadott Quadragesimo anno kezdetű szociális enciklikája. Ebben a pápa a szolidaritás szellemében a termelés és a társadalom hivatásrendi alapon történő átszervezését javasolta, mint az egyetlen megoldást a liberális csődöt követő bolsevik vagy fasista totalitarizmusok ellenében.

A magyar katolicizmus társadalmi affinitását erősíteni akaró reformerek, – akik akár reformkatolikusoknak, akár neokatolikusoknak is nevezték magukat – a hivatásrendiségben látták a várható csődből a kivezető utat. Erről a közös alapról azután útjaik sokfelé ágaztak, az antifasiszta velletlenszerű kereszténydemokráciától a jobboldali radikalizmushoz való közelkerülésig. Kétségtelenül igaz, hogy a hivatásrendiség eredeti gondolata szerint nem kívánta felszámolni az alkotmányos parlamentáris demokráciát, tehát az autonómiák hangsúlyozásával a politikai szféra helyett a termelés és társadalom szerkezetével foglalkozott. De számos európai példa nyomán – leginkább Salazar Portugáliája volt az etalon –⁹ ennek az elméletnek egyes képviselői eljutottak a „hivatásrendi állam” megteremtésének a gondolatáig is, ami kétségtelenül ellentmondott az eredeti szociális tanításnak. Mások pedig éppen ennek veszélyeit felismerve, magától a hivatásrendiségtől is eltávolodva, fokozatosan eljutottak a kereszténydemokrácia politikai igenléséhez, s annak társadalmi-gazdasági alapjaként a szociális piacgazdaság sürgetéséhez.

1942–43 folyamán nagy vita bontakozott ki a sajtóban a hivatásrendiség körül az egykori elvbárátkok között. Míg a hivatásrendi mozgalmak vezetői foggal-körömmel védtek kizárólagos autentikusságukat a bal- és szélsőjobboldali totalitarizmusok elhárításában, addig a liberális-kereszténydemokrata irányzat hívei – kimondatlanul is – a totalitarizmus „szálláscsinálóinak” aposztrofálták őket. A vita ismertetése nélkül a Szárszón is bírált hivatásrendiség katolikus kritikáját idézzük csak. Almásy József Esztergom-egyházmegyes pap, a Központi Szeminárium előljárója, s a Magyar Nemzet rendszeres írója harcolt a legkövetkeztesebben a hivatásrendiség politikai-állami viszonyokra való kiterjesztése ellen. Miben látta Almásy a hivatásrendi mozgalmak politikai állásfoglalásának lényegét és veszélyét? „A rendi állam gondolatával a legkényesebb politikai kérdésben, az államforma kérdésében – minden tiltakozásuk és minden nyugtató ellenére – mégis csak állást foglalnak. Egész agitációjuk a fennálló népképviselőt diszkreditálására irányul... Tehát kifejezetten politikai hatással jár a szervezkedés.”¹⁰ Almásy és a kereszténydemokraták felismerték, hogy a hivatásrendi szervezetek és teoretikusaik bár hangoztatják – és nyilván nem csak taktikából, hanem meggyőződésük szerint – politikamentességüket, s a társadalom és a gazdaság hivatásrendi átszervezését állítják előtérbe, ez nem lehetséges politikai konzekvenciák nélkül. Ha pedig az állam hajtja végre ezt az átszervezést, ez az állam átalakulását is jelenti a népképviselői parlamentáris alkotmányos államtól a hivatásrendi államhoz, ami a diktatúra leplezett formája.

Aligha kellett hozzá túl nagy fantázia, hogy megértse az olvasó: a korporativizmussal a háború után – amelyet 1943-ból nézve már nyilvánvalóan az antifasiszta koalíció nyerhetett csak meg – nem lehet posszibilis a közéleti katolicizmus. Erre Szárszón ékes bizonyossággal szolgált.

1943 folyamán a katolikus egyház és a katolikus mozgalmak számára is megválaszolandó kérdés lett, hogy milyen nem-katolikus vagy nem valláserkölcsei alapon álló erőkkel fogjanak össze? A legitimistákkal és a konzervatív-liberális alkotmányvédő csoportokkal való laza

⁸Serédi Jusztinián bíboros öt beszéde. Jelenkor Kiadó, 1943. Bp.

⁹Zsigmond László (szerk.): Politikai és szociális enciklikák. II. köt. Bp. 1970. ELTE kiadása, 55–117. old.

¹⁰Mihelics Vid katolikus szociológus Portugáliában tanulmányozta Salazar rendszerét, s tapasztalatait itthon népszerűsítette.

¹¹Jelenkor, 1941. június, 1. old.

összefogás ekkorra már kialakult, amelynek fórumai a körmendi találkozók voltak.¹² Hasonlóképpen továbbra is fennállt a keresztény párt kormánytámogató szerepe a parlamentben – a kormányzásban való részvétel nélkül. A paraszti irányzatokhoz, a népi írókhoz csak esetleges volt a kapcsolatuk, ez is inkább vonatkozott irodalmi, esztétikai és szociális eredményeik elismerésére, semmint politikai törekvéseikre. A Független Kisgazdapárttal is bonyolult volt a katolicizmus kapcsolata. Bár Varga Béla plébános révén a párt vezetésében 1939-től – Serédi jóváhagyásával – jelen volt az egyház, ez közelről sem jelentett „szövetséget”. Részint azért nem, mert a kisgazdapárt a falun a keresztény párt vetélytársa lett, részint azért, mert nem deklarálta valláserkölcsei jellegét, s ráadásul mentalitását tekintve inkább protestánsnak, semmint katolikusnak tűnt.

De nem kerülhette meg a katolicizmus a szociáldemokráciához való viszony kérdését sem. (Főleg akkor vált ez fontossá, amikor 1943-ban létrejött a kisgazda-szociáldemokrata összefogás!) A hivatalos egyház egyértelműen elutasító volt a materialista és internacionalista szociáldemokráciával szemben, az ideológiai antagonizmus okán semmiféle kompromisszum nem merült fel. Ehhez képest a liberális katolikusok az 1940-es évek elején alapvetően átértékelték felfogásukat a szociáldemokráciáról. Elsősorban azt a tudatos hamisítást igyekeztek cáfolni, amely egyenlőség jelet tett a szociáldemokrácia és a kommunizmus között. Bár a világnézeti antagonizmus aligha volt feloldható, arra mutattak rá, hogy míg a kommunisták a diktatúra, addig a szociáldemokraták a parlamentáris demokrácia hívei, s ragaszkodnak a szabadság jogrendjéhez.¹³ Éppen ezért az ideológiai ellentétek ellenére is politikailag mint szövetségesek jöhetnek számba.

Az 1942-es szárszói, és az 1943-as győri konferencia

A tömegmértékű nevezhető, valóban népi és egyben modern társadalmi programot hirdető katolikus szervezetek és mozgalmak közül kétségtelenül a KALOT járt az élen az 1942-es, 1943-as kiutazásokban. Ez a parasztság és a nép sorsa iránt katolikus valláserkölcsei alapról elkötelezett mozgalom, a jezsuita atyák szellemi és lelki irányításával, számos buktatót sem megkerülve, szinte egyedüli alapja és kerete lehetett volna egy valóban szociális és kereszténydemokrata párt kibontakozásának és a közéleti katolicizmus jövőbeni elhelyezkedésének.¹⁴

1942. február 15–22. között rendezte meg a Soli Deo Gloria Szövetség keretében működő Kabay Márton Kör Balatonszárszón a paraszt-, munkás- és értelmiségi fiatalok első találkozóját. Ez a találkozó jellegében kétségtelenül még más volt, mint az 1943. évi. Itt inkább teoretikus kérdésekről esett szó, és nem a „háború utáni” gyakorlati megoldások kereséséről. 1942 februárjában még igencsak messzinek és bizonytalanoknak tűnhetett a háború kimenetele. Talán éppen ezért is volt inkább lehetséges a katolikusok aktív részvétele egy ilyen jellegű konferencián. Amint az egyik résztvevő írta, „most jöttek össze először egész heti közös munkára a SDG hitvalló szervezete keretei közt papok, írók, nevelők, szellemi és testi munkások, iparosok és parasztok... Úgy igaz, ahogy Széchenyi tudta, vallotta valaha: hit nélkül nincs reform, még a »hitel« is hiten alapszik. Hitben fogant a gondolat, s ha csakugyan hitből fogant, tetté is válik... A hit kérdésének fölvetése nem bontotta szét a táborot felekezetekre, épp ellenkezőleg, ez kovácsolta egyggyé. Az íróra minden felekezet igényt tart, a katolikus Vörösmartyra a protestánsok is, a kálvinista Adyra a katolikusok is.”¹⁵

Az 1942 februári első szárszói konferencia tehát még tudatosan teoretikus jellegű volt, s a párbeszédben a valláserkölcsei mozzanat volt a domináló. Éppen ez tette lehetővé a katolikusok aktív részvételét. Ennek a tanácskozásnak a jegyzőkönyvei nem kerültek elő, így a résztvevők másutt publikált visszaemlékezéseiből biztosan tudjuk, hogy arra meghívták, és

¹²Körmend a legitimista gróf Sigra Antal választókerülete volt, ahol képviselői beszámológyűlések alkalmával találkozott az „alkotmányvédő csoport”.

¹³Magyar Nemzet, 1943. április 18. *Almásy József*: A kakas és a hajnal; EPL. 6079/1943.

¹⁴A KALOT történetét kandidátusi disszertációként feldolgozta *Balogh Margit*. Bp. 1991. MTA Könyvtár Kézirattár.

¹⁵Tiszántúl, 1942. július 8. *Juhász Géza*: Mit adott Balatonszárszó? Közli Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Bp. 1983. Kossuth K. 107. old. (Tovább: Szárszó 1943.)

részt is vett Nagy Töhötöm jezsuita páter, a KALOT alelnöke. Szerepléséről egyöntetűen pozitív emlékezőkkel találkozhatunk csak.

A későbbiek szempontjából igencsak fontosnak tűnik Veres Péter megállapítása, miszerint „az ifjúsági egyesületek című megbeszélésen felejthetetlen élmény maradt a KALOT alelnökének, Nagy Töhötömnek testvéri részvétele. Nem zavarta a reverenda abban, hogy néhány népi táncal mindjárt be is bizonyítsa népünk iránti szeretetét.”¹⁶ Nagy páternek azonban nemcsak a tánclesei, hanem a nézetei is nagy figyelmet keltettek, Németh Lászlóban is nyomokat hagyott a vele való diskurzus. Németh László emlékezése szerint éppen arról folyt a vita, hogy miként lehet összeegyeztetni az egyéni vállalkozást (gazdálkodást) a közösségi renddel, mit jelent e kettőt összhangba hozó „szocializmus”, amibe bekapcsolódott a jezsuita atya is. „Még a katolikus KALOT vezetőjével – akit Püski Jónak látott elhívni ide – folyt beszélgetésből is továbbhajtott, csirázott valami. Ez vallás, de nem kereszténység, mondta az eléggé jófejű jezsuita, amikor elméletem a vallásos ösztönökről s azoknak a ma uralkodó gondozásáról, mintegy teológiai névjegy-átnyújtással, elmondtam neki. Az Ó részéről ez persze elutasítás volt; énbenem pedig azonban újra megmozdult a vágy, hogy ami a vallásban igazán életet tápláló, volt világképek meghasonlást szülő roncsaiból én a köröttem gomolygó ifjúságnak átmentsem valahogy.”¹⁷ Németh László aligha nevezhető a jezsuiták iránt jóindulatú gondolkodónak, mégis elismerte, hogy Nagy páter gondolatai, érvelése mégiscsak elgondolkodtatták a vallási értékek felől.

A fentihez képest sokkal inkább pragmatikusan látta Darvas József Nagy páter és a KALOT helyét és szerepét a kiütkeresésben. Az 1942-es találkozóról szólva mondja: „Eljött például Nagy Töhötöm páter, a katolikus népfőiskolák, a katolikus parasztfiatalok szervezték, a KALOT-nak egyik szellemi vezetője is. Számomra talán az a legnagyobb és legkedvesebb meglepetés, hogy az itt hosszú esztendő óta folyó belső munka nem maradt meg egy vallásos egyesület szektaszerű mozgolódásainak szűk keretei között, hanem kinyújtotta a kezét minden hasonló kezdeményezés felé – sőt a nép felé is! A különböző vallási árnnyalatok, a legkülönbözőbb felfogások is szépen megférnek itt egymás mellett, mert... a viták fölül egyetlen gond és szándék terít sátrát: hogyan lehetne jobbítani a magyar nép sorsán?”¹⁸

1942 február elején tehát ez a toleráns hangvétel, a konstruktív együttműködés igénye és lehetősége jellemezte a szárszói találkozót. Mi minden történt rövid másfél éven belül, amely oda vezetett, hogy 1943 augusztusában sem a KALOT, sem más katolikus szervezet nem képviseltette magát, sőt azt követően mondhatni egyértelmű elmarasztalás volt az álláspontjuk?

A biztató kezdetek után a KALOT elmaradásának konkrét okait nem ismerjük, mint ahogy a hierarchia részéről történt esetleges tiltás nyoma sem került elő. Az pedig csak utólagos magyarázat lenne, hogy az 1943-as szárszói konferencia jóval radikálisabb, baloldali volt, mint az 1942-es. Azt nemigen lehetett előre tudni, hogy Erdeivel szólva, ott majd a materialista szocializmus jelenti a „legvilágosabb” kiütkeresést.

Az okok részint a megváltozott általános politikai körülményekben, részint a közéleti katolicizmus új, vagy legalább is az 1941–42-es állásponthez képest más álláspontjában keresendők. Szerintünk 1943-ra a közéleti katolicizmusban megérlelődött egy olyan álláspont, miszerint egy sajátosan katolikus, markáns irányvonalt kell kialakítaniuk a háború végére és utánra követendő magatartást illetően. Ez pedig a különféle mozgalmak és szervezetek korábbiál hatékonyabb összefogásán, együttműködésén alapul.

Ami konkrétan a KALOT magatartását illeti, azt behatárolta a püspöki kar állásfoglalása. Már 1942 folyamán egyes főpapok figyelmeztették a jezsuita vezetőket, hogy tartózkodjanak a baloldali rádiakalizmustól és a radikális követelések felkarolásától. Az egyházat mindig irritálta, ha ex cathedra katolikus szervezetek nem-katolikusokkal működnek együtt. Formálisan is gátolhatta a KALOT további részvételét az együttműködésben az ekkorra megszilárdult KALOT-Levente együttműködés¹⁹, amely igencsak nehezen lett volna összeegyeztethető szocialista partnerek szemében a demokratikus elkötelezettséggel. 1943

¹⁶Szárszó 1943., 48. old.

¹⁷Ugyanott, 102. old.

¹⁸Ugyanott, 111. old.

¹⁹Az együttműködésről szóló megállapodást 1941. október 18-án írták alá.

nyarán végül az is az együttműködés folytatása ellenében hatott, hogy ekkorra – tehát a szárszói konferenciát megelőzően – létrejött a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt szövetsége. Ezzel az akkori „balközép” orientációval szemben a katolikus közelet nyilvánvalóan valamiféle „jobbközép” megoldásban gondolkodott.

A fentieknek bizonyítéka az 1943. augusztus 26-án Győrött, a Püspökvárban tartott tanácskozás, amely távlatilag a magyar kereszténydemokrata párt alapjait rakta le. Itt Apor püspök meghívására húszegynéhány katolikus vezető, főként egyháziak vettek részt. Itt határozták el a Katolikus Szociális Népmozgalom nevű szervezet létrehozását, amelynek bázisát az EMSZO (Egyházközségi Munkás Szakosztályok), a KALOT és a Hivatásszervezet (Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete) képezte. Vezetői Kovrig Béla és a KALOT elnöke, P. Kerkai Jenő SJ. lettek²⁰. A szervezkedés bázisa és motorja a KALOT volt, és már ekkor elhatározták egy a falun a KALOT-ra, városban a Hivatásszervezetre és az EMSZO-ra támaszkodó, új, jellegében keresztény, szociális, ugyanakkor modern, a konzervativizmussal szakító kereszténydemokrata párt létesítését. Ennek születésénél Apor püspök is bábáskodott.

Úgy tűnik, hogy itt egyfajta versenyfutás alakult ki: a szárszói konferencia szervezése és a győri tanácskozás létrehozása időben egybeesett, arról nem is szólva, hogy a szárszói tanácskozás napjaiban ültek össze a katolikus mozgalmak vezetői a győri püspöki palotában. 1943 augusztusában a KALOT és a katolikus társadalmi és szociális mozgalmak nem Szárszón és a népiekkel keresték a kibontakozást és a szövetségeket, hanem megkísérelték a saját útjukat járni.

Szárszó 1943

Véleményünk szerint majdhogyan nem félreértés következtében kapott hangot 1943-ban Szárszón a „hivatalos” katolikus vélemény, értve alatta a hivatásrendiség vállalását, mint a jövőbeni magyar kibontakozásának egyik útját. Ennek előzményeit maga a szervező, Püski Sándor írja le. „Éppen a tábor szervezése körül, de már korábban is, a társadalomtudományi sorozatom szerkesztésekor, külön gondom volt egy államtudományi szakember. Erdei Ferencsel beszéltem is erről, de sohasem említette Bibót, pedig, mint utólag megtudtam, jól ismerte a szegedi egyetemről. Így hívtam meg Kiss Istvánt, Magyary Zoltán közigazgatási jogi professzor tanársegédjét...”²¹ Magyary professzor munkásságáról itt aligha kell bővebb ismertetést adnunk. A tanársegéd is kiváló közigazgatási szakember volt, igazi tudós, de aki azt sem titkolta, hogy hívő katolikusként a katolikus szociális tanítás és a hivatásrendiség képviselője. Szárszóra azonban nem e minőségében, hanem „államtudományi szakemberként” kapott meghívást; azt is mondhatnánk történelmietlenül, hogy egyfajta „Bibópótlék” gyanánt csöppent a konferenciába.

A konferenciát ténylegesen felvezető előadást Erdei Ferenc tartotta A magyar társadalom címmel. Előadása a marxista materialista szociológia alapjairól tárgyalta a témát.

Az Erdei előadását követő vitában egy Burkus Imre nevű jegyző hiányolta, hogy az előadó nem foglalkozott a hivatásrendiséggel mint egyik „megoldási javaslattal”. Burkus szerint „a Hivatásszervezet olyan társadalomszervezési forma, amely egyedül egészséges, s a jövő társadalom megszervezésének alapja lehet.”²² A felszólaló nem tartozott a hivatásrendi mozgalmak vezérkarához, mégis Veres Péter szükségét érezte annak, hogy erélyesen visszautasítsa a hivatásrendi elképzeléseket. Argumentációja szerint a középkorira emlékeztető rendi szervezet keretei között „sem az egyének, sem a társascsoportok nem tudnak mozogni a kötött társadalmi formában”. A lényegét ő is a haladó katolikusokéhoz hasonlóan látta: „Tudom, hogy elvben nem is akarják, de a gyakorlatban nem lehet másképp, mert a hivatásszervezeti forma csak autokratikus formában valósulhat meg... a hivatásszervezet nem lehet demokratikus.”²³

²⁰Lásd Gergely Jenő: A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete 1936–1945. Műhely (Győr), 1984. 1. sz., 3–22. old.

²¹Szárszó 1943., 133. old.

²²Szárszó, 38. old.

²³Szárszó 1943., 212. old.

Erdei Ferenc le akarta söpörni a témát az asztalról mondván, hogy a Hivatásszervezet jelentéktelen, a szociális enciklikák pedig merőben teoretikusak. Ekkor szólott hozzá Kiss István, védeve a katolikus álláspontot: „A pápai körlevelek nemcsak teoretikusak, hanem azok alapján konkrét cselekvés is indult meg. Ilyen pl. Salazar munkája Portugáliában és ilyenek a különböző katolikus munkásmozgalmak. Hozzátette végül, hogy ezt neki, mint katolikusnak, le kellett szögeznie.”²⁴ (Érdemi vita azonban Erdei elutasító magatartása miatt nem bontakozott ki a kérdésről.)

Másnap, augusztus 25-én tartotta meg Németh László nagy vihart kavarázó előadását a „harmadik oldal”-ról. Érdekes módon, ennek vitájában jött elő érdemben a KALOT és a szociális katolicizmus, mint „partner-irányzat”. Somogyi Imre, a Kertmagyarország gondolatának lelkes híve mondta többek között: „Én állandóan az országot járom, gazdasági szervezkedő utamon állandóan tartok előadásokat, mind a református konferenciákon és népfőiskolákon, mind a katolikus népfőiskolákon. Természetesen ugyanúgy részt vettem, amikor csak időm engedte, az evangélikus népfőiskolákon is. A KALOT a levante-központtal karöltve, levante-vezető átképző tanfolyamokat tart Érdén a nyári hónapok alatt, körülbelül minden kéthétén. Leginkább száz lelkes szokott összejönni száz faluból. Azt a falu-problémát, amit itt most a következőkben pár szóval akarok elmondani, ott is felvettem, és sajnos, mindenütt igazolják, amit most itt elmondok.”²⁵ A KALOT tehát implicité mégiscsak megjelent Szárszón, s nemcsak Somogyi interpretációjában, hanem pl. Muharay Elemér előadása nyomán, s az általa vezetett népitánc-előadások okán is. Hiszen éppen Muharay ezt a „programot” szinte mindegyik KALOT-népfőiskolán megvalósította.

A Németh László-előadás vitájában ismét szót kért Kiss István, s a munkásság-parasztság-értelmiség összefogás kérdéskörére reagálva kifejtette, a probléma lényege az, hogy milyen tartalommal van megtöltve ez az összefogás. Maga is szükségesnek tartja az összefogást, de kimondatlanul is nyilvánvaló volt, hogy míg az egyik tábor ennek lényegét a szocializmus elfogadásában látta, addig a katolikus Kiss István ezt a polgári demokrácia igénylésében fogalmazta meg.²⁶

Kiss István, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultásának oktatója, 1943. augusztus 27-én este tartotta meg előadását Szárszón Az állam élete címmel. (Megjegyezzük, hogy az előadó nem tartozott a katolikus szociális mozgalmak vezérkarához, érdeklődése nyilván teoretikus volt, amit előadása is élesen bizonyít. Szerintünk a szárszói konferencián valóban két „szakelőadás” hangzott el: az egyik Kiss Istváné, a másik László Gyuláé volt a magyar östörténéről.²⁷

Kiss István előadása a neotomista társadalomelméletet képviselte, s anélkül, hogy kiejtette volna a „hivatásrendiség” „rendiség” vagy a „korporáció” szót, gyakorlatilag a Quadagesimo anno elveinek megfelelő konstrukciót vázolt fel. Abból a kérdésből indult ki, hogy mi is az állam? Az állam szerinte „az emberi közösségek egyike”.²⁸ Természetesen következett a kérdés, hogy mit jelent az emberi közösség? Ilyen közösséget szerinte a közös terület, a népesség, a közösségalakító erő, s végül a munkamegosztáson keresztül jelentkező szervezethez alkothat.

A társadalom helyett általa használt „emberi közösség” kétféle megnyilvánulással bír. Az egyik a szerves, a másik a szervezett megnyilvánulás. (A szerves megnyilvánulás öntudatlan, a szervezett öntudatos.) Ebből következőleg a szerves közösségnek a társadalom nevezhető, a szervezett közösség pedig az állam. „Nincs külön társadalom és nincs külön állam, hanem mind a kettő ugyanannak az egy közösségnek a két különböző megnyilvánulása.”²⁹ Ha ez a kettő faktor összhangban van, akkor a társadalmi béke állapota áll elő, ha konfliktusba kerülnek, a társadalmi válság következik be.

²⁴Ugyanott, 213. old.

²⁵Ugyanott, 242. old.

²⁶Ugyanott, 245. old.

²⁷Jellemző, hogy 1983-ban, a szárszói jegyzőkönyvet az 1943-as kiadás alapján ismét megjelenítő Kossuth Kiadó szerkesztői Kiss István előadását – terjedelmes voltára hivatkozva – nem közölték.

²⁸Dr. Kiss István: Az állam élete című előadása 1943. augusztus 27-én este hangzott el, ezt követte Muharay Elemér előadása. Közli Szárszó, 147–167. old. Idézet 148. old.

²⁹Ugyanott, 154. old.

Az kézenfekvő, hogy az organikus társadalomelmélet nem sok rokonszenvet élvezett a dialektikus materializmust preferáló szociológusok előtt. A belőle levont „gyakorlati konklúziók” azonban valószínű, hogy a konferencia egészének elutasításával találkoztak. Kiss tanár úr szerint ugyanis az ipari forradalom következtében a XVIII–XIX. századi jogállam csődöt mondott, mert a nagyüzemmé vált államigazgatást csak egy szakszerű „közigazgatási vezérkar” irányíthatja hatékonyan. Egészen máshonnan vett hasonlata volt a katolikus világegyház kormányzásának struktúrája. A pápai primátus és bíborosok szent kollégiuma együttesen valósítja meg a „szakszerű” kormányzást, amelyben az egyszemélyi felelősség és a kollektivitás egyesül.

A „cselekvés állama” tisztázatlan kategóriájának használatával az előadó végül is a totalitárius és parlamentáris rezsimek között kereste a közös nevezőt, a szakszerű társadalomszervezeti elvek tekintetében. Ez az igény szerint „független demokráciától vagy diktatúrától, jobboldaliségtől vagy baloldaliságtól, mert ez egyszerűen nem más, mint értelemszerű szervezési megoldás. Hangsúlyozom, szervezési megoldás. Ezt a szervezési megoldást nálunk is meg kell valósítani...”³⁰ Az előadó tehát egy platformon volt azokkal, akik hittek abban, hogy a termelés és a társadalom hivatásrendi átszervezése egyszerű technikai kérdés, és az elvonatkoztatható a politikai konzekvenciáktól.

Kiss István előadását – a források szerint – nem is követte érdemi vita. Veres Péter ugyanis már korábban elmondta a „baloldal” véleményét a hivatásrendiségről. Püski úgy emlékezik, hogy Kiss Istvánnal „csődöt mondtunk, mert mi szakelőadást vártunk, ő pedig politikait tartott, és kifejtett hivatásrendi elmélete sehogysem illett bele a mi politikai gondolkodásunkba.”³¹ Püski mondta ki a lényeget. Szerintünk nem az volt a baj, hogy Kiss nem volt elég „szakszerű”, hanem az, hogy „nem illett bele” az ő politikai gondolkodásukba.

Szerintünk 1943-ban Szárszón az történt, hogy a rendezők nem hívták meg – mert nem ismerték, mert nem akarták? – a haladó katolikusok képviselőit (vagy azok ezt nem fogadták volna el?), s egy elméleti szakember állásfoglalásából ítélkeztek sommásan a katolikus álláspont felett. Pedig a hivatásrendiség elutasítása a katolikus táboron belül ekkor már nem volt titok.

Szárszó „katolikus utóélete”

Az 1943. év alternatívái a katolikus püspöki karban az 1944. tavaszi, a korszakban az utolsó püspöki konferencián kerültek napirendre. Itt tulajdonképpen három politikai kérdés szerepelt. Az egyik a Katolikus Népszövetség újjászervezése és reaktíválása, a másik az Egyesült Keresztény Pártból Keresztény Néppárttá váló parlamenti katolikus párt új programadása, a harmadik pedig a KALOT javaslata volt egy új katolikus párt létrehozására.³² Témánk szempontjából minket ez utóbbi érint.

Kerkai és Nagy páterek az 1944 tavaszi püspöki konferenciához intézett memorandumukban, nyilvánvalóan Szárszó hatására, kifejtették, hogy „most elsősorban nem is az ifjúságot, mint inkább a már férfikorban levő agrárteget fenyegeti talán még súlyosabb veszedelem a szélsőbaloldali radikalizmus részéről – írták a KALOT vezetői a püspöki karnak. – Nem kisebb célt tűzött maga elé ez a csoport, mint azt, hogy először társadalmilag, utána politikailag mozgósítsa a magyar földműves tömegeket. A fent említett csoportnak három legismertebb képviselője: Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre. Az azóta hírhedtté vált szárszói konferencián mindhárman nyílt hitvallást tettek az ateista történelmi materializmus mellett. A kétezere éves kereszténységről egy vallásos protestáns csoport által rendezett együttesen csak gúnyos szavaik akadtak. Ezt az irányzatot természetesen jó szemmel nézi a magyar szociáldemokrácia... Az ipari nagytőke is rokonszenvvel kíséri a megmozdulást, mert így a közvélemény előtt az ipari kapitalizmus kérdéseiről az agrárproblémákra terelheti a figyelmet”.³³

A memorandumban már a világnézeti antagonizmus dominál, és háttérbe szorult az egy évvel korábban még meglévő közös szándék a parasztság felemelésére. A szárszói „veszedele-

³⁰Ugyanott, 167. old.

³¹Szárszó 1943., 133. old.

³²Valamennyire lásd EPL Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei, 1944. március 14-i jkv.

³³EPL 1982/1944.

lemmel” szemben – amelynek realitását a kisgazdapárti-szociáldemokrata pártszövetség jelentette a politikai katolicizmusra nézve – a püspöki konferencia jóváhagyását is elnyerve a KALOT tervezete, miszerint saját helyi csoportjaikra (számuk kb. 3200 volt), 20 népfőiskolájukra és az ott kiképzett falusi vezetőkre, a falu hívő értelmiségére támaszkodva, de az EMSZO-val és a Hivatásszervezettel összefogva kezdenék meg a szervezkedést. Ennek itt ki nem mondott, de Nagy páter szerencsésen fennmaradt irathagyatékából egyértelműen rekonstruálható célja a már Győrött elhatározott politikai párt létrehozása volt.³⁴ Egy széles tömegbázisra támaszkodó, katolikus és szociális jellegű párt vehette volna fel a versenyt a faluban a kisgazda-szociáldemokrata összefogással.

Valójában az egyház véleményét tükröző katolikus sajtó annak idején nem szentelt figyelmet Szárszónak. A Nemzeti Újság című katolikus napilap is csak a konferencia jegyzőkönyvét közreadó kötet megjelenésekor – 1944 februárjában – méltatta azt egy kritikus „recenzió” erejéig. A szerkesztőségi cikk szerint „a népi magyarság és a mélymagyarság szolgálatának nevében egybegyűltek a marxizmus ideológusainak hatására feltűnő módon hajlottak el a baloldali forradalmiság frázisvilága felé”.³⁵ A gúnyos hangvételű cikk ebben látja Szárszó jelentőségét, illetve ezt tartja a legfontosabbnak: az egyébként számukra is elfogadható népiek „marxista fertőzöttségét” és egyértelmű baloldali „fordulatát”. Ezért nem lehetett már velük együttműködni pl. a KALOT-nak sem. A fő kifogás Erdeivel szemben fogalmazódott meg, akinek „előadása a képzett szociológus tudását sugározza. Erénye és hibája egyformán abból az elfogultságból származik, hogy a magyar társadalomfejlődést pusztán a történelmi materializmus szemüvegén át nézi”.³⁶ A két ellentétes pólust a marxista Erdei és a nemzeti alapon álló Németh László jelentette, s szerintük Szárszón élesen szétvált a magyar demokráciát akaró népiek és a marxizmust elfogadók csoportja. (A katolikus lap Kiss István szereplését egy mondattal említi, miszerint ő megvédte a Hivatásszervezetet a támadásokkal szemben. A bővebb méltatás elmaradása impliciten bizonyítja, hogy a szakember nem a „közéleti katolicizmus” képviselőtében jelent meg Szárszón.)

A Nemzeti Újság 1944 február végén még egyszer visszatért Szárszóhoz, mégpedig olyan formában, hogy kritikátlanul átvette a Magyar Út című folyóirat Mi volt a vihart keltő Szárszó-szátyárkodás című cikkét, illetve annak Kovács Imrét támadó passzusait. Eszerint a Németh László előadása után felszólaló Kovács Imre a következőket mondta volna: „Valaki tegnap este emlegette itt a kereszténységet, s a hitében megújult magyarságról beszélt. De kérem, ma már mi az egyház? Cégér. Semmivel sem különb, mint akármelyik kocsmacégér, mire ilyesféleek vannak kiírva: Vendéglő a Vaddisznóhoz.”³⁷ A katolikus sajtó ezzel is a szárszói találkozót, és főleg a népi írók istentelenségét, egyházellenességét akarta bizonyítani, akik ezért alkalmatlanok az egyébként hívő paraszti tömegek vezetésére.

Hogy valójában mi hangzott el Szárszón, nem tudjuk, de hogy Kovács körül „affér” volt, az tény. Veres Péter igazolta azonban, hogy „a cégér hasonlat valójában nem az egyházra, hanem a politikai pártok kereszténységére vonatkozott”.³⁸

Az 1940-es évek első felében a katolikus kiütkeresés inkább legitimistának és „urbánusnak” nevezhető, zömmel értelmiségiekből álló csoportja – bár nem került közvetlen kapcsolatba Szárszóval – nemcsak toleranciát, hanem megértést is tanúsított a népi írók által reprezentált törekvések iránt. (Igazolja ezt a lapjaikban publikálók hosszú névsora, és a polémiától sem mentes elismerő recenziázások tömege.) Ez a leginkább liberális katolikusnak nevezhető irányzat a „szellemi honvédelem” síkján mozgott, és csak 1944 tragikus hónapjaiban tud összefogni a KALOT és egyéb hivatásrendi szervezetek által képviselt „szociális katolicizmussal”, amely találkozásból 1944 október közepén megszületett a Kereszténydemokrata Néppárt.³⁹

Gergely Jenő

³⁴Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. 216. fond. 4. doboz, Napló, 1945. február 27-i bejegyzés.

³⁵Nemzeti Újság, 1944. február 2.: Miről szónokoltak Szárszón? 8. old.

³⁶Ugyanott.

³⁷Nemzeti Újság, 1944. február 25.: Mi volt a vihart keltő nyári Szárszó-szátyárkodás?, 7. old.

³⁸Szárszó 1943., 388. old.

³⁹Lásd Izsák Lajos: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949. Kossuth K. Bp. 1985.

Szárszó és az egyházak

A vallás mozgalom és intézmény együttese, s bár a kettő elválaszthatatlan, történelmi szerepük megragadásában az első nyilvánvalóan kevesebb, az utóbbi több fogódzót kínál, hiszen a hivatalos egyház irattára a kutató rendelkezésére áll. Balatonszárszó azért is izgalmas téma, mert nem az intézményeket, hanem a mozgalmak embereit gyűjtötte össze. Püski Sándor keményprofilú könyvkiadó, de az általa kiterelbelyesedett népi mozgalom színeképeknek gazdagságát mi sem jelzi jobban, mint Szárszó, gyűjtőpontjában a rövid távon realista Erdei Ferenc és a hosszú távra realista Németh László antagonisztikus, magas szintű vitájával.

Az egyházak hol dicsérték-elismerték, hol bírálták-korholták a hatókörükben működő mozgalmakat.

A konferencia tagsága azonban semmiféle szempontból nem volt tagolt. A református egyház sem "képviseltette magát", még az elnöklő Bognár István tanár, az SDG alelnöke is tartózkodott minden véleménynyilvánítástól, és Kovács Imre egyházellenesként értelmezhető kijelentését félbeszakító figyelmeztetésétől eltekintve vitavezetése kizárólag protokolláris volt. Másrészt a református egyház korabeli vezetése annyira negatívan értékelte az SDG szerepvállalását Szárszón, hogy Soos Géának, az SDG elnökének a legközelebbi közgyűlésen negyedórát kellett fordítania a szövetséget ért támadások kivédésére. (Református Élet, 1944. március 4.) Ez az – enyhén szólva vegyesnek mondható – értékelés a mai egyházvezetésben is fellelhető.

Az viszont tény, hogy a protestáns egyházakban a különböző áramlatok szabadabban megnyilvánulhattak, így azok társadalmi problémák iránti fogékonysága is, amiben különösen a "Soli Deo Gloria" járt az élen. Szerves fejlődés során, szerteágazó kapcsolatépítése révén jutott a szövetség a három nagy rétegtalálkozóhoz.

1942. február 15. és 22. között a Kálvin téri központjában tartott 150 fős konferenciáján nagyjából azonos arányban vettek részt értelmiségiek, parasztok, munkások; ennek végén ajánlotta fel az SDG elnöke a szárszói telepet a tanácskozás folytatására. A hét közepén egy délelőtti fordítottak az ifjúsági egyesületek hivatásának megvitatására, itt került terítékre a Kalot is.

1942 nyarán az SDG Testvériség Konferenciáján már 300-an vettek részt. Németh László itt két előadást is tartott, rajta kívül Féja Géza, Veres Péter, Nagy István, Darvas József voltak a főszónokok.

A csaknem 600 fős '43-as találkozó résztvevőiről valóban nincs teljes jegyzék. A Református Zsinat Levéltárában fekvő, ABC-rendbe szedett lista csak az előre jelentkezetteket tartalmazza, összesen 480 főt, s ezek közül 94-nél nem szerepel a jelentkező vallása. A többiek így oszlanak meg:

	fő	százalék
református	246	63,7
evangélikus	21	5,4
unitárius	8	2,1
római katolikus	111	28,8
összesen	386	100,0

Miután az SDG részt vett az előkészítésben (amit többen vitatnak ugyan, de a Kossuth Kiadó említett kötetének 172. oldalán facsimilében közölt meghívó ebben perdöntő), nem csodálható a reformátusok túlsúlya. Inkább azt kell méltányolni, hogy a református diákok konferenciatelepén tartott találkozó résztvevőinek egyharmada katolikus volt. A protestánsok magas arányához egyébként az is hozzájárulhatott, hogy a konferencia elsősorban a Magyar Élet Kiadó könyvbarátainak szólt, ezek között pedig szép számmal voltak találhatók a népi írókkal rokonszenvező református tanárok, lelkesek is.

A konferencia „találkozójellegét” bizonyítja a résztvevők foglalkozás szerinti megoszlása is. (Az említett névsorban 110 főnél nincs megjelölve ez az adat, így 370 fő foglalkozás szerinti megoszlásáról tudunk.)

	fő	százalék
főiskolás	76	20,5
középfiskolás	67	18,2
tisztviselő	44	12,0
pedagógus	41	11,1
más értelmiségi	29	7,8
gazdálkodó	27	7,3
lelkész, teológus	20	5,4
munkás	19	5,1
iparos	7	1,9
tanonc	2	0,5
kereskedő	12	3,2
egyéb	26	7,0
összesen	370	100,0

Többségben voltak tehát a fiatalok és az értelmiségiek. A találkozó "réteg"-jellegét mégsem lehet elvitatni, hiszen az előadások címében és a viták keretében az értelmiséggel legalábbis azonos súllyal szerepelt a munkásság és a parasztság jövője.

Való igaz Gergely Jenő megállapítása: "Alig esett szó a konferencián vallásról és egyházról." (Lásd az előző cikket. Szerk.) De itt más volt a téma, és fegyelmezetten a témára koncentráltak: arra kerestek választ, mi a népi mozgalom mondanivalója az akkor és ott már egyértelműen vesztesnek ítélt háborút követő új társadalmi berendezkedésről. Nem csupán Kiss István – Karácsony Sándor is előadásának tengelyébe a hívó ember feladatát helyezte. Erről szóltak a reggeli ökumenikus bibliakörök, amelyeken egyébként a "pogányok" is részt vettek.

És még annyit: a szándék, az egymás megismerése-megközelítése inkább valósult meg Szárszón, mint ez a vitákat rögzítő jegyzőkönyvekből kitetszik. Hiszen a plenáris ülések előtt-után csoportos és páros beszélgetésekben olyan barátságok szövődtek, amelyek a nációkkal szembeszegülő földalatti mozgalmakban is, a '45-'46-ban feltápáskodó ország szabad szerveződéseiben is meghozta a maga gyümölcseit. Igazat kell adnunk Gergely Jenőnek: Somogyi Imre és Muharay Elemér hozzászólásában-előadásában csak-csak megnyilatkozott Szárszón a katolicizmus, és tegyük hozzá: mondva-mondatlanul a kanti kategorikus imperativusz lett a tábor közös nevezője, 1943-ra lefordítva: cselekedni kell a lelki ébredésért, a magyar társadalom újjászületéséért.

D. Havas Gábor

Emlékeim Szabó Pálról

A kiváló magyar író a parasztság elkötelezett politikusa volt. Szerették mind a kisgazdapártban, a parasztszövetségben, mind pedig a parasztpártban. Irodalmi működését és folyóirat-szerkesztési tevékenységét a hazai irodalom mindig számon tartotta, mint ahogy a *Paraszt Újság*ot is, amelyet hetente terített a vidék asztalára. Parasztiró volt, aki ténylegesen is, írásban is Ugrán élt, szinte soha nem hagyta el bihari falujának a határait, csak ha előadni hívták, vagy ha a politika szölgött, vagy ha szerkesztetni kellett mennie a fővárosba.

Hitelesen írt alföldi faluja életéről, stílusa olvasmányos és kerek volt, és történetének helyi színezetei mindig megbízhatóak voltak. Írói teljesítménye nemcsak a parasztságnak szólt, hanem a nemzetnek is. Dózsa-regényében, A nagy temetőben freskószerűen rajzolta meg a nemzet Mohács előtti kettőtörésének tragikumát.

A második világháború után a fővárosba költözött, maga szinte a *Paraszt Újság* szerkesztőségében lakozott a parasztpárt központjában, familiájával pedig a szép Sváb-hegy egyik szerény házába költözött, ahol is egy verőfényes nyári napon otthonának és családjának a vendége lehettem.

Amikor az általam szerkesztett *Pécsi Szabad Szó* 1946 májusában elérte fennállása egyéves évfordulóját, a parasztpárt vezetői meleg szavakkal köszöntötték a szerkesztőséget a lap

hasábjain. Veres Péter, a párt elnöke így gratulált többek között: "...a lapnak mindig érdekes és jó irodalmi színvonalú cikkei, általában közösségi írásai külön szint jelentenek a szokványos vidéki újságok között."

Kovács Imre még melegebb tónusban táviratozott: "Megindulásának egyéves fordulója alkalmából meleg szeretettel üdvözlöm a Pécsi Szabad Szót. Baranyában, a legrégebbi, a legősibb parasztság földjén világító fáklya a Pécsi Szabad Szó. Teljesíti kötelességét, harcol a demokráciáért, képviseli a parasztságot. Az új országban további eredményes munkát kívánok azzal, hogy éljen sokáig a Pécsi Szabad Szó."

A legirodalmibb nyelvezeten azonban Szabó Pál köszöntötte a hetilapunkat: "A Paraszt Újság üdvözlét küldi a Pécsi Szabad Szónak, abból az alkalomból, hogy egy esztendeje a híres, a szép Baranya népének hirdeti az új idők ígétjét. Üdvözlétét küldi tehát a Paraszt Újság a nagy, sivatagos és tragikus paraszti tájak paraszti újságja a szebb, a jobb, a módosabb Baranya újságjának. A Paraszt Újság kéri a rangosabb Baranyát, hogy fogadja ezt az üdvözlést olyan szeretettel, mint amilyen szeretettel a Paraszt Újság olvasótömegei küldik. Mink üzenjük, hogy úgys igen közel kerültünk egymáshoz – parasztok, magyarok. Egészen közel. Szinte benne élünk egymásban. Táj a tájban. Magyar a magyarban. A szenvedés hozott ennyire egy testté bennünket, a szenvedés, amely immár szent lett a lelkeinkben. Nagy bűneink voltak, csak nagy szenvedések tudják ezeket a lelkünkben kiszakítani. Ebből a szenvedésből épültek fel milliók és milliók számára az összekötő hidak a lerombolt hidak helyén. Ezek a mindennél erősebb hidakon immár az ébredező paraszti öntudat regimentjei menetelnek, kavarognak. Szabó Pál, a Paraszt Újság főszerkesztője."

Veres Péterrel mindketten ott voltak Szárszón. Bérczi László már történelminek nevezhető szárszói fotói Szabó Pált Nagy Ferenc társaságában örökítették meg, Veres Pétert pedig az előadói asztal mellett, illetve Kovács Imrével a '43-as konferencián. A vízparton – Sinka Istvánnal együtt – mindhármójukat fekete paraszti klottygyában.

Szabó Pállal utoljára a parlamentben, illetve a népfőnt-kongresszuson találkoztam, kitüntetéseinket is egyszerre vettük át, csak ő az arany fokozatot kapta, én pedig az ezüstöt. A pécsi parasztegyetemre is meghívtam előadni, amelyen A nagy temető című regényét tanítottam a paraszti hallgatóság előtt.

Szabó Pál és Veres Péter a hazai közélet és irodalom nagy ikerpárja volt. Egymás mellett álltak – lévén szomszédos megyebeliek – Kelet-Magyarországon is, egymást figyelték a politikában és az irodalomban is. Egymás mértékei voltak.

A magyar irodalom sokszor duplázott rá önmagára, több tehetséget is állított egyszerre a nemzet asztalára, szinte jelzőoszlopként, amikor lehetőségei megszűntek a múltban. Sokszor halottai számát is megkettőzte.

E kései emlékezés – egy ország és egy nép Pali bácsijáért és Péter bácsijáért – idézze most is szép arcukat, idővel dacoló és maradandó alkotásaikat, beépítve azt a nemzet soha el nem pusztuló "Déva várába", két nagy fia szellemi hagyatékaként.

Az ugrai temetőben sírhantját koszorúzva századik születésnapján mindig derűs szívvel és tisztelő barátsággal gondolok a Móríc Zsigmond nyomdokain járó nagy magyar íróra: Szabó Pálra.

Kanyar József

Kovács Imre nyolcvanadik születésnapjára¹

Kovács Imrére, a magyar politika bátor emberére, a hazai közélet, a nemzeti gondolat ombudsmanjára, a magyar emigráció legnagyobb programalkotó tehetségére emlékezünk születése 80. évfordulóján. Noha a 80. születésnapra emlékezünk, máig sem tudom öregnek elképzelni, csak markáns és decens fiatalnak, aki nemcsak március szülöttje volt, de a márciusi gondolatok embere is, a tavaszt hozó fiatalságé, a haza és a nemzet "tavaszi politikusáé". Bátor volt, mint Zsilinszky Endre, s képzett látóköri politikus-szakember, mint széki Teleki Pál.

¹Elhangzott a Kovács Imre Társaságban 1993. március 13-án, Budapesten.

Amikor 1945. június 29-én Zsilinszky Endre örökre visszatért Tarpára, hajdani kuruc őseinek csendes temetőjébe, a Nemzeti Parasztpárt központi vezetősége nevében Kovács Imre búcsúzott tőle. Egyebek között ezeket mondta életrajzáról: "Bajcsy-Zsilinszky Endre a nemzeti ellenállás szimbóluma volt. Magyar volt a legmagyartalanabb, ember a legembertelenebb korszakban. Szabad és független országot akart építeni." A búcsúbeszéd ez utóbbi mondatát már szinte vallomásként mondta önmagának, parasztpárti politikájára.

Már 24 évesen, a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a Márciusi Front programját hirdette 1937 márciusának idusán. Mindig a népi Magyarországiért harcolt, bel- és külpolitikai koncepciójában a pángermán és a pánszláv imperializmussal szemben a Kárpát-medencében: a Duna-völgyi konföderáció megvalósításáért.

A Parasztpárt megalakulása előtti éveiben élete jelentős „állomásai” az alábbiak voltak:

1. *Kemse* volt talán első falukutatója egy elsüllyedt ormánsági faluban, ahol is Kákicsi Kiss Géza és Kodolányi János verték félre a vészharangot. A nagy reményű kutatócsapatban a demográfiát maga kutatta, az etnográfiát Gunda Béla, a népzeneét Kerényi György, a földrajzot Teleki Pál tehetséges tanársegéde: Elek Péter, a nyelvészetet pedig Koczogh Ákos. "Demográfiai adatokért visszanyúltunk a református egyház anyakönyveiben a XVI. századig négy évszázadon követtük a szaporodást, amelynek megtörése alarmizálta az egész népi tábor" – írta Amerikában megjelent utolsó kötetében 1980-ban.

2. A *Néma forradalmat* 23 évesen, 1937 tavaszán – Matolcsy Mátyással való országjáró körútja után – írta. A percek alatt elkapkodott műve csakhamar az ügyességgel tette rá a kezét, Sulyok Dezső védelme se tudta megmenteni a 3 hónapos börtönbüntetéstől. Ez az ítélet azonban egybekovácsolta a népi írókat s a falukutatókat, a parasztság ügyének pedig apoteózisává vált.

3. A *Márciusi Front* programját már nemcsak ő írta, hanem ő is olvasta fel a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1937. március 15-én. A pontok között: a 12.-ben követelte a Duna-völgyi népek számára az önrendelkezés jogát. Ez a műve a magyar ellenállás nyitókötete volt, nem véletlenül érte az ifjúság ünnepi akciója, amikor is íróját vállukra emelték a Múzeum körúton.

4. Élete egyik fő műve a *Nemzeti Parasztpárt* megalakítása volt 1939. június 29-én Makón, ahol is a párt országos főtákarának választották meg.

5. A megscapzottan polarizálódott népi tábor 1942-ben és főként 1943-ban tanácskozára hívták össze Püski Sándorék: a bátrak találkozója, Szárszóra. Kovács Imre a találkozót "az ezeréves történelmi Magyarország progresszív szívverése utolsó nagy dobbanásának" tartotta. Félbeszakadt szereplése után évekkel később volt lelkierője ahhoz, hogy Németh Lászlót, az "egymagában való mozgalom" hazai profétáját megkövesse. Igaza volt Kovács Imrének, Szárszón valóban a magyarság utolsó székértáborra volt, miután a következő évben, 1944 szeptemberének végén Románia átállt a szovjet hadsereghez, amely ekkorra már benyomult az Alföldre. Ezért volt Szárszó az utolsó szívdobbanása az országnak. 1944-ben pedig nagy ellenfele, Erdei Ferenc már megkötötte paktumát Révai Józseffel Szegeden, s általa tudatosan késleltették megjelenését a háború utáni időszak első napjainak közéletében.

1945 és 1947 között – Kemse után, a Néma forradalom után, a Márciusi Front után és Szárszó után – Kovács Imrének mindig azonos következtetése volt: a magyar társadalmon csak a Nemzeti Parasztpárt létesítésével lehet még segíteni, az azonnali radikális földreformmal s a magyar parasztpolitika integrálásával. Független parasztpárt koncepciója lebegett előtte a 1945 utáni parasztpártban, a kétkezi dolgozó parasztságnak és a jó eszű magyar értelmiségnek akart helyet adni benne. Mindig híve volt a parasztegyeségnek és a független parasztpártnak. Ezeket a célokat a Baloldali Blokkba bekényszerített Nemzeti Parasztpártban nem tudta lelkiismerete szerint szolgálni.

Mivel a nemzetben gondolkodó politikus mögött nem állt semmiféle anyagi háttér, nem is tudott önálló pártot alapítani. Amikor a rendszer a Baloldali Blokkban kettéhasította a parasztegyeséget, kilépett a parasztpártból. Ebben a helyzetben politikai tévedés volt számára a Balogh-pártba való belépése, noha a páter keze ügyében lévő pártajtó hatalma sok-sok ígérettel kecsegtette. Ott voltam azon a tárgyaláson, amikor a páter a Magyar Nemzetet és a Magyar Vasárnap című hetilapot felajánlotta a számára.

A háború utolsó éveit már nagyon megtépták a népicket. Móricz már meg sem érte a végét, azon az éjszakán halt meg 1942 őszén, amikor a szovjet légierő ledobta Budapesten az Alföly utcaiban az első bombát. Szabó Dezső 1944 karácsonyán halt meg, amikor a Vörös Hadsereg már körülzárt a magyar fővárost. Csak arra volt még ideje, hogy megírassa

végrendeletét. Kovács Imre pedig február közepén érkezett Budapestre, még a Vörös Hadsereg katonái is késleltették hazatérését.

A harmadik utas koncepciót elhallgatták 1945 után. Főjárt is letartóztatták, Szabó Pált maga Kovács Imre hozta ki az Andrásy út 60-ból. Sinka István elűnt, Erdélyi József egyévi bujdosás után feladta magát. Németh László a vásárhelyi gimnáziumban tanított, a méregfiola állandóan a zsebében volt. Matolcsy Mátyás 10 évet kapott s Kovács Imre egész életében büszke volt arra, hogy megmentette az akasztófától. Tamási éhezett, Révai József és Horváth Márton még Illyés Gyula fejét is követelte Giono fordításáért.

Az újból megjelent *Válasz* folyóiratot, amely Illyés szerkesztésében tette közzé Bibó István és Kovács Imre alapvető tanulmányait, megszüntették. Hiábavaló volt Németh László Galileije, Petőfi Mezőberénybenje és A tanúgy rendezése is, Illyés Dózsája és Fáklyalángja, Karácsony Sándor Ocsúdó magyarsága, Veres Péter Laci lovának a példázata? Talán mégsem volt hiába. 1956 viharadaraivá váltak íróik.

1947–1980 közötti *emigrációs* munkája Kovács Imre 1980-as esztendei halálával fejeződött be. Politikai munkáját elősegítette az, hogy az emigrációban az amerikai politikai élet árnyalatainak a legjobb felismerője volt. De a hazai állapotok között is józanul vezette politikai éleslátása. Ezért tudta a pártállam ideológiáját a legkeményebben támadni és porlasztani. Ezért támadta a kommunista párt szálláscsinálóit is, hogy minél nagyobb engedményre kényszerítse a pártállam vezetőit, hogy egy szép napon – és ezt is megjósolta – a világ intenzív nyomására a Szovjetunió – háború nélkül – visszaadja a kelet-európai népek szabadságát.

Szerintem a hazai emigráció legnagyobb programalkotó tehetsége volt. Dinamikus hevülete vitte a magyarság ügyének nemzetközi teendőinek az útjára is. Gazdag irodalmi tevékenységének a műveit jó és felemelő érzés, sőt, büszkeség is volt a British Múzeumban, Oxford és Calcutta könyvtáraiban is szemrevételezni és kézbe venni ottlétemkor.

Szeretnék még mondani valamit a nemzetért perló hazafiak 1956-ért való tiltakozásáról. Ez a tiltakozás idehaza a Nemzeti Parasztpárt utódjái: a Petőfi Párté volt. Illyés Gyuláé, Bibó Istváné s Farkas Ferencé. Ám sem a hazai akció, sem a külföldiek nem jártak eredménnyel. A most megjelent Jelcin-dossziéból tudjuk, hogy Bibó Istvánnak a hagyatékában fennmaradt 1956. december 8-i nyilatkozata (magyarul, angolul és oroszul), amelyet a Petőfi Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa, a Parasztszövetség, a Kisgazdapárt és az Írószövetség támogatásával és előzetes hozzájárulásával a Petőfi Párt főtájkára, Farkas Ferenc írt alá és küldött el Andropov magyarországi szovjet nagykövetnek, továbbá az indiai követségnek és Dobi Istvánnak. A nyilatkozattal Nagybudapest Munkástanácsa is egyetértett.

A nyilatkozat Menon indiai követ közvetítésével eljutott Bulgariyinhoz is és ott kedvezőtlen fogadtatásra talált. Az 1956-ban történeteket Nehru és Erlangen svéd miniszterelnök támogató javaslataival az Indiában és Svédországban járó Hruscsovna is a tudomására kívánta hozni Kovács Imre. Mindez azonban nem sikerült. Mégis kimondhatatlan ereje és súlya volt az 1956-os Petőfi Párt hazai politikusainak és az Egyesült Államokban a nemzeti ügy ombudsmánjának, Kovács Imre tevékenységének. Tettük a "magyar kérdés" világtörténelmi vetületű történelméhez tartozik.

A nemzet szolgálatában – életében utoljára – a Szent Korona hazahozatalában működött tevékenyen közre, amelynek a hazakísérésében már nem tudott részt venni, gyors és végzetes halála csakhamar pontot tett küzdelmes élete végére, 67 éves korában.

Jó barátom és derék fegyvertársam volt Kovács Imre. Mostanában sokat gondolok rá, s nehezen tudok belenyugodni abba, hogy holtteste még mindig Amerika földjében, egy idegen temetőben nyugszik. Amikor hősi halált halt édesapám tetemét családom hazahozatta 1916-ban a neuhausi temetőből az újlaki temetőbe, akkor azt vésették márvány fejfájára: "Nőm és szüleim szerelme hazahozatott engem, ahol még a hant is könnyebb nekem". Talán Kovács Imrének is könnyebb lenne a göbölősi temető földjé, ám mindhiába indítványoztam eddig holttestének a hazahozatalát, javaslatomat az akkori néppárti vezetők elengedték a fülük mellett.

Bízom abban, hogy a róla elnevezett társaság mielőbb ki tudja adni emigrációban írt cikkeinek forráskritikai publikációját s megjelenhetik már végre a Kovács Imréről szóló monográfia is. Egyszer majd elolvassák élete és életműve rehabilitására tett felterjesztésünket is, s posztumusz életművéért Széchenyi-díjban részesítik, hogy a nemzet szívébe zárhassa mielőbb a hazájától messzi földre elűldözött nagy fiát. Ma inkább még gondolataira és eszméjére lenne nagyobb szükség nemzet-tudat-hiányos korszakunkban.

A Felsőgöböl járáson a testvéreivel Árpád-házi király nevet nyerő Imre a dunántúli régióban vált a rácegresi puszták népe másik nagy fiának "tejtestvérévé". Milyen büszkén írta halála előtt Amerikában: „Én is ozorai huszár voltam, a maroknyi csapat tagja. Illyés verse után ragadt ránk a név, amire mindig büszke vagyok. Alig tucatnyi író vitte a harcot, alapította a Márciusi Frontot, állta a támadásokat, legtöbbje elhullt, vagy kimúlt, ketten élünk még a seregből, odahaza Illyés Gyula, idekint én.”

Mindketten élhetnének, nagy szükség is lenne őséges esztendeinkben az ilyen márciusi ifjakra a nemzetnek.

Kanyar József

László Gyula, 1943. (Bérci László felvétele)

Százötven éve született Wéber Ede, a helvéciai szőlőtermelés és borászat megalapítója

A XIX. század utolsó évtizedeit a magyarországi szőlő- és bortermelés talán legtragikusabb időszakaként tarthatjuk számon. Az Észak-Amerikából nyugat-európai „közvetítés-sel” behurcolt, szőlőn élősködő gyökértetű, a filoxéra kártétele következtében – főleg a hegyvidéki szőlőket letarolva – történelmi borvidékeink legértékesebb szőlői pusztultak el. Hazánkban a filoxérát először a délvidéki Pancsován (Torontál vármegye) mutatták ki 1875-ben, kezdetben azonban nem vették komolyan. Az 1880-as évek derekától azonban a filoxéra rohamosan terjedt. 1885-ben még csak 375, 1898-ban már 2863 községben észlelték a filoxéra jelenlétét.¹ Ez azt jelentette, hogy a történelmi Magyarország valamivel több mint 5000 szőlőtermelő településének nagyobbik fele fertőzött volt. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb méreteket öltött a szőlőterület csökkenése, mely 1895-ben érte el mélypontját. Az 1885. évi 366 790 hektárnyi szőlő 11 év alatt 45%-kal lett kevesebb (202 871 ha).² Ha figyelembe vesszük, hogy közben azért szőlőt is telepítettek (1888–1894 között több mint 40 000 hektáron),³ akkor pontos statisztikák hiányában reálisnak fogadhatók el azok a múlt század végi becslések, amelyek a filoxéra által 1895-ig elpusztított szőlőket 173 000–184 000 hektárban jelölték meg. Ha ehhez még hozzávesszük a már fertőzött szőlőket is, akkor a filoxéra sújtotta területek mintegy 219 000–230 000 hektárra tehetők.⁴

A kártevő ellen többféle módon próbáltak védekezni. A legradikálisabb eljárás a fertőzött területen talált szőlőtőkék kiirtása volt. Egy másik mód szerint a megtámadott területet vízzel árasztották el évente 5–6 héten keresztül. A védekezés újabb válfaját a szénkénegezés jelentette. Ajánlották a termelőknek a fentiekén kívül az amerikai fajták telepítését és a filoxéramentes homoktalajok beültetését.

Az ún. irtásos módszerrel megakadályozni nem, csak lassítani tudták a kártevő továbbterjedését, a víz alatt tartást számos helyen nem lehetett alkalmazni, a szénkénegezés ugyan hatásosnak bizonyult, de elég körülményesen lehetett csak végezni, hosszú ideig tartott és jelentős költségekkel járt. Az amerikai vesszőkkel ugyan nem bírt a filoxéra, de silány bort adtak és csak oltványként voltak eredményesen használhatók. A filoxérának ellenálló (immunis) homokon viszont valamennyi fajta termesztethető volt.

A homoki szőlőtelepítés korántsem volt ismeretlen hazánkban. Évszázadok óta foglalkoztak vele, de válogatás nélküli ültetéssel, kezdetleges és elmaradott művelési móddal évszázados szokások konzerválódtak. Természetszerűleg következett ebből, hogy a szakszerűtlenül kezelt szőlőkből csak gyenge minőségű bort lehetett előállítani.

A filoxéra megállíthatatlannak látszó terjedése miatt külföldi, elsősorban franciaországi példák nyomán fordult a figyelem Magyarországon is a nagyobb homokterületek: a Nyírség, a délvidéki Deliblát és mindenekelőtt a Duna-Tisza köze felé. Mindez azért történt, mert bebizonyosodott, hogy a legalább 75% kvarctartalmú, és 35% alatti víztartó képességgel rendelkező homokban a filoxéra nem él meg, vagy ha oda is kerül, elpusztul, mert a könnyen omló homokban nem tud vándorolni. A homoki szőlőtelepítés jelentőségét fokozta, hogy ezáltal nagy kiterjedésű fűtőhomok-területek megkötésére is lehetőség nyílt.

A földművelésügyi tárca és a különböző szakintézmények meghatározó szerepet játszottak a szőlőtelepítés megújításában. A Borászati Kormánybiztosság, a Központi Szőlészeti

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1898. Bp. 1899. 72. old.

² A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. III. kötet. Bp. 1898. 28–29. old., valamint Magyarország földművelésügye az 1911. évben. Bp. 1913. 30. old. alapján, saját számításaink szerint.

³ Lónyay Ferenc: Szőlőművelés és borászat. In: Magyarország földművelésügye, 1896. Bp. 1896. 631. old.

⁴ U. o.

Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, a szőlészeti-borászati vándortanítói hálózat kiszélesítése, a szőlészeti-borászati alsó, közép- és felsőfokú oktatás kiépítése mind jelentős mértékben járultak ehhez a folyamathoz. Számos rendelkezés intézkedett arról, hogy különböző kedvezményekkel (hitel, adómentesség, ingyenes szaaaporítóanyag stb.) ösztö-
nözzék a telepítési kedvet.

A korszerű szőlőtermesztés bemutatása, válogatott fajták termesztése, szaporítása és elterjesztése érdekében 1883-ban Kecskemét határában egy 200 kh (115 ha) nagyságú mintatelepet hoztak létre, melyet a kezdeményező Miklós Gyula borászati kormánybiztos-
ról „Miklós-telep”-nek neveztek el.

Az állam segítsége, biztatása eredményes volt: a korábban nem sokra tartott, legfeljebb birkalegetetésre használt sívó homokot a múlt század végén elkezdtek szőlővel beültetni. A telepítők elsősorban parasztok közül kerültek ki, de szép számmal találunk közöttük polgárokat, iparosokat, értelmiségieket és kisebb-nagyobb földterületekkel rendelkező birtokosokat is. Gomba módra szaporodtak a néhány száz □-öles, vagy 1–2 katasztrális holdnyi telepített parcellák. De létrejöttek ezeknél jóval nagyobb szőlőgazdaságok is, magánszemélyek, különböző társulások révén. A múlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedeiben alapították a Muraközy testvérek a Kecskemét határában levő Szikrán 200 holdas (115 ha) szőlőtelepüket. Ekkor hozta létre Kláber Mór – Lajosmizse mellett – több mint 700 kh (400 ha) nagyságú telepét, melyből 500 hold (287 ha) volt a szőlő, Szeged mellett Királyhalmon Ormódy Béla 200 holdas szőlőgazdaságát. Az Oppenheim testvérek Nagykőrös határában 90 holdon (52 ha), B. Tóth Ferenc ugyancsak Nagykőrös mellett 70 holdon (40 ha) Ungváry László a Cegléd melletti Csemőn 126 kh-n (72 ha) telepített szőlőt. A múlt század utolsó évtizedének elején pedig a Wéber Ede szervezte szőlőtelepítő társaság kezdte meg Kecskemét határában 2000 holdas birtokán a szőlőtelepítést.⁵

A svájci származású Wéber 1843. január 11-én született Baselben. Tanítói oklevelet szerzett, majd egy Bern melletti nevelőintézetben dolgozott. 1871-ben a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hívására jött Magyarországra, hogy svájci mintára nevelőintézetet szervezzon árva gyermekek számára. A Balatonfüreden létesített árvaházban az elméleti oktatás mellett gyakorlati foglalkozás is folyt az intézmény gazdaságában. Wéber mint az intézet igazgatója egy, az árvaházhoz kapcsolódó „szőlőművelő felső népiskolát” is megszervezett. Tanártársaival azonban később ellentétbe került, pedagógiai elképzeléseit nem tudta maradéktalanul megvalósítani, ezért távozott Balatonfüredről.

1875-ben a budai tanítóképzőbe került, ahol a német nyelv tanára lett. A Gellérthegy nyugati lejtőjén a tanítóképző által bérelt 10 holdnyi szántóföldet takarmánnyal vettette be, s hamarosan 35 szarvasmarhából álló tehénészetet hozott létre. Nemcsak a tanítóképző – Wéber kezdeményezésére épített – internátusának lakói jutottak így rendszeresen tejhez, hanem a tejeladásból származó hasznuk is származott. 1883-ban két lánya meghalt diftériában, ez annyira megviselte Wébert, hogy nyugdíjba vonult.

Felesége örökségéből Kerepesen 73 hektáros birtokot vásárolt, ahol gazdálkodni kezdett. A szántók és legelők mellett számottevő gyümölcsöst és szőlőtelepet alakított ki. Itt termesztett szőlőből szüretelt vörösboraival néhány év múlva több díjat nyert hazai versenyeken és kiállításokon. Az 1880-as évek vége felé Wéber jó nevű szőlő- és bortermelőnek számított Magyarországon.

A vállalkozó kedvű svájci felfigyelt a homoki szőlőtelepítésben rejlő lehetőségekre. Külföldi tőke segítségével részvénytársaságot kívánt alapítani, mely egy nagyobb – több száz, vagy akár ezerholdas – szőlőtelep létesítéséhez nyújtott volna anyagi alapot. Eötvös Károly, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik vezérégyénisége, akinek baráti köréhez tartozott Wéber is, a délvidéki deliblati homokvidéket ajánlotta, de ő a fővárostól való nagy távolság miatt nem tartotta megfelelőnek. Alkalmasabbnak tűntek a Duna-Tisza közti hatalmas homokterületek. A kecskeméti „Miklós-telep” megnyerte Wéber tetszését, s elhatározta, hogy amennyiben a város környékén olesón jut földhöz, megvalósítja tervét. Wéber érdekében Eötvös Károly közbenjárt Miklós Gyula borászati kormánybiztosnál, levelében utalt arra, hogy „... a kecskeméti kezdeményezés tekintélyétől függ a nagykőrösi,

⁵ A homoki szőlőtelepítés összefoglaló elemzésére és értékelésére nézve lásd: *Für Lajos: Kertes tanyák a futóhomokon* (Tájtörténeti tanulmány) Bp. 1983.

⁶ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Kecskemét városi iratok 11.374/894.

⁷ U.o.

szegedi, halasi, nyírségi és deliblati folytatás sikere”.⁶ A kormánybiztos támogatta Wébert csakúgy, mint Kerkápoly Károly korábbi pénzügyminiszter, az Országos Mintapince felügyelő bizottságának elnöke, akik „őszintén és bizalmasan” kérték Kecskemét város vezetőit, hogy „lehető leghamarabb” kössenek szerződést Wéberrel, hogy a szőlőtelep mielőbb megkezdhesse működését.⁷

Wéber közben nekilátott részvényeseket gyűjteni. Bár 1891-re a szükséges tőkének csak mintegy fele állt rendelkezésre, Wéber előzetes szerződést kötött az akkor még Kecskeméti Szőlőtelepítő Vállalatnak nevezett társaság képviselőjeként Kecskemét városával.⁸ Eszerint a város 2000 katasztrális hold (1151 ha) közlegelőt adott el a társaságnak. A szerződésben kimondták, hogy a város és a társaság közös célja egyrészt „a phylloxera által elpusztított szőlővidékek elszegényedett munkásosztályát megmenteni, s a kiköltözéstől (azaz a kivándorlástól – P. J.) visszatartani”, másrészt „a homokos területeknek szőlővel való okszerű beültetése által az ország szőlő- és bortermését egészséges alapon újra biztosítani”. Kecskemét városának azért is volt érdeke a terület eladása, mert az érte kapott pénzből a törzsvagyont kívánta növelni, illetve az új városháza építésére akarta fordítani. Az összeget végül a kecskeméti Katona József Színház építésére használták fel.⁹

A telepeket Kecskemétről és környékéről nem lehetett toborozni, hanem „csak a Balaton vidékén, avagy szélesebb értelemben túl a Dunán, phylloxera által sújtott lakosok közül”. Ez teljes mértékben meg is valósult, hiszen az 1892-ben „Bérszerződést” kötött kerekén 100 telepes kivétel nélkül a Balaton északi partján fekvő községekből érkezett családjával együtt.¹⁰ Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott Wéber balatonfüredi tartózkodása idején kialakult helyismerete.

A végleges adásvételi szerződést 1893. október 12-én kötötték meg Lestár Péter kecskeméti polgármester és Wéber Ede mint a Helvétia nevű közbirtokosságnak képviselője.¹¹ A társaság tagjainak túlnyomó többsége – mint ez a telep elnevezésében is kifejezésre jutott – svájci tőkepénzes volt. A szerződésben rögzítették, hogy a társaság köteles legalább 1600 katasztrális holdnyi területet 200 db, egyenként 8 kh nagyságú részre felosztani, azokon „különálló munkáslakást építeni, s minden résznek legalább felét szőlővel beültetni, s mint szőlőterületet művelni és kezelni, s ekként fenntartani”. A szőlőtelep területéből a fennmaradó 400 holdat a társaság saját elképzelése szerint használhatja elsősorban szőlő- és gyümölcs termesztésre, ez volt az ún. magánbirtok.

A telepekkel egyenként kötött „Bérszerződés”-ben¹² aprólékosan meghatározták a telepek kötelezettségeit, mindenekelőtt a szőlőtermesztéssel kapcsolatos tennivalókat. A 8 holdas területből 4 kh volt a szőlő, 3 kh a szántó, 1 kh a gyümölcsös. A szerződés „legalább egy szobából, kényelmes konyhából és három marhára elegendő istállóból” álló épületet adott a telepeseknek, akik évi fizetést kaptak munkájukért negyedéves részletekben, de a termés teljes egészében a társaságot illette meg. A háromholdnyi szántót a telepesnek konvencióként kellett művelnie. A szerződés leglényegesebb része az volt, hogy 30 év után az épület és a hozzá tartozó szőlőterület ingyen és véglegesen a telepes tulajdonába kerül, ha a kemény és szigorú feltételeknek eleget tesz.

Hamarosan megkezdődött a szőlők ültetése. A vesszők egy részét Miklós-telepről szereztek be, de Wéber az ország különböző tájairól hozatott ültetnivalót, melyek többsége a tömegbort adó fajták közül került ki. Wéber nagy iramban végeztette a telepítést, hiszen égetően szükséges volt, hogy az ültetvények mielőbb termőre forduljanak, és a telep jövedelmezzen. A szőlőtelep vételárának másik felét 1897. január 1-jéig kellett letennie a társaságnak. Elérkezett a határidő, Wéberék nem tudtak fizetni, a város beperelte őket. A szerződés szerinti 200 teleknek alig több mint felét sikerült művelés alá vonni. A társaság kénytelen volt a be nem telepített területből 500 kh-t eladni, s a vételárból törlesztették a tartozásokat.¹³

⁸ BKML Kecskemét városi iratok. 4470–1905. hivatalos másolat az 1891. december 16-i szerződésről.

⁹ BKML Kecskemét város polgármesteri iratai I. 2829/892.

¹⁰ BKML Kecskemét város polgármesteri iratai I. 1364–893. 11.315/892.

¹¹ BKML Kecskemét városi iratok. 4470–1905. Hivatalos másolat az 1893. október 12-i „Adásvételi szerződés”-ről.

¹² BKML Kecskemét városi iratok 405–1902. 10.060/1902.

¹³ BKML Kecskemét városi iratok 4470–1905. 14.692/905.

¹⁴ BKML Kecskemét városi iratok 4470–1905. 11.116/903.

Közben egyre feszültebbé vált a telepesek és a társaság közötti viszony. Mind súlyosabb tehernek bizonyult a telepesek számára a 30 évig tartó ingyenmunka. Voltak, akik hanyag munkát végeztek, elcsavarogtak, állandóan panaszra jártak a kecskeméti városi tanácshoz, sőt a fővárosban a Földművelésügyi Minisztérium illetékeseihez. A többség azonban – zsörtölődve ugyan – erejét megfeszítve dolgozott, hajtotta magát és családtagjait az önálló birtokhoz jutás távoli célja felé. A telepigazgatóság – élve a szerződésben lefektetett lehetőségekkel – rendkívüli szigorúsággal, néha már kiméletlennek tűnő módon igyekezett a telepesek megfelelő szintű munkáját a minél eredményesebb gazdálkodás érdekében hasznosítani. A helvéciai állapotokat eltúlozva, még a parlamentben is felszólaltak Weber „kizsákmányoló” módszerei ellen. De megvádolták különböző manipulációkkal, sőt sikasztással is. Kétségbe vonták szakértelmét, a svájci részvényesek pedig úgy vélték, Weber rászedte és kiharaszta őket.

Ez az állapot lassan tarthatatlanná vált. Ezért a társaság és a telepesek kérték a kecskeméti jogügyi bizottságtól a szerződés megváltoztatását, illetve a különböző teleprészek megváltásának engedélyezését. A megváltás azt jelentette, hogy a telepes örökáron megkapta azt a háromholdnyi földterületet, amit eddig konvencióként művelt, továbbá benn maradhatott eddigi lakásában. Tehát nem az általa telepített és gondozott 4 kh szőlőhöz és 1 kh gyümölcsöshöz jutott hozzá, hanem újonnan beültetendő területhez. 1903-ban a 103, egyenként 8 holdas telket hivatalosan felértékeltek. A becsérték a telek valódi értékének 75%-át jelentette, s megváltáskor a telepesnek a fennmaradó 25%-ot készpénzben kellett (volna) kifizetnie.¹⁴ Mivel azonban készpénzzel nem rendelkeztek, Weber hitelezte meg az összeget, s ennek ellenértékét – az 1905-ben aláírt szerződés értelmében – 5 év alatt kellett ledolgozniuk az egyenként 4 kh szőlőben és 1 kh gyümölcsösben.¹⁵

A szerződést 80 telepes aláírta és újból munkához látott. Öt év után 3 holdnyi saját szőlővel és házzal rendelkeztek, pedig munkaidejük nagy részét a ledolgozással töltötték. Közülük az ügyesebbek és szerencsebbek a későbbi évek során még néhány száz □-öllel, vagy 1–2 holddal meg is toldották gazdaságukat. Aki nem írták alá a szerződést, évekig húzódó pereskedésbe bonyolódtak, s ennek során mindenüket elvesztették.

A rendelkezésre álló kevés forrás nem elegendő arra, hogy részletesen és pontosan beszámolhassunk a helvéciai szőlő- és bortermelés számszerű eredményeiről. Az azonban bizonyos, hogy századunk első évtizedében már több száz holdon virultak a szőlőültetvények. A kecskeméti-fülöpszállási vasútvonalon Helvécia állomást kapott, ezáltal könnyebbé vált az értékesítés. A szállítási költségek jelentősen csökkentek, hiszen a kereskedők a helyszínen vették át a szőlőt és a bort. A borkezelési és -tárolási gondokat az 1905-ben a Strázsa-hegy mellett Székely Ödön tervei alapján felépített kastély hatalmas borpincéje oldotta meg. A korszerűen berendezett pincében Franciaországból hozatott nagy teljesítményű szőlőpréseket és nagy úrtartalmú cement- és fahordókat helyeztetett el Weber. Ebben az időben mintegy 10–12 ezer hektoliter bort tudtak itt tárolni.

A következő években Weber egyéb üzleti vállalkozásai (erdélyi szénbányák, gépgyárak stb.) csődbe jutottak, megbízottjai sikkasztottak, bérloji becsapták. Adósságai és helvéciai részvényes társai kifizetésére kénytelen volt a társaság szőlőterületét 1912-ben eladni. De meg kellett válnia kerepesi birtoktól is. Ez már túl sok volt ennek az energikus és hallatlan munkabírással rendelkező embernek: agyvérzést kapott, amiből felépült ugyan, de vállalkozó kedvét és képességét többé nem nyerte vissza. Kerepesen bérelt házat, s elszegényedve ott halt meg 1935. szeptember 24-én 92 éves korában.

A helvéciai szőlőtelepet először a Földhitelintézet, majd tőlük a Magyar–Olasz Bank Rt. vette meg. Weber fia, Weber Aladár mindössze 100 holdat tudott visszavásárolni. Az első világháború után a részvénytársaság újabb szőlők megvételével növelte a helvéciai birtok területét. Grüssner Zoltán irányításával számos korszerűsítést hajtottak végre a szőlőtermesztésben és a borfeldolgozásban, és egy virágzó tőkés szőlőtermelő gazdasággá szervezték át, illetve futtatták fel. A két világháború közötti értékesítési válságot – csakúgy, mint a

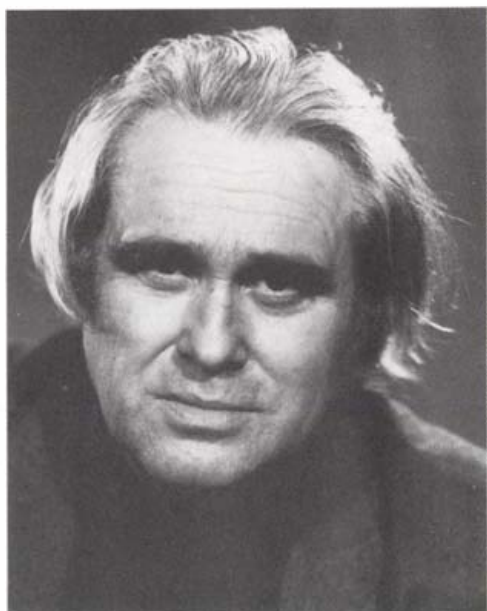
¹⁵ BKML Kecskeméti városi iratok 4470–1905. 18.717/905.

¹⁶ A helvéciai szőlőtelep kezdeti időszakára nézve lásd: *Pintér János*: A kecskeméti „Helvécia” szőlőtelep megalakulása és első évtizede. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–1985. Bp. 1986. (Szerk. Für Lajos) 149–172. old.

tovább gyarapodó helvéciai paraszti szőlőbirtokok – a nagyobb arányú csemegezőlő-termeszésre való áttéréssel vészelték át. A második világháború után a részvénytársaság szőlőterületének nagy részét (2600 kh-t) az 1945. évi földosztás során szétparcellázták, majd a szőlősgazdák néhány év múlva „önként” felajánlották az államnak, így jött létre a Grüssner irányította mintabirtok romjain a Helvéciai Állami Gazdaság. A paraszti szőlők az 1970-es évektől háztáji szőlők formájában újultak meg.

Wéber Ede Magyarországon korát megelőzve úttörő munkára vállalkozott. A sívó homokon varázsolt virágzó szőlőkultúrát, tőkés nagyvállalkozás formájában. Hogy ezzel anyagilag csőbe jutott, nemcsak az ő hibája volt. De az alapokat megvetette, s érdemei elévülhetetlenek. Abban, hogy Kecskemét határában olyan borokat termelnek, melyek révén országszerte, sőt külföldön is ismert ez a kis település, az Wébernek köszönhető. Nem véletlenül viseli ma is a Helvécia nevet.

Dr. Pintér János

Pesovár Ferenc

Tíz esztendővel ezelőtt, 1983. február 27.-én, életének 53. évében halt meg Pesovár Ferenc néprajzkutató, a székesfehérvári István Király Múzeum néprajzi osztályának vezetője. Ebből az alkalomból munkásságáról emlékkiállítás rendeztünk Székesfehérváron a Fekete Sas Patikamúzeumban, életművét, alakját munkatársai, barátai az István Király Múzeumban lezajlott emlékülésen idézték föl. Magam, aki egy évtizeden keresztül a legközvetlenebb munkatársaként dolgoztam, úgy emlékezhetek a legméltóbban Pesovár Ferencre, hogy felhívom a figyelmet munkásságának máig is ható értékeire.

Veszprém megye szülötte

Pesovár Ferenc Herenden született 1930-ban, ahol édesapja községi jegyző volt. A magyar és a német néphagyomány megbecsülését a szülői házban tanulta. Ősei Dél-Morvaország részben német lakosságú területéről, Uherské Hrádiště környékéről települtek Herendre a

XVIII. században. Büszkén emlegette, hogy egyik elődje 1848-ban már nemzetőr volt, akinek nevével a Veszprém megyei nemzetőrök névsorában a Bakonyi Múzeum korábbi állandó kiállításán is találkozhattunk. Herend a reformkorban alapított porcelánmanufaktúra révén nyelvében gyorsan magyarosodott, kultúrájában pedig sokkal polgárosultabb volt, mint a kisebb, elszigetelt bakonyi német községek. Ennek ellenére Pesovár Ferenc gyermekkorában Herenden hallott még német szót, a bakonyi német dialektust maga is megtanulta. Talán ebből a magyar dominanciájú, de mégis kétnyelvű és kettős kultúrájú környezetből való származásával magyarázhatjuk Pesovár Ferenc közismert toleranciáját, a magyaron kívül más népek és kultúrák iránti megbecsülését, amelyre napjaink Európájában is egyre nagyobb szükség volna.

Középiskolai tanulmányait a veszprémi piarista gimnáziumban végezte, ahol Helyes László piarista tanár és Molnár István, a magyar tánc kutatás és táncművészet egyik úttörője révén ismerkedett meg a népi táncokkal. Ernő bátyjával együtt 1943 óta a gimnázium néptánc-együttesében táncolt. A cserkészlet, különösen annak néprajzi irányultságú ága, a regös cserkészlet is jelentős hatást gyakorolt rá. Már gimnazista korában megpróbálkozott néptáncgyűjtéssel a bakonyi falvakban. Gyakran emlegette, hogy megfigyelőkéességét, koncentráció-készségét is a cserkészletben fejlesztették, valamint arra nevelték, hogy egy jelenséget, eseményt tömören, lehetőleg egy szóval tudjon jellemezni. Mindezt későbbi munkájában, kutatásai során jól hasznosíthatta.

Veszprém megyéhez egész életében vonzódott. Egy közös gyűjtőútunk 1980-ban az egykori Veszprém megye területére: Mezőkomáromba vezetett. Amikor Lepsény előtt átléptük a régi megyehatárt, Pesovár Ferenc azonnal otthon volt, megfiatalodott, felélénkült, a mindenki által ismert anekdotázó kedvével elevenítette fel a régi Veszprém megyei történeteket. Mezőkomáromban a helyi táncgyűttes 1940-es évekből való fényképére bukkantunk, amelyen Pesovár Ferenc örömmel fedezte fel Próglyi Ferenc kanászt, híres táncost és Zákonyi Ferencet, Veszprém megye, a Bakony és a Balaton vidékének leíróját, számos útikönyv szerzőjét.

Bartók és Kodály szellemében

Veszprémi érettségi vizsgája után egy évig Budapesten a Honvéd Művészegyüttes hivatásos táncosa volt. 1950-től a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakán tanult, ahol Ortutay Gyula, Tálasi István, Vajda László és Vargyas Lajos tanították. Már egyetemi hallgató korában elkezdte néhány barátjával (Andrásfalvy Bertalan, Borbély Jolán, Maác László, Martin György, Pesovár Ernő) a magyar nyelvterület néptáncainak tervszerű feltárását, összegyűjtését, filmzését. Három évtizedes kitaró munka eredményeként ez a kis kutatócsoport azt tette a népi táncokkal, amit Bartók és Kodály a népzenevel: felkutatta, rögzítette, rendszerezte, majd a publikációkon, koreográfiákon és a táncházmozgalmon keresztül beépítette azt a mai műveltségbe. E munka során Pesovár Ferenc a szatmári, somogyi, Fejér megyei, az erdélyi (kalotaszegi, mezősegi, székelyföldi) és moldvai táncok összegyűjtésével szerzett elévülhetetlen érdemeket. Munkájukhoz kezdetben a Kodály-tanítvány Vargyas Lajos folklórkutatótól elméleti-módszertani, Muharay Elemértől, a Népművészeti Intézet néprajzi osztályvezetőjétől gyakorlati segítséget, támogatást kaptak. Egyetemi hallgató korukban szinte valamennyien (Andrásfalvy Bertalan, Farkas Gábor, Martin György, a Pesovár testvérek) az egyetem népi együttesében táncoltak.

Pesovár Ferenc diplomamunkáját a Szatmár megyei Tyukod község táncairól és táncéletéről írta 1955-ben. Mindig hangoztatta, hogy a szatmári magyarság kultúrájának hatása meghatározó volt egész életére, pályájára. „Szatmár adott nekem tartást” – fejezte ki ezt igen tömören. Ha táncolt, egykori szatmári táncosainak filmen megörzött mozdulatait láthattuk viszont: lelkesülten, szokatlanul keményen, hirtelen mozdulatokkal, toppantásokkal és fővétésekkel, utánozhatatlan méltósággal járta.

Szinte már legenda a budapesti és a debreceni egyetem néprajz szakos hallgatóinak közös szatmári kirándulása az 1950-es évek közepén, ahol Andrásfalvy, Martin és Pesovár megígérték a nagyecsed-i cigányokat, akik igen archaikus, a magyarság által már korábban elhagyott botoló- és kardtáncokat is őriztek. „Megtáncoltatták a cigányokat, először csak a cigányok táncoltak, aztán egymás után közéjük álltak: Andrásfalvy, Martin, Pesovár, ezek a magyar gyerekek” – emlékezett vissza a szatmári kirándulás feledhetetlen epizódjára debreceni professzorom, Gunda Béla akadémikus.

„Egy vidéki múzeumban fogok gyűjteni”

Az egyetem befejezése előtt egyik tanárunk megkérdezte a hallgatókat, ki hogyan képzei el a jövőjét, kezében a diplomával. Pesovár Ferenc ezt válaszolta: „Egy vidéki múzeumban fogok gyűjteni”. Múzeumi pályája a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumból indult, majd 1957-től a székesfehérvári István Király Múzeumban folytatódott, ahol több, mint negyedszázadon keresztül dolgozott. Fejér megyében tárggyűjtésével gazdagította, az ország egyik legjelentősebb gyűjteményévé tette a múzeum néprajzi gyűjteményét. Az állandó kiállítások néprajzi részén kívül kiállításokat rendezett a késmesterségről, a dunántúli pásztorművészetről és a csákvári fazekasságról. 1967-ben létrehozta Fejér megye első szabadtéri néprajzi múzeumát, a sukorói Néprajzi Házat.

Az 1950-es évek végén elkészítette egy Fejér megyei falu, Alap néptánc-monográfiáját. Ő jelentette meg a Néptáncpedagógusok Kiskönyvtárában népünk táncéletének (tánctanulás, táncalkalmak, táncrendezés) első összefoglalását. A *Magyar Néprajzi Lexikon* öt kötetébe csaknem száz néptánc-címzót írt. A *Fejér Megye Néprajza* könyvsorozat első két kötete is Pesovár Ferenc munkája. Az első 1982-ben *Béres vagyok béres, Fejér megyei népzene*, a második 1983-ban *A juhait kereső pásztor, Fejér megyei néptáncok* címmel jelent meg. Mindkét könyve megjelentetését Kovács György, a Fejér Megyei Művelődési Központ igazgatója és Botos József, az Alba Regia Táncgyűttes művészeti vezetője áldozatkész szervezőmunkájának, támogatásának és bátor kiállításának köszönhetjük.

Az országos jelentőségű néptáncutalások mellett Pesovár Ferenc igazi népművelőként, a Fejér Megyei Népi Együttes néprajzi szaktanácsadójaként is dolgozott. Nevéhez fűződik az együttes és más hazai néptáncsoportok, zenekarok eredeti néptánc- és népzenei gyűjteményekkel való ellátása, támogatása. Az általa gyűjtött magyarországi és erdélyi néptánc- és népzenei anyag felhasználásával indulhatott meg az 1970-es évek elején a táncházmozgalom, amely része volt annak a társadalmi mozgalomnak, amit Csoóri Sándor igen egyszerűen csak néprajzi forradalomnak nevez. A néprajzi forradalom során az 1970-es években már nagykorúnak tűnő társadalmunkat rá kellett ébreszteni népi műveltségünk európai mércével mérve is jelentős értékeire. Ebben a munkában vállalt oroszlánrészt Pesovár Ferenc, akiről halála után méltán írhatta a hű barát és pályatárs, Martin György: „Maradandó emléket írásai, néprajzi adattárainkban lévő tárgy, film, fotó, hang és kéziratgyűjtemények őrzik, és a kutatás további eredményei fogják ezek jelentőségét még inkább növelni. Munkájának hatása tovább él mindaddig, amíg hazánkban és határainkon túl magyarul fognak táncolni és zenélni”.

Lukács László

Korondi kazettás diszítésű bokály részlete (Szekely Judit rajza)

A város, ahol élni érdemes

Bárczy István és a Városi Szemle¹

1991. október 4-én, születésének 125. évfordulóján emlékezett a Fővárosi Önkormányzat Bárczy Istvánra, aki 1906-tól 1918-ig polgármesterként, majd főpolgármesterként állt a város élén. Elsőként ismerte fel, hogy a főváros előtt álló problémák megoldása a kor új eszméit tükröző terveket és új típusú politikát igényel.

Bárczy tevékenységén belül igen fontos volt az a kezdeményezés, mellyel megalapította a Városi Szemlét. A lap révén lehetőségünk nyílik a magyar történelem egy korábban nem kellően méltányolt területének megvilágítására.

A politikai áttörés

Budapest növekedésének üteme a XIX. század második felében európai viszonylatban is kiemelkedően gyors volt. A nagyváros e hirtelen fejlődése a még feudális magyar társadalomban feszültséget teremtett nemcsak a főváros és a központi kormányzat között, de magában a városban is. A feszültség 1906-ban, az ún. nemzeti ellenállás idején érte el tetőpontját.

A budapesti városi tanács nem támogatta a magyar parlamentben Ferenc József ellen küzdő agrárius-feudális politikusokat. Az uralkodó a Monarchia magyar oldalára is ki akarta terjeszteni – a férfilakosság egészére – az általános választójogot. Ez azzal a veszéllyel járt, hogy a parlamentben és a kormányban többséget élvező agrárius-feudális, uralkodó koalíció képviselőit felresöpörhették a nem magyar kisebbségek és Budapest progresszív városi szavazói. A király érzékeny pontra tapintott, s a magyar vezető politikusok a fenyegetés hatása alatt hozzájárultak a Béccsel folytatott tárgyalások felújításához – hamarosan meg is találták a megoldást. Ferenc József feladta az általános választójog bevezetésének tervét, s ennek fejében a magyar parlament elfogadta Bécs követeléseit. Ez a megegyezés a kiegyezés megújítását eredményezte 1906-ban.

A fővárosnak a nemzeti ellenállás idején elfoglalt álláspontja irritálta a parlamenti képviselőket, s amikor Béccsel túljutottak a kényes konfliktuson, figyelmüket Budapest felé irányították. Úgy vélték, a várost meg kell büntetni korábbi vonakodása miatt. Az autonómia korlátozása hatásos visszavágásnak ígérkezett, s ugyanakkor lehetetlenné tette volna, hogy Budapest önálló álláspontot képviseljen egy újabb krízis idején. Az autonómia korlátozásának még a lehetősége is lidércnyomásként nehezedett a városi tanács tagjaira, akik semmiképpen sem hajlottak ennek elfogadására.

A másik égető probléma a fővárosi munkásság és a középosztály közötti feszültség éleződése volt, mely ugyancsak 1906-ban érkezett tetőpontjához. A konfliktus nemcsak Budapestet érintette, a jelenséggel Európa számos, gyorsan fejlődő városának is szembe kellett néznie a XIX. században. A lakosság életfeltételei még a középosztály esetében is messze voltak az ideálistól. A munkáskerületekben azonban elfogadott gyakorlat volt, hogy több mint nyolc ember – különböző generációk tagjai – egy szobában laktak. Az ablakok többnyire a szűk, sötét világítóudvarra néztek, ahol sohasem volt friss levegő. A közegészségügyi viszonyok közismerten rosszak voltak, a lakók emeletenként közösen használtak

¹A Bárczy István születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadás bővített változata. Szeretnék köszönetet mondani Hanák Péternek és Erdei Gyöngyinek nagylelkű támogatásukért, melyet budapesti tartózkodásom idején (1990 októberétől 1991 áprilisáig) kutatásaimhoz nyújtottak.

egy WC-t. A korabeli szakértők megegyeztek abban, hogy az életfeltételek Budapesten lényegesen rosszabbak voltak, mint Bécsben.

A központi szervek beavatkozása, a veszélyben látott autonómia és a fenyegető társadalmi és egészségügyi feltételek arra késztették 1906-ban a városi tanács egymással szembenálló frakcióit, hogy időlegesen összefogjanak. Ez alatt az időszak alatt alkalom nyílt, hogy megfelelő jelöltet keressenek a megüresült polgármesteri tisztségre.

Bárczy István, az alkalmas ember

Nem volt könnyű megtalálni a megfelelő embert. Olyan személyiségre volt szükség, aki új elképzeléseket valósít meg a városi kormányzásban anélkül, hogy megzavarná a kényes egyensúlyt a kormány és a városi tanács frakciói között.

E feladat megoldására – sokak szemében – Bárczy István ideális egyéniségnek tűnt, megfelelő ember volt a megfelelő helyen. 1866-ban született, egyik ágon lengyel eredetű, másik oldalon elszegényedett dzsentricsalád fiaként. Papi szemináriumra járt Egerben, ennek megszakítása után a budapesti jogi egyetemen folytatta tanulmányait. A diploma megszerzése után a fővárosi tanácshoz került hivatalnokként 1889-ben. Ebben az időben, de pályájának későbbi szakaszán is Bárczy kedvelte a könnyed életstílust. Gyakran megfordult kávéházakban és más budapesti szórakozóhelyeken. Szeretett zongorázni és maga is szívesen énekelt magyar nótákat. A művészetek iránti fogékonysága szociális érzékenységgel és diplomáciai készséggel párosult, melyek révén a fővárosi művészvilág, az írók és az értelmiségi társaságok népszerű alakjává vált.

Bárczy aktív társadalmi szerepe pénzügyi helyzetét is meghatározta. Néhány év alatt tekintélyes mértékben eladósodott, ami nem volt szokatlan a korabeli hivatalnokok körében. Ellenfelei közül néhányan úgy gondolták, hogy adósságainak nyilvános közlése (90 000 korona) csökkentheti a népszerűségét, ezzel szemben éppen az ellenkezője történt. A főváros hivatalnokai számára ismerős volt a helyzet, közülük is sokak vállalt nyomta adósság, így könnyen elnézték a fiatal Bárczynak, aki anyagi kérdésekben meglehetősen nagyvonalú volt. A nagyvilági stílust kedvelő Bárczy másrészt ambíciózus, fiatal hivatalnok volt, kivételes szakmai képességekkel. Mindez céltudatos munkával és széles körű nyelvismerettel párosult, beszélt angolul, franciául, németül és spanyolul. Nyelvtudása révén alkalma nyílt, hogy utazásokat tegyen különböző nyugat-európai országokba, járt Angliában, Franciaországban, Németországban és Spanyolországban, s különböző városokat látogatott meg. Ezek az utazások nagy fontosságúak voltak számára, a szerzett tapasztalatok érezték a helyhatósági kormányzásról alkotott nézeteit.

Szakmai képességeinek ismeretében nem meglepő, hogy rendkívüli gyorsasággal ívelt fel pályája a hivatali ranglétrán, ami ritkaságnak számított a helyhatósági hivatalnokok között. Erőfeszítései 1901-ben látványos eredményt hoznak, amikor a főváros oktatási ügyosztályának vezetője lesz.

Talán túlzásnak tűnik, hogy Bárczy személyében képviselte az akkoriban jellemző fővárosi atmoszférát. Az azonban kétségtelen, hogy igyekezett fenntartani a kényes egyensúlyt a magyar kultúra és a nyitott, kozmopolita mentalitás között, s így valóban úgy tűnt, alkalmas arra is, hogy a fővárosi tanács és a kormány között kiegyenlítő szerepet játsszon.

A reneszánsz „podeszta” megjelenése

Bárczy megérezte, hogy a labilis koalíció képességei alapján választotta őt e hatalmi pozícióba. Éppen emiatt tekintette magát egyfajta politikai közvetítőnek, mai kifejezéssel élve. Ez világosan kitűnik akkortájt folytatott polgármesteri levelezéséből. A leveleket – némi iróniával – az olasz nyelvben használatos podeszta aláírással látta el.

Az olasz reneszánsz idején elfogadott gyakorlat volt a podeszta meghívása. Akkor került erre sor, ha a reneszánsz város uralkodó frakciói – melyek a nemességet és a polgárságot képviselték – nem tudtak megoldást találni problémáikra.

Ez a városokban számos esetben polgárháborúhoz vezetett. Más alkalommal a viszálykodó pártok képesek voltak semleges személyt hívni, ennek elnevezése podeszta volt, s

feladatul azt kapta, hogy erős kézzel irányítsa a várost egy rövid időszakban. Jogot nyert, hogy felülről intézkedjék, mert az egyébként megosztott frakciók elfogadták őt. Bárczy megválasztása több vonatkozásban is emlékeztet az itáliai podeszták korszakára. Nem elképzelhetetlen, hogy csak egy podesztához hasonló személyiség találhatott megoldást Budapest sürgető problémáira. Az összehasonlítás Bárczy, mint podeszta és a reneszánsz városállamok között két oldalról is indokolható:

a) 1916-ban Szilágyi Hugó könyvet adott ki Budapest újkora címmel. Könyvében Szilágyi bizonyítani igyekezett, hogy Bárczy polgármesteri működése egyfajta reneszánszt jelentett Budapest történetében.

b) A kormány érdektelensége miatt a budapesti önkormányzat – autonómiájával élve – önálló kezdeményezésbe fogott. Bárczy idején tették meg az első lépéseket a városi „jóléti állam” felé, ahol minden lakos jogot és lehetőséget kap, hogy az önkormányzat kezelésében működő szolgáltatásokat és intézményeket használja.

A demokratikus haladás és a független önkormányzat

Bárczy kezdettől világossá tette, hogy tisztségét nagyon fontosnak tekinti, s ezt tükrözi szűzbeszéde is, mely 1906. június 19.-én hangzott el a törvényhatósági közgyűlés előtt: „A törvényhatósági bizottság többsége akkor, amikor a polgármesteri állásra kismemelt, úgy hiszem, az önkormányzati függetlenség, az erős magyar nemzeti kultúra és a modern demokratikus haladás tettekre kész emberét látta bennem. És én érzem és vallom, hogy az vagyok.”²

Bárczy azonban nemcsak podeszta, de egyben réalpolitikás is volt, s soha nem erőltette programjának a demokratikus haladásra vonatkozó részét. Talán különösnek hangzik, de ez is hozzátartozott a podeszta-misszió teljesítéséhez. Nagyon helyesen úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ha elvi kérdésként kezelné az általános választójog nagyon érzékeny témáját, szembekeződne a parlament és a kormány ellenzékével.

Helyesebbnek látszott, ha az önkormányzat megvárja a helyzet javulását, addig pedig a tartózkodás tűnt a legjobb politikának. A konfrontációt kerülő taktika révén Bárczy figyelmeztet a beszédében említett két másik elképzelés felé fordítható, nevezetesen Budapest önkormányzati függetlenségének és erős nemzeti kultúrájának erősítésére. Az önkormányzati függetlenséget Bárczy úgy értelmezte, hogy a hivatali apparátus ne a kormány és az ún. törzsfőnökök befolyása szerint, hanem autonóm módon, szabadon működjék. A törzsfőnökök erős kliensrendszer élén álltak, s tekintélyes hatalommal rendelkeztek a város kerületeiben. A kliensrendszer révén az önkormányzati apparátus szinte minden lépcsőfokán kapcsolataik voltak. Hatásuk nagymértékben befolyásolta a hivatali apparátus működését.

A törzsfőnökök politikai hatalommal is rendelkeztek. Ez különösen fontos azért is, mert a virilitások közül többen is úgy vélték, hogy a város előtt álló problémák ez idő tájt oly hatalmassá nőttek, hogy – legalábbis egy időre – hatalmuk egy részéről önként lemondtak a podeszta javára.

Bárczy olyan hivatalnokokkal vette körül magát, akik segítették elképzeléseinek megvalósításában, s akik a különböző területek szakértői voltak. Ezzel Bárczy megeremeltette a lehetőséget egy addig ismeretlen, de tehetséges, új hivatali apparátus kinevezéséhez.

Az új generáció és a városi „agytröszt” megalapozása

Csak a legkiemelkedőbbeket említem itt azok közül, akiket a városi tanácsnál, illetve a fővárossal kapcsolatban álló intézményeknél alkalmaztak: Harrer Ferenc és Wildner Ödön (elnöki ügyosztály, utóbbi kulturális, később szociális ügyekkel foglalkozott), Ferenczi Imre (szociálpolitikai és közművelődési ügyosztály), Szabó Ervin (Fővárosi Könyvtár), Rácz Gyula (ugyanott könyvtáros). Az említetteket több közös vonás is jellemezte. Valamennyien az 1870-es években születtek, középosztálybeli családok gyermekei, kifejezetten városi mentalitásúak, jogot tanultak s magas pozíciók várományosainak érezhették magukat. Ez ugyanakkor igen nehéznek tűnt, ezért néha rákényszerültek, hogy olyan állásokat is

²Bárczy István beszéde polgármesterré választása alkalmából 1906. június 19.-én. In: Fővárosi Közlöny, 1906. június 22. 50. sz. 1015. old.

elvállaljanak, melyek mélyen képességeik szintje alatt álltak. A csoport talán legérdekesebb közös vonása az volt, hogy valamennyien kapcsolatban álltak a századelő egyik legbefolyásosabb folyóiratával, a Huszadik Századdal. Ez a lap, melyet a konzervatív politikusok ellenszenvé kísért, a progresszív értelmiség közös platformját jelentette. E kör lelke, ösztönzője a korszak legfontosabb reformere, Jászi Oszkár volt, aki a magyar elmaradottság okait kutatta. Az eseménydús 1906-os év után a csoportnak tudomásul kellett vennie, hogy Magyarország politikai és társadalmi struktúrájának átformálása rendkívül nehéz feladat, s messze meghaladja a Huszadik Század hatókörét.

Azzal, hogy a progresszív Bárczy Budapest élére került, a fiatal reformerek befolyásos pozíciókba kerülhettek s lehetőséget kaptak, hogy a nyilvánosság elé tárják és a gyakorlatban is érvényesítsék progresszív elveiket – kevésbé nagyratörő keretek között – Budapesten. Nem tisztázott, vajon a hasonló témákkal foglalkozó külföldi folyóiratok, esetleg a Huszadik Századdal kapcsolatban álló fiatal tudósok, vagy a kettő együttesen adta Bárczynak az ötletet, hogy egy specifikusan városi problémákkal foglalkozó folyóiratot alapítson. Az azonban önként adódott, hogy a folyóirat neve Városi Szemle legyen. Harrer, a kijelölt vezetőszervező 1906 nyarán kész elképzelést kapott Bárczytól a folyóirat célját illetően. Legfontosabbnak tartotta, hogy a periodika világítsa meg a modern önkormányzati tevékenység és a városi élet különböző aspektusait, többek között az életviszonyokat s a modern demográfiai és szociológiai vizsgálatok eredményeit. Ugy vélte, a folyóiratnak az egész világra kiterjedően közölnie kell a városi élet híryanagát és a fontosabb fejleményeket. A folyóiratnak platformként kellett működnie, ahol a budapesti kezdeményezések elvi részét kifejtik és megismertetik. A Városi Szemlét a gyakorlatban városi „agytröszt”-ként kívánta működtetni.

A Városi Szemle és az erős nemzeti kultúra megvalósítása

A Városi Szemle alapítása valójában elvi ösztönzés volt Bárczy programjának utolsó pontjához, a fővárosi erős nemzeti kultúra megalapozásához. A félreértéseket elkerülendő fontos hangsúlyozni, hogy ez nem nacionalista kultúrát jelentett, az erős nemzeti kultúrát a városi társadalom szempontjából a helyhatóság működésének eredményeként értékelték. Szerettek volna minden fővárosi lakos számára bizonyos szintű ellátást nyújtani, s az oktatási és kulturális fejlődés ennek integráns részét alkotta.

Bárczy ritkán írt a Városi Szemlébe, de ha szükségesnek látta, kész volt rá, hogy eszméinek távlati megvalósulásáról képet nyújtson. Amint a következő idézetből is látható, ez valójában egy jóléti városállam elképzelése, egy olyan kormányzaté, amely a bölcsőtől a sírig gondoskodik lakóiról, a különböző intézményekkel és szolgáltatásokkal. „A város körül messze terjedő, pompás kerti gazdaságok, tehenészetek, nagyszabású, modern kórházak, szülőházak, csecsemőgondozó intézetek... mintaszarú szegénygondozó intézet, a munkanélküliség esetére való biztosítás megszervezése, egészséges, olcsó városi lakások szaporítása, szigorú lakásfelügyelet, ...üdülőtelepek, nagyszabású, homokos partú népfürdők, városi olcsó zuhanyfürdők, ...tisztá utak, parkok és közterek, jól szervezett közjótékonyossági és gyermekvédelmi igazgatás, ...modern vágóhidak, nagyszabású húscsarnok, modern árucsarnokok az élelmiszer-nagykereskedelem számára, sűrűn látogatott, nagyszabású városi könyvtár és szabad iskola.”³

Más szerzők megkísérelték kimutatni, hogy a városi szociálpolitika csak egy hosszú folyamat eredménye volt. A marxizmus befolyása alatt álló szerzők körvonalazták, hogy a kapitalizmus fejlődése két, egymással szembenálló osztály – tőkés- és munkásosztály – kialakulásához vezetett. A burzsoázia megkísérelte a társadalom minden részét ellenőrzése alá vonni, ebből logikusan következett, hogy a városi hatóságokon belül is vezető szerep elérésére törekedett. Ezt csak a szervezett proletárok akadályozhatják meg, kizárólag ők – együttesen – vehetik fel a harcot a burzsoáziával. Az utolsó fejlődési fokozatban a munkások és a tőkés néznének egymással farkasszemet a „végső harcban”. A Városi Szemle szerzői félték egy ilyen megoldástól, amely elsöpörte volna a burzsoázia és a proletariátus közé ékelődött városi vezető réteget. Derűlátásuk folytán meggyőződésükké vált, hogy a forradalmi megoldások egy másik, rég elfeledett, civilizálatlan világhoz tartoztak. „De e küzdelem forradalmi kitörésekre nem igen vezet a mai korban, hisz tulajdonképpen ebben nyilatkozik meg a civilizáció. Az em-

³Bárczy István: A negyven éves Budapest. In: Városi Szemle, 1913. évf. 10–12. sz. 840. old.

berek és a társadalmak egyaránt a kompromisszumokat nem háborúk útján, hanem azok előtt kötik meg.⁹⁴

A város művelt és alaposan tájékozott hivatalnokai közvetítőnek tekintették magukat az egymással szembenálló osztályok viszonyában. Úgy vélték, e szerep mindkét osztály számára elfogadható, ami a Városi Szemléből is tükröződik. A gazdag polgárság azért tartaná ezt kívánatosnak, mert fennmaradásának egyik formáját látja benne – végül is előnyösebbnek tűnt néhány előjogról lemondani, mint szembenézni a munkásosztály felől fenyegető „végső leszámolás” gondolatával. A munkások pedig a törvényhatóság segítségével, legalább részben, elérhették céljaikat – jobb munka- és életfeltételeket értek el –, ami elfogadhatóvá tette számukra a városi beavatkozást.

Ezek az elképzelések is aláhúzzák, hogy a törvényhatóság jelentékeny szerepet játszott a történelemben. Az erős törvényhatóságot (önkormányzatot) úgy tekintették, mint a demokratikus, technokrata társadalom első csíráját.

A Városi Szemle filozófiai forrásai

Vajon honnan származtak Bárczy és a Városi Szemle – korábban ismeretlen – elképzelései? Nehéz a kérdésre választ találni. A Városi Szemlét olvasva úgy tűnik, a szerzők különböző filozófiai áramlatok hatása alatt álltak. Ezúttal csak a két legfontosabbat, Karl Marxot és Adam Smithet említeném.

Korábban már kimutatták, hogy a marxista terminológia eszközként szolgált Budapest állapotának leírásához és kategóriák felállításához. Legfőbb vonzerejét az adta, hogy a századelőn a budapesti társadalom komplexitásának újfajta megközelítését tette lehetővé, de hangsúlyoznunk kell, hogy ez soha nem jelentett dogmatikus módszert. Adam Smith állt a filozófiai spektrum másik oldalán. A szerzők egyike naivan azt állította, hogy Smith az állameszme harcosa volt, ugyanakkor közszolgáltatásokat is birtokolt, ami tudomásunk szerint nem fedti teljesen a valóságot. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szerzők eklektikusan használták fel cikkeikben a két említett filozófus nézeteit.

A legintenzívebb ösztönzés meglepő módon nem Európából, hanem az Egyesült Államokból érkezett. Pontosabban egy könyvből, melynek szerzője az Amerikai Liberális Mozgalom egyik ideológusa, Fredick Howe volt. A könyv 1906-ban jelent meg, címe: A város, mint a demokrácia reménye. A könyvben foglaltakat többször is kifejtették és idézték a Városi Szemlében, néha magyarázójegyzetekkel, de sokszor azok nélkül is. Howe meggyőzően érvelt a korrupciós városi pártvezérek ellen, akik a század elején uralták az amerikai városokat; az erős önkormányzat határozott szószólója volt. Véleménye szerint az önkormányzatnak meg kell törnie a helyi pártvezérek hatalmát. S bár soha nem írták le, valószínűnek tűnik, hogy Howe pártvezérek elleni érvelése jól jött a Városi Szemle szerzőinek, amikor kampányt folytattak azok budapesti megfelelői: a törzsfőnökök ellen.

A gyakorlat

Amint kifejtettük, kezdettől világos volt, hogy az önkormányzatnak céljait a kormány támogatása nélkül kell elérnie. Ez azt jelentette, hogy a tervek megvalósításához szükséges pénzügyi háttérrel egyedül az önkormányzatnak kellett megteremtenie, s ez rendkívül nehéz feladat volt. Bárczy gyakorlatias észjárásával átlátta, hogy a probléma viszonylag könnyen megoldható, de Magyarországon ismeretlen módon. Bárczy Londonba és Párizsba utazott, hogy hiteleket vegyen fel terveinek finanszírozására. Az önkormányzati hatalom bővítésének másik lehetősége az volt, hogy a közszolgáltatásokat a város saját hatáskörébe vonja. E célok elérésére két út is kínálkozott. Az első esetben a társasági koncessziók megújítását jogi útra terelték, bírósági nyomás felhasználásával egyszerűen visszautasították az erre vonatkozó kérelmeket, s a társaságokat, vállalatokat városi kezelésbe vették. E taktikát követték az Általános Osztrák–Magyar Légszész Társulat esetében, amelyet 1910-ben sikerült a városnak átvennie. A második lehetőség az volt, hogy tárgyalásokat kezdeményeztek a társaságok vezetőivel s megkísérelték elérni, hogy adják el vállalkozásaikat a városi tanácsnak. Ez a

⁹⁴ *Harrer Ferenc*: A modern városigazgatás. In: *Városi Szemle*, 1911. évf. 679. old.

taktika nem bizonyult sikeresnek, ami kitűnik a Budapesti Általános Villamossági Részvénytársasággal és a Magyar Villamossági Részvénytársulattal folytatott – meghíúsult – tárgyalásokból, melyeket nem tudtak városi kezelésbe venni.

A sikeres akciók közül szeretném felhívni a figyelmet a várospolitikai egy nagyon fontos aspektusára, a lakásépítési programra. Ez 1908-ban indult, s kiemelkedő méreteit tekintve az első Budapest történetében. A program 8 ezer lakás építését tűzte ki célul egy 6 éves időszak folyamán. A lakásokat hivatalnokok és munkások között kívánták szétosztani. Néhány lakóhelyet a hajléktalanok számára is terveztek. Végül, de nem utolsó sorban iskolák építése is szerepelt a programban. A budapesti önkormányzat – s ez kiemelkedő eredmény – meg is valósította a lakásépítési programot. Már 1911-re több, mint 6800 lakás és 90 osztályterem épült fel, s 1914-re a lakásépítési program teljesült. Csak sajnálhatjuk, hogy az első világháború kitörése váratlanul és igazságtalanul vetett véget a nagyvonalú kísérletnek, melyet minden túlzás nélkül modern, jóléti városállamnak nevezhetünk.

Befejezés helyett

Milyen történelmi jelentőséget tulajdoníthatunk Bárczynak, munkatársainak s a Városi Szemlének?

Bárczy a város sajátos atmoszféráját jelenítette meg, magyaros vonásokkal és a klientúra-rendszerhez szokott mentalitással. Másrészt személyiségében különös módon mindez összefonódott a professzionalizmus iránti intenzív törekvéssel. Bárczy legnagyobb teljesítményét – az új eszmék és a korszerű politika bevezetését Budapest önkormányzati igazgatásába – személyes képességei révén érte el. A hivatalnokok új generációjának támogatásával Bárczy képes volt átültetni és keresztülvinni a legmodernebb nyugat-európai eszméket a várospolitikában, az e közegekben elfogadott, sajátosan tipikus, liberális utak és eljárások alkalmazásával. E csoport csak kis részt valósíthatott meg sok vonatkozásban utópisztikus eszméiből. Mégis azt mondhatjuk, hogy komoly eredményeket hozott és áttörést jelentett működésük a magyar várospolitikai gondolkodásban. Éppen emiatt kell megállapítanunk: több, mint katasztrófa volt, hogy a háború meghíúsította terveik valóra váltását.

Remélem, ez a cikk is hozzájárul Bárczy személyiségének teljesebb megértéséhez s úgy hiszem, még több kutatás is foglalkozik majd a magyar történelem e rendkívül dinamikus és ösztönző korszakával. E cikk végére egy olyan idézetet kerestem, amely híven jellemzi Bárczy egyéniségét és a fővároshoz való viszonyát. Azt hiszem, az itt következő sorok jól tükrözik ezt: „Aggódó kétkedők, pesszimisták, okoskodók, hátráltatók, kicsiny hitűek elől elszalad az élet.”³

Marc van den Muyzenberg

A Bakony és a Balaton-felvidék hagyományos népi kultúrája II.¹

Árucseré, vásárok, piacok

A térség településeinek a rangját nem kis mértékben növelte az a tény, hogy rendelkeztek-e vásártartási joggal. Ugyanakkor ez nemcsak a közösség, hanem egy kisebb vagy nagyobb térség gazdasági, kereskedelmi életét is meghatározta. A vásári jog nagy része középkori

³Bárczy István: A negyven éves Budapest. In.: Városi Szemle, 1913. évf. 10–12 sz. 835. old.

¹A tanulmány első részét az előző számban közzeltük. (Szerk.)

előzményekre tekint vissza, rendszeres megtartását a kiváltságként adományozott jog biztosította. Ezek a vásárok az adásvétel szervezett alkalmai voltak, amelyeknek során egy-egy közösségnek vagy tájegységnek a termékfőlösege a másik hiányait, szükségleteit elégítette ki. Ezek a vásároshelyek különböző földrajzi tájak találkozásánál, utak (szárazföldi és vízi egyaránt) kereszteződésénél, kisebb-nagyobb tájegységek középpontjában jöttek létre. Alig található a térségben település, amelynek ne lett volna a különböző korokban vására, sőt némelyeknek évente több is. A vásár ünnepe volt a közösségnek, amelyet a vásártartási rend szerint tartottak, a kezdet, az időtartam, a hely, az árusok elhelyezkedése, az adásvétel szabályszerűsége meghatározásával. Állat- és kirakodóvásárokat egyaránt, sőt egyidejűleg is lebonyolítottak.

A termékcserén kívül a vásárok jelentős szerepet játszottak a kulturális javak cseréjében, közvetítésében; átadásban, átvételben, terjesztésben egyaránt. A vásárok jellegzetes alakjai voltak a vándoralakok, akik vásárokon túl is felkeresték az útjukba eső településeket (vándorkereskedők, mutatványosok, koldusok stb.).

Az árucseré során a térség termelvényei: gabona, zöldségféle, krumpli, gyümölcs, bor és ipari készítményei cseréltek gazdát, a jószágon – szarvasmarha, disznó, ló – kívül. Nagy vásároshelyek, mint pl. Veszprém, Pápa, Devecser, de még Balatonfüred, sőt Kővágóórs közvetítő kereskedelmet is lebonyolítottak. Somogy, Zala, Veszprém megyék kereskedelmének alakulásában jelentős szerepet játszott a Balaton.

A nagyobb településeken a város és falu közötti munkamegosztás eredményeként hetente egy vagy több alkalommal elsősorban mezőgazdasági termékek, élelmiszerek eladására létrejött árusítás volt a piac. Jelentősebb kézművesipari termékek értékesítésére ezek a piacok hetivásárokká alakultak. A piac a vásárokhhoz hasonlóan nemcsak a termékcseré, hanem a hírközlés helyszíne és a távolról jöttek találkozási helye is volt.

Az árucseré-kapcsolatok speciális tevékenységi formákat is létrehoztak, amelyek kiegészítő jövedelemforrássá, nem egy esetben pedig fő megélhetést biztosító foglalkozássá alakultak: pl. felvásárlás, közvetítés (kupeckedés), állathajtás, fuvarosság.

Település, építkezés, lakáskultúra

A terület falvainak változatos a településszerkezete. Utcahálózati szempontból halmazfalukat (sugaras, szabálytalan: pl. Köveskál, Almádi), úti falukat (Óbudavár), orsós falukat (Aszófő), többutcás falukat (a falvak nagy része) és tervezett falukat (telepített falvak) találunk. Utcabeépítettségük előkertes és utcavonalas (utóbbinál a házak homlokzata az utcáig nyúlik, hiányzik az előkert). Az udvarok elrendezésére jellemző a tiszta soros udvar (minden épület egy sorban), a soros udvar (az egy sorban elhelyezkedő épületekkel szemben csak apróbb épületek), a keresztesűrsű udvar (a telkeket végükkel csaknem összeérő csűrök zárják le). Az utóbbi települési forma a német falvakat jellemzi: Vöröstő, Márkó, Pula, Városlőd stb. Megtalálhatók még a közös udvarok kettes, hármas, sőt négyes, ötös változatban is (Balatonhenye, Adásztevel stb. és a német falvak). Kisnemesi falvakban belőlük alakultak ki az ún. közök (Nemesvamos, Szentkirályszabadja, Szentgál). A Bakonyban egy jellegzetes településtípus is megtalálható volt, a tanya, amelyek többsége a tagosítás után keletkezett, s nemcsak a gazdálkodás központja, hanem állandó lakóhelye is volt tulajdonosainak, bár a közeli faluban is rendelkezett legtöbbjük lakóházzal. A legjelentősebb tanya-gazdálkodás Szentgál környékén alakult ki, virágzásának a tsz-szervezés vetett véget.

A Bakony és Balaton-felvidék falvaiban a legnagyobb látványosság és változatosságot az építészet jelenti. A magyarság és a nemzetiségek népi építészete tulajdonképpen azonos stílusú, csak bizonyos fejlődési fokozatokat a magyarhoz viszonyítva korábban vagy később értek el. A lakóépületek általában kettő-, három- vagy négyosztatúak (szoba + konyha, szoba + konyha + szoba vagy szoba + konyha + kamra, szoba + konyha + szoba + kamra). A lakóházak falait már a XVIII. század második felében is nagyrészt kőből rakták, amelyről írásos adatok és a XVIII. századból fennmaradt épületek tanúskodnak. De megtalálhatók voltak mellettük az egyszerűbb, sövényfalú épületek is, amit néhány megmaradt tanú és írásos feljegyzés igazol. A lakóházak tetőszerkezete általában szarufás vagy szelemenes (ágasos) volt. A födém már változatosabb: volt gerendafödém, mestergerendás deszkafödém, dongabolt, csehsüvegbolt (főleg istállóknál). Általános volt a nyeregtető és változatai, fedőanyag pedig a zsúp, a nád és a cserép.

A vidék arculatát meghatározó, általánosan elterjedt lakóház az udvarra nyíló, különbejáratú helyiségek sorából álló füstősház, s az azt felváltó füstökonyhás ház volt. Utóbbinak létrejötté összefüggött a füstősház konyhájából fűthető kályhas-kemencés szoba megjelenésével. A XIX. századtól a füstökonyhás házak mellett a szabadkéményes füstelvezetésű is megtalálható. A beépíthető, zárt kémények megjelenése a füstökonyhák nagy többségét eltüntette.

A konyhák tüzelőberendezése a hasáb alakú, kőből, téglából épült nagykemence, esetenként a hozzá csatlakozó ún. kicsi vagy kalácsütő (malacsütő) kemencével, valamint egy korábbi típus, a vesszőváz, hasábhöz közelítő csonka gúla alakú sárkemence volt. Legújabb a takaréktűzhely + kemence kombinát. A szobákban többnyire kívülről fűthető, helyi fazekasok készítette szemes- vagy kupáskályhákat használtak, zöld, drapp, fröcskölt kályhaszemekkel.

A lakóházak külső megjelenésének meghatározója az épületrészek aránya, a különböző nyílásformák és elhelyezkedésük, a homlokzatok díszítése és a tornácváltozatok.

Az oromfalat vagy csipkefalat téglából lépcsőzetesen kirakott szegély, a macskalépcső vagy macskajárda zárja le. Változatosak a padlásszellőzők, egyenlő szárú kereszt, íves forma, állított és fektetett téglák, kör, ellipszis formákkal, amelyek önmagukban is állhatnak, de lehetnek vakolatkeretesként, sima vagy fogazott párkánnyal lezártak, virágkehelyben végződők, levél- vagy virágfüzérrel körülfogottak, esetleg hornyolt csíkokkal keretesként. Megjelenhet az orommezőben az egyszerű, széles sávval, hullámvonallal, füzérrel, levélkoszorúval keretezett felirati tábla, az oromszűcs alatt az egy tőből kiágazó kettős csigavonal, szegélydíszként pedig a meander. Gyakori díszítőelem még a rozetta, a cserépből kinövő páratlan számú virág, a félholdas zárószalag, az egyszerű vagy ívsoros vakolatpárkány, a félholdas, fonadékos vagy lándzsaíves szemöldökpárkány is. Előfordul a magyar címer, de találhatók még középrizalitos homlokzatok is. Nem ritka római katolikusoknál a szenteltvíztartó forma, valamint a házvédő szent szoborfülkéje az oromzaton.

A lakóházak hosszanti fala előtt húzódó tornácok reneszánsz és barokk elemeket öröznek, gazdag változataik még ma is megfigyelhetők, falvanként ugyan erősen csökkenő számmal. Eredetileg a tornác a lakóház teljes oldalhomlokzata előtt húzódott. Legegyszerűbb típusa a vaskos pilléren nyugvó, egyenes, gerendaáthidalású tornác. Ha a széles pillért a házfalal boltív kapcsolja össze, harántboltöves tornácról beszélünk. A pilléreket többnyire mellvéd köti össze. Legszébb látványt a mellvéd, boltíves, oszlopos tornácok nyújtják. Változataik: mellvéd, kosárvívgörbés tornác, mellvéd, pilléres tornác szegmenses árkádsorral, törpeoszlopos, mellvéd, félköríves árkádsorú tornác.

A keskeny telkeken a lakótér növelése általában a tornácok elfalazásával és a lakórészhez kapcsolásával volt csak lehetséges. Így alakult ki a tört tornác (egy részét kamrának elfalazták) és a lopott tornác (két oldalról elfalazott, csak a bejárat előtt látható). A klasszicista építészeti hatásait tükrözik a kiugró tornácok, a tympanonos, oszlopos szelfogók vagy kődisállások.

Figyelemre méltóak még a lakóépületekre emelt változatos kémények és a telkeket az utca felől elzáró kőbástyák, kőbástyás kerítések.

Változatosak a gazdasági épületek is, a legegyszerűbb iszlingektől a kőistállóig és pajtákig.

Gazdagok a szőlőbeli építmények, amelyek a falubeli építkezési stílus vetületei, hasonlóan díszes oromfalakkal. Közülük több lakóépületként is funkcionált.

A vidék lakáskultúrája a bútortatban és a lakásdíszítő elemekben sajátos. A berendezés módja megegyezik a másutt is fellelhetővel: diagonális (sarkos), centrális (középpontos), párhuzamos vagy kevert. A bútorok között festett, faragott és intarziás díszűt egyaránt megtalálunk. Természetesen ez a múlt századot és a század első felét jellemezte. Ezek a bútortípusok ma már a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében lelhetők csak fel, vagy egy-egy magángyűjtő tulajdonában, esetleg szőlőbeli épületek hagyománytisztelő tulajdonosánál.

A kisnemesek bútoraiban általában faragott, vésett díszűek vagy intarziások voltak. A magyarok vagy nem, vagy pedig faragással, esetleg berakással ékítették bútoraikat. Festettek csak a ládák voltak. Festett bútorok nagy számban a németeknél voltak használatosak. De náluk volt leggyakoribb az intarziával díszes is. Mindkét változatot még az 1930-as években is készítették. Az intarzia még hosszabb életű volt. Festett szekrény előfordult

szlovákoknál is. Ők archaikusabb bútorfajtákat őriztek meg, pl. a rovással díszes vagy díszítetlen ácsolt ládákat és változataikat. A magyarság bútoraik közül legszebbek voltak a barokk motívumokat őrző, dúsan faragott háttamlájú székek, amelyeknek XVIII–XIX. századi példányaikat szép számmal őrzi a múzeum.

Viselet, díszítőművészet, szakrális ábrázolások

A Bakony és Balaton-felvidék falvaiban a hagyományos viselet már a XIX. század végén alig volt megtalálható. A fejlett kézműipar, a polgárosodott életforma, a Balaton-part átmenő forgalma következtében a viselet hamar polgári elemeket ötvözött magába, sokszínűvé vált, népviseleti jellegét elvesztette. Csak a szabásforma és a szín jelentett valamelyes egységet. Legtovább a németek és a szlovákok őrizték meg polgári vonásokat is magába olvasztott csak falvanként egységesnek mondható változatos viseletüket, egészen a XX. század közepéig. A paraszti, ingvállas, fehér vászonviseletek mellett a parasztpolgári ujjasos öltözetek is megjelentek és együtt éltek, meghatározott kiegészítőkkel, közöttük a legfontosabb kendőkkel. A viselési alkalmak meghatározták a színösszetételt – alkalmazkodva a liturgia színeihez – az anyag minőségét és a viselés módját. A színek és a viselési mód több más jelzés mellett a nemzeti hovatartozást is jelölte. Ezek a viseleti együttesek a korábbi magyar viseletek elemeit magukba olvasztva megőrizték.

A férfiak hagyományos viseletét, a lobogós szájú, elől gyakran himzett fehér vászoninget, a szálvonással cifrázott fehér vászongatyát, a selyemmellényt és nyakravalót, valamint a télen bőrmellessel viselt cifra bakonyi szűrt legtovább a pásztorok őrizték meg. A bő, nagy gallérú cifraszűr befenekelt, rövid ujjú volt, cinóbervörös vagy fekete szegéssel, vörös, többnyire tulipánrátétellel díszítve. Lábbeliként bocskort vagy csizmát viseltek, utóbbi általános lett a XIX. század második felére. Fejrevaló a báránybőr kucsma és a széles karimájú kalap volt. Különbség volt a pásztorok és parasztok, a parasztok és kismesek, de a reformátusok és katolikusok viselete között is. A XVIII. században, sőt a XIX. század elején is egységesebb viselet volt látható. „A régi férfiang is más volt, mint a mostani... Maguk szőtte vászonból készült, kurta volt, csak derékig ért... fent fűzőmadzaggal kötötték össze... A szűkujj, kizellő, gallér, gomb és hosszúing mind új dolog, mely a régit úgy kiszorította...”

Egy régi gatyában 7–8 szél vagyis 5–6 réf vászon is kellett... belehúzták a fűzőmadzagot, s a gatyá bőségét arra rendezen ráráncolták... A gatyá hossza szára ikráig, felszárig ért s alul volt mesterkéje vagyis rojtja. Télen két gatyát húztak egymás fölé...”

„A régi női ruházat tiszta vászon volt. Vászon ümög, vászon pöntő, vászon kötény és vászon kendő, valamennyi fehérben, otthon fonva-szőve, s otthon varrva... A pöntő fehér vászonból volt, leért bokáig s a pártázatából... le az aljág csak úgy le volt redelve, mint a gatyá, s hívták redes pöntőnek. Ez elé a redes pöntő elé kötötték a fehér vászon kötényt.” (Jankó János 1902.)

A fehér vászonviselethez tartozó fejrevaló az abrosz nagyságú pacsá volt.

A két tájegység díszítőművészetéből a fazekasságot, a pásztorművészetet és a himzést emelhetjük ki, mint legjelentősebbeket. A pásztorfaragások a XVIII. sz. végétől, többnyire azonban a XIX. század elejétől ismeretesek. Legszebb darabjai a vörös és a vörös-fekete spanyolozással készült, a geometrikus motívumokat felváltó virágkompozíciókkal díszített tükrösök, borotvatartók, gyufatartók, dobozok. Változatosak, gazdag ékítménnyel a faragott vagy ölmberakásos botok, ostor nyelek, juhász kampók, kanászbalták. Az 1820–1830-as évektől a pásztorművészetben megjelent az emberábrázolás is: betyárok, táncoló szerelmespárok nemcsak a tükrösökön, borotvatartókon, hanem a korábban csak geometrikus díszű mángorlók némelyikén is. A XIX. század végén új díszítőstílusként jelent meg az elaprózott karcolás és a domború faragás. Fából készültek az ivócsanakok, faragott füllel, szaruból (ökörszarv) a sőtartók, fűszertartók némelyike, karcolt dísszel, választóvízzel sárgítva. Empire és biedermeier stílusjegyek is felfedezhetők rajtuk.

Gazdagon díszítették a textiliákat is a XVIII–XIX. században. Vörös pamuttal, keresztöltéssel varrták ki a lepedőszéleket, a párnahajak végét és a fonalszákákat. A geometrikus minták mellett megjelentek a virágdíszek. Sok szőttes (vászonból, takácsmesterek által készített) abrosz, szakasztóruha, de párnahaj is ismert. A keresztmestrel mellett gyakori, kedvelt technika volt a lapos öltés. A szabad rajzú, ún. úri himzések paraszti változataikat a lepedővégeken, törülközők egy részén alkalmazott technikaként ismerjük. Fehér vállkendő-

ket, fejkendőket, kontyartókat, főkötőket, de női ingeket is díszítettek fehér lapos és lyukhímzéssel. Vidékünk volt a fehér hímzés egyik hazája, amelyet ma már csak díszítőművészeti szakkörök asszonyai gyakorolnak. Mintáit, az apró virágokat, levélfüzéreket kézzel rajzolták elő. Legszebbek a lyukas hímzésűek és a pókozással készültek. Áttört, azaz vagdalásos technikával ötvözte ez a hímzéstípus halottas lepedőkön is megjelent a lapos öltéssel hímzett kakasos, pávás, fenyőfás motívumok mellett. Gyakori díszítőelem volt még a szálvonás, a vert és a rececsipke betét.

A szakrális ábrázolások (Krisztus, Mária, feszület, a segítő- és védőszentek egyes képviselői, szenteltvíztartók), és szentelmények a lakószobák szakrális tereibe, az úgynevezett szent sarkokba kerültek. Ezek az ábrázolások képek és szobrok voltak, amelyeket nagy becsben tartottak, némelyiket valóságos ereklyeként őriztek. Ezek elsősorban nem díszítettek, hanem a vallásos áhitatot ápolták és tanítottak, az egyéni és közösségi hitélet kiteljesedését, elmélyülését szolgálták. Viszonylag olcsón hozzájuthattak a búcsúkon, vásárokon, de vándorárusok révén is. Szokás volt ajándékozni is őket. Előképeik a középkori művészetben keresendők, de a barokkban jelentek meg nagy számban, gazdagságban. Az ábrázolások alapjául a Szentírás, az apokrifok, a legendák és látomások szolgáltak, de megtalálható közöttük a búcsújáró helyek kegyképeinek másolata és templomi szobrok kicsinyített mása is, vagy egy-egy hírneves mester alkotása alapján készített metszetek, nyomatok változatos sora. A szobrok közül a legrégebbiek fából készültek, de többségük gipsz, viszont üvegből és viaszból készítettek is fellelhetők még.

A nagyszámú és különféle ábrázolás a szobák szent sarkaiban, az egyén és a családok hitéletében, áhitatában, vallásos világában egyaránt jól megfér egymás mellett. Elrendezésükben a templomban látott szobor- és képelhelyezéseket akarták megvalósítani, miközben rangsorolták is az ábrázolásokat. Jézus Krisztus (beleértve a feszületet is) és Szűz Mária képein, szobrain kívül Szent Antal, Szent Borbála, Szent Flórián, Szent Vendel, Szent József, Szent Anna ábrázolásai voltak a legnépszerűbbek, hozzájuk sorolva a Szent Családot is. Valamennyit, különösen Jézust és Máriát rendkívül sokféle változatban őrizték. A szentek többnyire attribútumaikkal jelentek meg, vagy látomásaikban megörökítve, amely valóságos hitoktatással felérő látványt nyújtott.

Nem feledkezhetünk el a természetben lévő szakrális tér emlékeiről: a keresztekről, feszületekről, szobrokról és a sírjelekről sem. Legáltalánosabbak a sírjeleken kívül a kereszt, a feszület. Szobrok közül a segítő szentek itt is: Flórián, Nepomuki Szent János, Vendel, Donát és a XVIII. századi pestisjárványok után emelt Szentháromság szobrok. A temetőkben már a XVIII. század végétől a kő sírjelek váltak általánossá, felekezetenként különböző jelképekkel. Többségük helyi kőfaragó mester nevét őrzi. Mellettük léteztek a fából készült, kevésbé változatos sírjelölő keresztek, valamint Monoszlón a tulipános fejfák is.

Család, rokonság

A térség falvaiban a családszerkezetet nagy többséggel a vérségi kiscsaládok jellemezték (szülők, gyermekek). Mellettük azonban a XVIII. századtól kimutatható a nagycsaládok (több egyenes és oldalági leszármazott együttélése) átmeneti megléte is, amelynek gazdasági és népesedési okai voltak. Mellettük általánosak voltak a törzscsaládok is (házaspár + gyermekek + egyik szülőpár vagy szülő). Az írásos és a recens adatok azt igazolják, hogy a családok összetételüket tekintve nem voltak változatlanok, a megélhetési lehetőségek függvényeként különböző típusaik alakultak ki. De egy fedél alatt, egy kenyéren nemcsak a vérségi alapon összetartozók éltek, hanem rokonok (házassági, házastársi) és idegenek (szolgák, cselédek, magányos vagy családos zsellérek, öregek, özvegyek) is, akik egy háznépet, egy háztartást alkottak. A háztartások gyakran több, nem rokon kapcsolatban álló családot foglaltak magukba. Az uralkodó gazdálkodási ág meghatározta a háztartások és a családok szerkezetét. A különböző család- és háztartástípusok a temetkezés rendjében és a temetők szerkezetében is kimutathatók.

A rokonságot a vérrokonság, a házasság útján szerzett és a műrokonság jelenti. A házastársak egymás rokonságát egyenes és oldalágon többnyire számon tartják, bár legerőteljesebben ez a kismemesi eredetű népességet jellemezte, sőt, jellemzi ma is. A rokonság apai és anyai ágon is tartott volt (részben ez jellemző ma is), bár az esetek

többségében az apai leszármazás erősebbnek bizonyult az anyainál; ennek oka az öröklési jogban kereshető. Az anyai ághoz viszont érzelmileg kötődtek erősebben az egyének. Mindezekén túl, legerősebb kapcsolat az egy faluban élők között volt, és ez a jellemző többnyire ma is. Ezzel szemben a múlt században még a vérségi egyenes és oldalág volt az elsődleges, nem a lokalitás. Általában harmadfokig tartották számon mindkét ágon a rokonságot. Azon túl voltak (vannak) a távoli rokonok. Ezt bizonyosan befolyásolta az egyháznak a harmadfokú rokonok között is fennálló házassági tilalma. A rokonság megnevezésében és a megszólításban némi különbség figyelhető meg a kismesek és a jobbágy-parasztok között. A rokonsági kapcsolat és rangsor tükrözi a ravatal körülállásának rendjét.

Szokások, folklórhagyományok

A természeti környezet által meghatározott gazdálkodás és az épített környezet egyfajta életmódot alakított ki. Ennek keretei között született meg az a szellemi kultúra, amely a hagyományos népi műveltség leghosszabb ideig és legszívósabban megmaradó részterülete volt és maradt. Ennek egyik csoportja a szokásvilág, s benne a jeles napok vallásos és kalendáris szokásegyüttessel, élő jelenségekkel ma is, valamint a passzív tudáskincessel. Valamennyi az ünnephez kötődő, a kultusz része.

Az egyházi esztendő ünnepekörében az ünnepes és az ünneptelen fél évet különítjük el, amely utal a szokásokban való gazdagságra és szegényességre is. Ezen belül beszélünk a karácsonyi ünnepeköréről és a karácsonyi időszak gazdag, változatos ünnepnapjainak világáról, úgyszintén a húsvéti ünnepeköréről és a húsvéti időszak ünnepeiről. De szólhatunk téli és tavaszváró szokásokról, a jeles napokhoz fűződő szerelmi varázslásokról, valamint házasságjósításokról. Az ünnepek, jeles napok gazdag hagyománykincse részben kereszténység előtti szokásokból, mágikus cselekedetekből, részben pedig keresztény szokásokból áll. Lényegük a gonoszűzés, termékenységvarázslás, megszentelés és megszentelődés. Legtöbbjük párhuzamai az európai szokásvilágban fellelhetők. Bár nincs lehetőségünk arra, hogy behatóan foglalkozzunk itt és bemutassuk e térség gazdag szokáskincsét, felsorolásuktól nem tekinthetünk el. Az időszak legfiatalabb XVIII. század végi, XIX. század eleji és ma is gyakorolt szokása az adventi szálláskeresés vagy Szent Család-járás. Él még a hagyománya a miklósolásnak, lucázásnak és lucaszék készítésének. Ma is gyakorolják a karácsonyi bölcöskejárást és a német falvakban a krisztkindlit (leánybetlehemes mindkettő). Emléke lelhető fel csak az ősi, keleti elemeket is magába ötvözőt óeurópai szokásnak, a regölésnek, valamint az aprószenteki korbácsolásnak, a háromkirályjárásnak, farsangi alakoskodásnak és az asszonyi mulatságnak, az asszonyfarsangnak. Élő a húsvéti locsolás, a pünkösdi zöldágjárás vagy hajlilimozás és a német Pfingstniegel szokása. Élők és mindmáig gyakoroltak a vallásos szokások: a bor, a víz, a ház, a gyertya, a tűz szentelése, az étel megáldása, a nagypénteki keresztjárást, a búzaszentelést, valamint a fogadott ünnepek és Mária-ünnepek megtartása, profán szokásokkal, paraliturgikus cselekményekkel való kiegészítéssel.

Ősi elemeket és gazdag hagyománykincset őriztek meg az emberélet fordulóihoz kötődő szokások: a születéshez, keresztelőhöz, avatáshoz, udvarláshoz, esküvőhöz, lakodalomhoz, betegséghez, halálhoz, temetéshez kapcsolódva. Különös színt adott e szokásegyütteseknek a különböző felekezetekhez, nemzethez és életkorhoz való tartozás is.

Egyes közösségekben még ma is gazdag hiedelmek lelhetők fel, mozaikokat őrizve pogány hitvilágunk egykori rétegeiből: a természetfölötti erővel rendelkező lények alakját és különféle varázslásokat felelevenítve.

A népmondák határrészekhez, romokhoz és hírhedt betyárok alakjaihoz, valamint egykor neves eszárdaikhoz kapcsolódnak. A térség falvainak népdalkincse az emberélet minden területén jelen volt, megörökítve a játékot és a munkát, az ünnepeket és a hétköznapiakat, a társadalom különböző szintjein élő ember örömeit, keserveit, bánatát és óhaját.

A művelődés színterei a Vajdaságban¹

A Délvidék művelődési színtereinek feltérképezéséhez és értékelő megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges némi történelmi-történeti áttekintés.

Régióinkban lényegében századunk elején az erősödő polgárosodással egyidejűleg születnek vagy kezdtek megvalósulni azok az elképzelések, amelyek a meglévő, hagyományos iskolarendszer mellett, esetleg az iskolákkal együtt az értelmiségképzést, az értelmiségi képzés felgyorsítását voltak hivatottak szolgálni. Sőt, a hagyományos iskolarendszer is – a képzés minden szintjén – egyre erőteljesebben idomult, szerveződött, értékelődött át alkalmazkodva a képzés, művelődés ilyen értelmű társadalmi funkciójához.

A XX. század történelmi eseményei – háborúk, diktatúrák, rendszerváltások, de főleg az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása – az egész közép-keleti régiók közösségeit sújtották legérzékenyebben, azonban a korábbi anyaországtól elszakadt területek népességét károsította. Ezek között is talán a Délvidék népessége a legnagyobb vesztes. Délvidéken ugyanis a török hódoltság idején és a török hódoltságot követő időszakban szinte teljesen elpusztultak vagy elsovadtak a művelődést szolgáló intézményes – akár autonóm, akár állami, egyházi-szervezeti formák. A múlt századvég és századelő felgyorsuló polgárosodása Délvidéken tehát szinte a semmiből kellett volna, hogy a meglévő, haladó iskolarendszert korszerűsítse és az iskolarendszer mellett kialakítsa, létrehozza a művelődés azon színtereit, amelyek az iskolarendszer mellett és azzal együtt az értelmiségképzést szolgálja. (Természetesen ez a felgyorsuló polgárosodási folyamat kezdte fogadóképessé tenni e régió közösségét, ugyanis szinte mint kötelező jelenséget tapasztalhatjuk, hogy e vidék szülőttei, akik átlagon felüli képességgel és alkotói ambícióval rendelkeztek, elhagyták e tájat, leginkább kapcsolatukat is megszakították szűkebb szülőföldjükkel, és csak életrajzi adataikból derül ki, hogy e vidék szülöttei voltak.)

A Monarchia összeomlása és a Délvidék elszakadása az anyaországtól épp abban a történelmi pillantban következett be, amikor létrejött volna az a történelmi esély, lehetőség, hogy az értelmiségi képzés, a közművelődés különböző formái kialakuljanak, a meglévő iskolarendszer korszerűsödése befejeződjön. A kisebbségi iskolarendszer és a kisebbségi közművelődés a két világháború közt a pusztta létéért, a megmaradásáért küzdött. Azóta is, a mai napig iskoláink működését és közművelődésünket egyáltalán elsősorban és alapvetően a megmaradásért, a fennmaradásért való tevékenység meríti ki.

Ezúttal nyilván nem elsősorban az iskolarendszer, az iskola képezi vizsgálódásunk tárgyát, azonban általánosságban nem kerülhető meg az iskola helyzetének a megemlítése. Ma már hivatalosan is elismert (beismert) tény, hogy az elmúlt egy-két évtized úgynevezett „iskolareformjai” szinte teljesen tönkretették iskolarendszerünket. A hagyományos iskolatípusokat felszámolták. Ezek az időzöjelbe tett reformok nem kímélték meg az egyetemi képzést sem. Jelen pillanatban a legnagyobb gond és egyben a legnagyobb erőfeszítést igénylő munka a megfelelő iskolák újraszervezése. A magyar kisebbség számára létfontosságú kérdés, hogy az iskolák újraszerveződése során a képzés különböző szintjein egyáltalán milyen jogi lehetőségeket fog kapni a magyar nyelvű oktatás. A hivatal ezt a kérdést igyekszik elsősorban jogi kérdésként kezelni. A kisebbségek szempontjából, és különösen a magyar kisebbség szempontjából – a magyar kisebbség ugyanis az egyik számban legnépesebb nemzeti kisebbség Szerbiában – legérzékenyebb kérdés a magyar nyelvű oktatás feltételeinek törvényi meghatározása. Ilyenek például a kötelező létszámhatár, mint feltétel magyar tannyelvű osztályok indításához, a *kétnyelvű oktatás* kérdése, amely jelentősen korlátozhatja azoknak a tantárgyaknak a számát, amelyeket a tanulók magyar anyanyelvükön tanulhatnak, *középiskola-központok megjelölése, az iskolaigazgatók kinevezése* stb. Az eddigiek során ezen a téren jelentős, bár korántsem kielégítő eredményeket sikerült elérni a kisebbségi jogok érvényesítése terén.

A magyar kisebbség művelődésének ma létező színterei döntő többségében a második világháború után alakultak ki.

¹ Korreferátumként elhangzott Szolnokon, 1993. április 1-jén, a határainkon túli és hazai magyar népfőiskolák vezetői számára szervezett népfőiskolai napokon.

A könyvtárak – még azok a nagyobb könyvtárak is, amelyek esetleg valamely korábban is létező könyvtár anyagával rendelkeznek – teljesen újrászerveződtek és teljesen új koncepciók szerint dolgoznak. Először a könyvtárak központosítása történt meg. A háború előtti egyleti-egyesületi, sőt, egy-egy művelődési intézmény tulajdonában lévő könyvtárak anyagát központosították, úgynevezett népkönyvtárakba. Összevonták a különböző nyelvű könyvtárak könyvanyagát is. Ez a központosítás hosszabb időszakra kétségtelenül törest okozott. A korábbi kisebb egyesületi-egyleti, intézményi könyvtárakhoz szokott és kötődő olvasók egy része lemorzsolódott, nem követte a könyv útját. Elsősorban azokra az olvasókra gondolunk, akik éppen a kisebb egyesületi-egyleti, szervezeti könyvtárak jól működő tevékenységének köszönhetően épp ez idő tájt kezdtek rendszeres olvasókká válni. Tudunk nagyon jól felszerelt, kis szakszervezeti könyvtárakról, amelyek nagyon eredményesen tudták olvasásra nevelni a – képletesen szólva – testközelben lévő munkás tagokat. A központosított, nagy és kétségtelenül jobban felszerelt könyvtárak nem tudták ezt a közvetlen kapcsolatot fenntartani az olvasókkal. Attól függően, hogy az új, központosított, nagyobb könyvtárak vezetői mennyire érezték szívügyüknek a könyvtárosi szolgálatnyújtáson túl az olvasótörborszt és olvasónevelést, különböző rendezvények szervezésével viszonylag eredményesen tudták propagálni a könyvet és a könyvtárat.

A színjátszást vidékünkön elsősorban az amatőr színjátszó egyesületek munkája jelentette. A háború előtti időkből egyetlen hivatásos, magyar nyelvű színház maradt ránk, a szabadkai Népszínház. Azóta ez megszűnt működni, de Újvidéken megalakult egy magyar nyelvű színház. Lelkes fiatal színészek öntevékeny kezdeményezésére Tanyaszínház néven létrejött egy teljesen szabad társulás. Ez a Tanyaszínház a nyári hónapokban a magyarlakta falvakban, tanyaközpontokban lépett fel. A nagy hagyományú szabadkai magyar színház munkájának megszűnése nagy veszteség nemcsak a szabadkai magyar lakosság számára, hanem a magyarlakta városok számára is, ugyanis ez a színház rendes tevékenységén belül vendégszereplések formájában műsorával ellátogatott Vajdaság magyarlakta községeibe. Még ma is, sajton keresztül és sajton kívül is vita folyik arról, miért került sor a szabadkai színház munkájának beszüntetésére. Legtöbben ezt céltudatos destrukciónak tartják, de vannak, akik objektív okokkal magyarázzák, esetleg mindkét ok közrejátszását vélik felfedezni. Meg kell jegyezni, hogy a szervezett intézményes munka megszüntével, a színjátszó tevékenység teljesen nem szűnt meg. Lelkes színészek különböző rendezvényekkel, úgynevezett önálló estekkel igyekeznek pótolni a megszünt intézményes színjátszást. Akármilyen színház intézményes tevékenysége megszűnésének a valós oka, a jelenség jelzi s bizonyítja a magyar kisebbség művelődési lehetőségeinek haldoklását.

Az amatőr színjátszás nagyon gazdag hagyománnyal rendelkezett vidékünkön még a Monarchia idejéből. Ez az amatőr színjátszás átvészelte a két világháború közti időszakot is, ha fejlődésében meg is torpant. A második világháború után alig néhány évre talpra tudott állni, és folytatta munkáját. Sőt, újonnan létrehozott és szervezett kulturális egyesületek is szerveztek amatőr szintársulatokat. A későbbiek során azonban valami hasonló történt az amatőr szintársulatokkal is, mint a korábban említett kiskönyvtárakkal, a törés az amatőr szintársulatok számára legtöbb esetben végzetes következménnyel járt. Egy-egy község, közösség területén központosították a művelődési tevékenységet, ennek keretében kellett, hogy működjenek az amatőr színjátszók, mégpedig nyelvtől-anyanyelvtől függetlenül. Ez nehezítette a magyar nyelvű amatőr színjátszás munkáját, tevékenységét, kedvét szegte a szervezőknek csakúgy, mint az amatőr színjátszóknak, és minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy jelen pillanatban még az a kevés, megmaradt amatőr színjátszó társulat is halódik. Ezen a téren egyértelmű a hanyatlás.

A zenei művelődés terén ugyancsak törésekről számolhatunk be. Vajdaságban lényegében soha nem létezett magas szintű zenei élet, legalábbis intézményes formában nem. A múlt századvég és a századelő polgárosodási folyamatának köszönhetően vidékünkön is rendre alakultak különböző egyesületi, közösségi dalárdák, és az adott közösség zenei érdeklődése a dalárdák körül sorakozott fel. Ezek a dalárdák helyenként a szervezők adottságaitól, képességeitől és buzgalmatól függően viszonylag szép eredményeket értek el. A két világháború közötti időszakot is átvészelték, néhol még fejlődtek is, a háború utáni időszakban azonban szinte teljesen megszűntek. Funkciójukat, szerepüket azóta sem pótolja semmi. Ezzel párhuzamosan azonban, különösen az utóbbi tíz-húsz évben a zeneiskolák rendes tevékenységük keretein belül is, és rendes tevékenységük mellett is nagyon fontos és jelentős szerephez jutottak a zenei művelődés terén. Léteznek és eredményesen működnek

szabadon szervezett és alakult zenekarok is. A zenei művelődés terén fontos szerepet töltenek be az úgynevezett munkásegyletek, ezek sok községben felvállalták és szinte egyedül szervezik a zenei képzést.

Legeredményesebb és fontosság szerint is legjelentősebb művelődési szintér a könyv- és lapkiadás és az irodalmi rendezvények. Sok megalapozott bíráló megjegyzi érheti a könyv- és lapkiadás szinte kizárólagos gazdáját, a Forum házat, az azonban elvitathatatlan, hogy minden fogyatékoossága és hibája ellenére az adott lehetőségekhez mérten betöltötte szerepét, éppen ezért nagyon súlyosan érinti vidékünk közművelődését az a válság, amelybe a kiadóház nyilván nem véletlenül vagy objektív okokból, hanem a hatalom tervszerű intézkedései vagy mulasztásai miatt került.

Említettük már művelődési életünk sajátos intézményét, a munkásegyleteket. Ezek a munkásegyletek önálló közművelődési intézményekként szerveződtek, főleg az 1960-as években. Tevékenységük és funkciójuk nagyon sokirányú volt, felölelte a közművelődés valamennyi területét. Elsősorban az iskolarendszert kiegészítő működés volt a feladata. Esti iskolákban, tanfolyamokon vizsga-előkészítő oktatást végzett. Hallgatói azoknak a körből kerültek ki, akik nem rendelkeztek teljes általános iskolai végzettséggel, és azt kívánták pótolni, vagy mint betanított munkások megfelelő szintű szakképesítést kívántak szerezni. De szervezett a munkásegylet tanfolyamot a távolabbi középiskolai tagozat úgynevezett magántanulói számára is a megfelelő vizsgák előkészítésére. Később egyre több önálló tanfolyamot is szerveztek a munkásegyletek, amelyeknek az elvégzéséről maga a munkásegylet adott ki diplomát. Már az elmúlt évtizedben megfigyelhető volt a munkásegyletek elkommercializálódása. A munkásegyletek anyagi függetlenségével ezek az intézmények egyre ráutaltabbak lettek a saját jövedelemre, így sokszor öncélú tanfolyamok szervezésére is sor került. Jelen pillanatban a munkásegyletek is válságban vannak. Sem jogilag, sem funkciójukban nincs világosan meghatározott helyük a közművelődési életben. A munkásegyletek tevékenységének jelentős részét felölelő kisegítőképzés iránti igény szinte teljesen megszűnt, tevékenységi területük így nagyon beszűkült, pénzelésük az egyébként sok helyen nagyon felduzzadt hivatalnoki apparátus miatt a községek számára egyre nagyobb gondot jelent. Megítélésünk szerint megfelelő elemzések és átgondolások alapján a munkásegyletek korszerűsíthetők és beépíthetők a közművelődésbe.

Végezetül szólnunk kell a szinte minden községben és közösségben szabadon – rendszeresen vagy alkalmasszerűen – szervezett művelődési rendezvényekről: vitaestek, találkozók, előadások, fellépések, könyvbemutatók stb. A nem éppen gazdag és folyamatos inézményes művelődési tevékenység miatt ezeknek a rendezvényeknek a jelentősége és szerepe nagyon is felértékelődik, ennek megfelelő a rendezvények fogadtatása is, ami növeli a szervezők felelősségét.

Művelődési szervezeteink közül meg kell említenünk a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságot, a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesületet és a nemrég megalakult, művelődési egyesületeket tömörítő szervezetet: a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetséget. Az első kettőnek munkája elsősorban az alkotói tevékenység anyagi, erkölcsi, szervezői támogatására, koordinálására, pártolására irányul, az utóbbi pedig épp hogy csak megalakult, nyilván fontos koordináló szerepet tölthet be a művelődési egyesületek munkájában.

Virág Ibolya

Hargita megyei festett bútor diszítése (Székely Judit rajza)

A beregszászi nemzetőrség

Az 1848-as bécsi forradalom szikrája Magyarországot is lángra lobbantotta, felizzította a kedélyeket. Pesten is sorsdöntő események következtek be. Petőfi, Vasvári, Irinyi József, Jókai, Bulyovszki Gyula még március 11-én megfogalmazta a radikális ifjúság 12 pontját. A „Mit kíván a magyar nemzet?” ötödik pontja így szól: *Nemzeti őrsereg*. Batthyány Lajos miniszterelnök Pozsonyban 1848. március 17-én körlevélben fordult a törvényhatóságok főnökeihez. Az országgyűlés megalkotta a XXII. törvénycíkket: *A nemzeti őrseregről*.

A forradalom hajnalát Beregszászban is lelkesen üdvözölték. A Területi Levéltár őrzi azt a jegyzőkönyvet, mely az őrsereg felállítását, annak szabályait tartalmazza töredékesen. Bereg vármegyében először Beregszászon, Munkácson, Váriban, Nagyberegen alakult meg az őrsereg. Feladata nemcsak a határ védelse, hanem a közrend és a biztonság fenntartása is.

Szemere Bertalan 1497. sz. köriratában felszólítja a vármegye lakosait, hogy az őrsereg felállítását segítsék elő. 1848. március 26-án Bereg vármegye küldöttséget választott, amely szervezte a négy járásban (Tiszahát, Felvidék, Munkács, Kaszony) az őrsereget, gyűjtötte az adományokat. Ugyanakkor egy aláírási ívet is kiadtak a jelentkezők számára. Április 4-én Szeles Gábor elnöklete alatt összeült a városi tanács és kimondta az őrsereg megalakítását. „Felfogván a városi Tanács a nemzet általános szellemét, s más városok példájára a rend s becses fenntartására, a vagyon s személy biztosítására a város kebelén nemzeti őrsereget alakítani kívánván...” Az őrsereg ideiglenes parancsnokává titkos szavazással Eötvös Tamás táblabíróvá választják. Meghatározzák, hogy az őrsereg tagjai csak „tisztá jellemű” lakosok lehetnek. A parancsnoknak a városban kell laknia. Eötvös Tamás elfogadta a parancsnoki beosztást, s megnyitotta az őrsereg tanácskozását. Azt javasolta, hogy a célszerű kormányzás miatt tizedekre osszák az őrsereget. Így az őrsereget 17 tizedre osztották fel. Számunkra ez a jegyzőkönyv megőrizte az 1848-as beregszászi utcanéveket is. Ime: Ardó utcába 3, Kis utcába 2, Namény utcába 3, Félster utcába 2, Malom utcába 1, Pap s Újváros utcába 1, Árok utcába 4 és Kis Kassa utcába 1 tized. A tagok száma 172. Minden tíz tag mellé egy tizedest, valamint két őrmestert, két zászlótartót, három főhadnagyot, két századost választottak meg.

A sereg számára „a városi oroszlanly címerével két zászló készíttetni határoztatott”. A zászlón a felírás „béke, rend, szabadság”.

A tisztek megválasztását másnapra tűzték ki. Eötvös Tamás előterjesztette a nemzetőrség ruházatára vonatkozó javaslatát, hogy „a többi polgároktól megkülönböztessenek”. „...a tagok mellén viselendő nemzeti rózsával, a közlegények felül széles, kék inggel s lábravalóval, a tisztek magyar dolmánnyal s felül rajta jobb vállon nemzeti színű szalaggal, veres övű karddal, minden tagok pedig bal vállon viselendő patrontást tartóval ellátassanak.”

Minden nemzetőrnek saját magának kellett fegyverről gondoskodnia. Ez puská, kard lehetett. „Akiknek tehetségük nincsen puskát vagy kardot megszerezni, azok egy könnyű láncsóval lássák el magokat.” A fegyverfogás gyakorlására hetente két alkalommal kerül sor: szerdán és vasárnap.

A nemzetőrök fegyelméről is „határoztatik”, s kimondja „minden tag, hivatalos eljárásban tartozik magát felelőssé valót tisztjei iránt illően viselni”.

A vétkeket a hivataltól felmentik „Az ítélet hozására legalább 5 tiszt, tábori ügyvéd, 2 tizedes és 4 nemzetőr okvetlenül megkívántatik”. Ez a bíraskodás csak a szolgálati esetekre vonatkozik.

Április 5-én a városi vendéglő nagytermében ülnek össze az őrsereg tagjai, s megválasztják a tiszteket. Századosok: Lónyay Albert, Komjáthy Ábrahám. Főhadnagyok: Jendrisits Andor, Janka Károly, Székely Benedek, Szeles Gábor, Kovács Gergely. Alhadnagyok: Ladai Bálint, ifj. Székely László, Erdőss János, Tile István, Buzásy Simon. Zászlótartók: Ilosvay

László, Koch Ágoston. Őrmesterek: Kovács István, Somi Gábor, Papp Ferencz, Mihot Miklós. Század tizedesek: Dénes Miklós, Varga Ferencz.

A továbbiakban következne utcánként a tizedesek neve. Mindössze ennyi olvasható a 2. lap alján: „Ardóutcza tizedben”. A további lapok sajnos hiányoznak. Így a 17 tizedes nevét nem ismerjük. Mi lett a sorsa ezeknek a lapoknak, nem tudjuk.

Tábori ügyvéd: Répásy Mihály. Tábori orvosok: Láng Ferencz, Linner József, Neutra Vilhelm. Tábori ácsok: Lukács Mihály, Csok János, Koltár Sándor.

1848. április 6-án a tisztikar „a sereg osztályozása végett összeülvén”, az őrsereget két kapitányságra, négy főhadnagyságra, négy őrmesterségre és 27 tizedre osztották el. Nem rögzíti a jegyzőkönyv a nemzetőrök számát, ez legalább 270 fő lehetett. Döntöttek az „örtanya” helyéről is, mely a „városház tanácstermének éjszakai oldalán levő szoba”. Az örtanyán „az őrsereg zászlói, a dobok és egyéb fegyverek fognak tartatni és ott hat nemzeti ör egy tiszttel örködni rendeltetik”. A városban levő egy mázsa puskaport lefoglalják.

Úgy látszik, a szerződés után a nemzetőrség hozzálátott feladatai teljesítéséhez. A következő jegyzőkönyvi feljegyzés „1848-ik évi Ápril 18-án tartatott”. Lónyay Albert lemondott az első századosi beosztásról. Nem választanak újat „mivel a törvény értelmében a sereg szaporodván, több tisztek választására is leszen szükség”. A következő sorok is érdekesek. „Az előadás annyival is inkább elfogadtatik, mivel az őrsereg hiszi, hogy ha nádor ő fensége más parancsnokot nevezett ki a jelenlegi fő parancsnokuk átveszi az első századosi hivalt, mit meg ígért ha csak egészsége s körülményei engedik.”

Eötvös Tamás megkeresi a minisztert fegyver beszerzése végett. 400 szuronyos puskát szeretne kapni. Erre nem kap ígéretet, s ezért „szükségesnek vélné – hogy már az előbbeni tanácskozásban tervezett láncsók a munkácsi uradalmi hámorban készíttessenek el, hogy az őrsereg a teljes rendezésig is fegyvertelenül ne maradjon”. Az elkészített láncsók „nem célszerűnek találtatván” Brohus Ferencz lakatost bízzák meg. A patrontáska elkészítéséről Pendli József „nyeregyártóval” és másokkal tárgyalnak.

Felállítanak egy főparancsnoki segédhivalt, melynek vezetője Majoros Károly főhadnagy lesz. Jendrisits Antal főhadnagy „célszerűbbnek látná, ha gazdasági tekintetből az őr állás mindenkor reggel 4 órakkor váltassék fel”.

Minden tizedes mellé egy altizedest is kineveztek, melyeknek a kiválasztását a főhadnagykra bízták.

Érdekes megemlítenünk a jegyzőkönyv egyik részét, ahol arról van szó, hogy az izraelita nemzetőrök „ünnepeiken az örállási személyes kötelességtől vonakodnak”. Elhatározzák, hogy „azok, mint keresztény örök, szolgálatjokat személyesen teljesítsék”.

Tovább nem követhetjük az őrsereg sorsát, hisz 1848. április 25-vel az okiratok sora megszakad. Ezalatt 20 különböző feljegyzés készült. Nem hosszúak ezek a jegyzőkönyvek, de alaposak. Volt-e több jegyzőkönyv vagy feljegyzés, nem tudjuk megmondani, sajnos nem találjuk.

A megye ifjúsága közül több lelkes ifjú Guthy Ferencz nemzetőrségi tiszttel felhívására beállt honvédek: Kovács Jenő, Komáromi Pál, Gönczy Sándor, Székely Benedek ügyvédek, Ilosvay Kálmán, Nagy Ábrahám, László István mérnökök. 1848. június 14-én Beregszászból harsogó zene kísért 60 ifjat a város végére. Innen Nagyállóba mentek, ahol felesküdték a X. zászlóaljba.¹

Bagu Balázs–Szakáll Mihály

1848^{ik} évi Ápril 4^{én} főbíró Szeles Gábor elnöke alatt, Répásy Mihály, Komjáthy Abraham, Kovács István, Pandrisits Antal, Pasquel Antal, Papp Ferencz, Somi Gábor, Mohut Miklós, rend szerinti Varga Ferencz fuvarbiztos, Szathmáry Lajos, Fogarassy Antal tiszteletbeli Tanácsosok, Janka Károly városi ügyész, id. Székely László, ifj. Székely László, Székely Benedek, Erdélyi Nagy Dávid, Ládai Bálint, Hatalovics István, Abharovics Gergely, Nagy István, Tóth Ferencz, Pandák Sámuel, Pendli József, Koch Ágoston, Orosz András s több városi polgárok jelenlétükben tartatott városi Tanács Gyűlésében tárgyalattott.

¹Bereg vármegye 1848/1849. évi történéseit *Lehoczky Tivadar* dolgozta fel (Munkács, 1899) (Szerk.)

1.^{sz} Felfogván városi Tanács a nemzet általános szellemét, s más városok példájára a rend s bel csend fentartására, a vagyon s személy biztosítására a város kebelében nemzeti őrsereget alakítani kívánván, a f. év márt. 26^{ik} napján az Őrsereg alakítása végett egy aláírási ívet bocsátott ki, minek következtetésében az aláírás mai napiglan folytattatván, s az idigleni parancsnok elválasztására titkos szavazatok szedetvén, az összeszedett szavazatok a gyűlésben felbontattak, melyeknek összeszámlálásából kitűnt, hogy a parancsnokságra Ötvös Tamás Táblabíró ur 158. Lónyay Bertalan Táblabíró ur 118, Uray Pál Első Alispány ur 10, Buday István ur 11. szavazatot nyertek, s így az őrsereg ideiglenes parancsnokának nagyobb többséggel elválasztott Ötvös Tamás Táblabíró úr – azután az őrsereg alakulása s kormányzása iránt határozatván az, hogy Beregszász város őrserege egy elkülönözött s ön álló osztályt fok képezni, s az egyedül és kebelbeli tiszta jellemű lakosokból alakulni, a parancsnoknak pedig kötelessége leszén a város kebelében lakozni, a szavazat többséggel elválasztott Ötvös Tamás parancsnok eme feltételek elfogadása esetében a Küldöttség által elnöki szék elfogadására meghívott, a ki is az eljáró Küldöttségnek jelentése szerint a városi Tanács teremében megjelent, s megköszönnvén az őrsereg tagjainak benne helyezettett bizodalmutat, s eme hivatalának pontos tellyesítésére minden szorgalmát fordítani igérvén a parancsnoki székét elfoglalta a hol ezen minőségében Erdősy János városi jegyző által megüdvözölletvén, a Tanácskozmányt megnyitá, s a teendők közt legelsőnek javasolá, hogy az alakított őrsereg czelszerű kormányzása végett tizedekre elosztassék, mely javaslata egy értelműleg pártoltatván az tizenhét tizedre osztott el u. m. Ardó uczaba 3. Kis uczaba 2. Namény uczaba 3. Félser uczaba 2. Malom uczaba 1. Pap s Ujvaros uczaba 1. Árok uczaba 4. és Kis Kassa uczaba 1. tized, azután az őrsereg tagjai összeszámtatván miután kitetszett hogy az eddigi beírás szerint a tagoknak száma 172 megyen az alakított őrsereg könnyű czelszerű kormányzására minden tíz tag mellé egy tizedes összesen 17 tizedes, (...) az egész sereghez két őrmester, két zászló tartó, három alhadnagy, három főhadnagy, két százados választatni és a sereghez három dobos szerkesztetni rendeltettek, valamint a sereg vezetésére megkivántató s a sereg részére szolgáló a rudján nemzeti lobogóján pedig a városi oroszlány czimerével két zászló készítettetni határozottatott a következő aláírással „béke rend s szabadság” – ezzel a gyűlés bezáratván a Tisztek választása a következő nap reggeli 7 órára kitűzetett, mely időre az őrsereg minden tagjai összehivatni rendeltettek.

2^{ik} sz. A nemzeti őrsereg tagjai ugyan ezen nap délután 5 órakor a városház teremben ismét összegyülekezvén Ötvös Tamás parancsnok úr elnöklete alatt a délelőtti végremények felolvasatván meghitelesítették; – mely alkalommal sürgettetvén az őrsereg zászlók készítése s az arra megkivántató nemzeti szín selyemnek s bojtoknak a megszerzésére és elkészítésére városi főbíró Szeles Gábor Komjathy Abraham és Láday Bálint megbizattak.

P. a. f. évi J. K. 121. sz. alatt, határozat értelmében

3. sz. Ötvös Tamás parancsnok úr illőnek sőt szükségesnek tartván, hogy az őrsereg tagjai a többi polgároktól megkülönböztessenek, indítványozá hogy a tagok a mellen viselendő nemzeti rózsával, a közlegények felül széles, kék inggel s lábravalóval a tisztek magyar dolmánnyal s felül rajta jobb vállon nemzeti színű szalaggal, veres övű karddal, minden tagok pedig bal vállon viselendő patrontás tartóval ellátassanak, az indítványozó parancsnok úr maga részéről a közlegények számára 80 a tisztek részére pedig 20 nemzeti színű Kokárdát és szegényebbek részére egy néhány patrontás tartót megajánlá. Mely indítványa helyeseltetvén fogamatba vétetni rendeltetett, s a parancsnok úr felibe érintett valamint a Tanácsnak a közlegények egyen ruhái festési költségei ajánlata köszönettel fogantatott.

A Fegyver fogás és gyakorlás iránt határozottatott, hogy minden tag magát fegyverrel ellása, akiknek tehetségük nincsen puskát vagy kardot megszerezni, azok egy könnyű láncsóval lássák el magokat; a fegyver fogási gyakorlás kezdetben minden héten kétszer u. m. szerdán és vasárnap reggeli órákban az előre adandó jelszóra fog tartatni.

5. sz. A fegyelem iránt határozottatik, hogy minden tag hivatalos eljárásban tartozik magát felebb való tisztjei iránt illően viselni, s hivatalos rendeleteit pontosan tellyesíteni, azért is a ki szolgálat közben valami vétséget elkövet az az illető tiszt által el fog záratatni mely vétsége azután haladé nélkül a parancsnoknak bejelentendő leszén, s a kinek teendő intézkedése szerint a Tiszt kar. 4. Tizedes és 6 köz nemzetőr jelenlétében összeülvén, bűnös felett a vétség fokozatához képest ítéletet hozand; – Ha valamely Tiszt valami hibába vagy vétségbe essék a parancsnoknak hatalma leszén azt ideiglenesen a hivataltól felfüggesztetni, de az elítéltetés végett tartozik a tisztet a felebb érintett módon alakulandó Biróságát összehívni.

Az ítélet hozására legalább 5 Tiszt, Tábori ügyvéd 2 tizedes és 4 nemzetőr okvetlenül megkivántatik.

– nyilván kijelentetik azonban hogy ezen eljárás s bíraskodás egyedül a hivatalos szolgálati esetekre szorultatik, mert egyéb viszonyaira nézve minden tag az illető hatóság kormánya alatt ezentul is megmarad.

1848^{ik} évi Ápril 5^{én} az alakított őrsereg tagjai a városi vendéglő nagy termébe, a tisztek választása végett összehivatván, és a jelenlévők a törvényes esküt letévé a tisztek választása e következő módon történt u. m.

6. sz.

A) Századosoknak elválasztattak:

1. Lónyai Albert
2. Komjáthy Abr.

B) Fő hadnagyoknak:

1. Jandrisits Antal
2. Janka Károly
3. Székely Benedek
4. Szeles Gábor
5. Kovács Gergely

C) Al hadnagyoknak:

1. Ladaí Bálint
2. ifj. Székely László
3. Erdőss János
4. Tile István
5. Buzásy Simon

D) Zászló tartóknak:

1. Ilosvay László
2. Koch Ágoston

E) Őr mestereknek

1. Kovács István
2. Somi Gábor
3. Papp Ferencz
4. Mihot Miklós

F) Század Tizedeseknek

1. Dancs Miklós
2. Varga Ferencz

G) Tizedeseknek

1. Ardóutczai Tizedben

Tábori ügyvédnek:

Répásky Mihály

Tábori orvosoknak:

Lang Ferencz Százados ranggal
Linner József Hadnagyi ranggal
Neutra Vilhelm Hadnagyi ranggal

Tábori ácsoknak:

Lukács Mihály
Csok János
Koltár Sándor

7. sz. 1848^{ik} évi Ápril 6^{án} a nemzeti őrsereg Tiszti kara a városi Tanács némely tagjával a sereg osztályozása végett összeülvén a sereg két kapitányságra, négy főhadnagyságra, négy őrmesterségre, és 27 tizedekre osztatott el, azután tanácskozás alá vétetvén az őrtanya helyének meghatározása, annak a jelenlévő Tanácsi tagok hozzájárulásával az őrtanyának a városház tanács termének éjszakai oldalán levő szoba kijelöltetett, oly feltétel mellett, hogy abba az uczáról egy ablakkal ellátandó ajtó vágassék, a Tanácsterembe szolgáló ajtó berakassék, kívülről egy lámpával ellátassék mely tanyán az őrsereg zászlói, a dobok és egyéb fegyverek fognak tartatni és a közcsend fentartására naponként ott hat nemzeti köz őr egy tiszttel őrködni tartozik. –

8. sz. Az őrsereg felállításával szükségessé válván a löszerek megszerzése, a városból tokban található lőpor az őrsereg részére lefoglaltatni, egy mázsa puska golyó és 12 skatulya kapszli vetetni, valamint a lőpor tartására 50 Dszv. czimer készíttetni rendeltetik. –

1848^{ik} évi Ápril 18^{án} tartott nemzeti őrsereg gyűlésébe tárgyalatott.

9. sz. Fő parancsnok Eötvös Tamás ur előterjesztette, miszerint T. Lónyai Albert ur az első századoságot el nem válalta de hálás köszönettel vette elválasztatását, azonban új százados választását a törvények úgy kevés napok alatt kihirdettetvén nem lát szükségesnek annyival inkább, mivel a törvény értelmében a sereg szaporodván több tisztek választására is léssen szükség.

Az előadás annyival inkább elfogadtatik mivel az őrsereg hiszi, hogy ha nádor ő fensége más Parancsnokot nevezett ki jelenlegi fő parancsnokuk át veszi az első századosi hivatalt mit meg ígért ha csak egészsége s körülményei engedik. –

10. sz. Jandrisics Antal főhadnagy az elő terjeszté, miszerint az őrsereg azért idegen az ő állástól mivel nem értvén ezen kötelességet, szorosabbnak látja mint amilyen amit a jövő Vasárnap a kiálláskor szükségnek tartja a megmagyarazandónak. –

Az egész gyűlés meglevén, az előadás igazságáról győződve előterjesztő fő hadnagy ur megbizatik, hogy a legelső kiálláskor tizedenkint magyarázza meg a népnek, miben áll az őrt állási szolgálat, addig is pedig a tizedesek ezen nemes kötelességet a nép közt tellyesítsék.

11. sz. Eötvös Tamás fő parancsnok ur előterjeszti, miszerint az őrsereg részére szükséges fegyverek beszerzéséről gondolkodni akarván 400 szuronyos puska küldés iránt az illető minisztert megkereste, magán tudósításból azonban azon értesítést vett, miként az őrseregeknek minden vidékeni átállános és egyszerre szaporodása miatt – elegendő fegyver szerzés ez alkalommal alig van kilátás – szükségesnek vélné azért, hogy a már előbbeni tanácskozásokban tervezett láncsák az munkácsi uradalmi hámorban készíttetnének el, hogy az őrsereg a tellyes rendezésig is fegyvertelenül ne maradjon. –

A láncsáknak készíttetése iránt a városi tanácsnak immár határozata lévén elő terjesztő főparancsnok ur megbizatik, hogy a városi Pénztár terhére 100 láncsának készítését rendelje meg az uradalmi hámorban – ezen határozat fő parancsnok ur részére kiadatván. –

12. sz. A patrontáskáknak szükséges mennyiségben s minőségben kiállítása hozatván fel. –

Menyiben a nemzeti köz örök részére használandó patrontáskák iránt Pendli József nyereggyártóval az 1 pft alku meglenne, azoknak a kialakított áráért elég mennyiségben elkészíttetése megrendeltetik. A mi pedig a tisztí, és altisztí finomabb szabású patrontáskákat illeti, erre nézve több nyereggyártók között a kiállítandó táskák iránt árcsökkenés határoztatik. –

13. sz. Az örségeret érdeklő rendeleteknek pontos kiosztása s illető időbeni illető tisztzhözzi eljárása a rend a rend tekintetéből is szükséges lévén s annál fogva a szükséges rendeleteknek írásba foglalása s kiosztása véget egy főparancsnoki segéd hivatal fellállítása találtatván szükségesnek – Erre nézve.

Majoros Károly fő parancsnoki segédnek fő hadnagyi ranggal köz egy értékkel elválasztatott.

1848^{ik} Ápril 25^{én} tartatott nemzeti őrsereg gyűlésében tárgyalatott:

14. sz. Jandrisits Antal főhadnagy előterjesztvén mi az eddigi mód szerint az őrváltásnak reggeli nyolcz óraker történni szokott váltásával két napi idő vesztegettetik, ennél fogva czélszerűbbnek látná ha gazdasági tekinteteből az őr állás mindenkor reggeli 4 óraker váltassék fel. –

Az indítvány helyeseltetvén jövedőre az őrállás váltása reggeli 4. órára határoztatik.

15. sz. Ötvös Tamás főparancsnok ur a tizedeseknek örüllásbeli s egyéb más kötelességeinek könnyebbitésére javasolá, hogy minden tizedes mellé egy altizedes kineveztessék.

A javaslatot helyeseltetvén az altizedesek kineveztetése az illető főhadnagykra bízatik, kiknek a többi kötelességei közt leszen a tizedeseket az őrállásban felváltani. –

Ötvös Tamás fő parancsnok előterjesztése mi szerint a nálla történt hivatalos bejelentés szerint a múlt éjjel egy csoport az ör tanya mellett nagy lármával elmenvén ott rendetlenkedett az őrállókat fenyegette s nekik ellene szegült, kérvén e tényt megvizsgáltatni s a garázdálkodókat megbüntetni.

Ezen vád megvizsgálására Jandrisits Antal Tanácsos elnöklete alatt Kovács István Tan. Erdősy János jegyző kiküldetnek a vizsgálat bemutatása elvárátván.

17. sz. Bemutattattott a nemzeti örök számára készített láncsa mustra, mely nem egészen célszerűnek találtatván egy új mintának elkészítésére Brohus Ferencz lakatos megbízott. –

18. sz. Komjáthy Abr. Kapitány előterjesztvén, mi szerint az őrsereg alakulásáról s elrendeztetéséről eddig semmi adatokat kézhez nem kapván, az őrsereg ügyében czélszerűen intézkedni nem képes, kéri magával az őrsereg névsorát és osztályozását közölnettni. –

Az illető őrmesterek s nemzeti őr sereg névsorának s osztályozásának közlésére emlékeztetnek.

19. sz. Feljelentetvén, hogy az Izraeliták őrsereg tagjai ünnepeiken az őrállási személyes kötelességtől vonakodnak, s maga helyébe más tagokat állítanak kérelmezett, hogy azok mint keresztény örök szolgálatjokat személyesen teljesítsék. –

A kivonat igazságos lévén az illető tisztek oda utasítatnak, hogy az Izraelita nemzeti öröket minden kifogás nélkül a hivatalos kötelességekre szorítsák.

20. sz. Marian Edelen az őrsereg fegyverbeni gyakoroltatásra és dobosságra magát ajánlván mennyiben ügyességét és szorgalmát eddig is bizonyította az őrsereghez fegyvergyakorlónak és dobosnak fogatik, s fizetése aláírás útján eszközöltetni rendeltetik.

Hargita megyei festett bútor díszítése (Szekely Judit rajza)

Orosz Pál táblabíró könyvtára

A magyar könyvtártörténeti irodalom a legújabb időkig a jó forrásadottságú és így látványos eredményt nyújtó főúri könyvtárakat és a jelentős személyiségek (írók, tudósok, politikusok) könyvtárait részesítette előnyben a XVIII–XIX. századi könyvkultúra vizsgálatakor.¹ Az alsóbb társadalmi rétegek és csoportok könyvhasználatát főként intézményi oldalról (kiadók, nyomdák, sajtótermékek, könyvkereskedelem, kölcsönkönyvtárak, egyesületi könyvtárak) vizsgálták.² A különböző társadalmi rétegek könyvkultúrájának bemutatása a magánkönyvtárak vizsgálata nyomán szinte kivételnek számít.³

A társadalmi hierarchia csúcán lévő főúri réteg után talán a történelmi középosztályt, annak műveltségét, könyvkultúráját ismerjük leginkább, mivel ők hordozták a legfejlettebb írásbeliséget.⁴ A köznemesség alsó rétegeiről, s kiváltképpen a parasztságról már jóval kevesebbet tudunk. A népi írásbeliség fejlődésére vonatkozó kutatások pedig csak az utóbbi évtizedekben lendültek fel.⁵

Veszprém megye 1848 előtti művelődéstörténete, s ezen belül könyvkultúrája néhány évtizeddel ezelőtt még terra incognitának számított. Mára azonban a helyzet megváltozott, s bizonyos területeken az alap kutatások eredményeire építhetünk.⁶ Az elkövetkező időszak egyik fontos feladata a késő feudális kori magánkönyvtárak feltárása kell legyen. Írásom ehhez a munkához kíván néhány adalékot szolgáltatni Orosz Pál (1763–1833) táblabíró, tótvezényi és balatonfüredi közbirtokos nemes könyvtárának bemutatásával.

A siskei Orosz család a XVIII–XIX. százaban a Közép-Dunántúlon ismert és tekintélynek örvendő Veszprém és Zala megyei köznemes családok egyike volt. Eredetét a XVI.

¹ A kutatás jelenkori állapotát tükrözi *Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós*: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987.

² *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978., *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980; *Kovács I. Gábor*: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok művelődésszociológiai vizsgálata. Bp., 1989; *Kókay György*: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. (Geschichte des buchhandels. Bd. 3. Otto Harrasowitz.) Wiesbaden, 1990.

³ Elsősorban a kisnemességre és a parasztságra vonatkozó, levéltári forrásokra támaszkodó feldolgozások hiányzanak. A hiány akkor érzékelhető igazán, ha hozzátesszük, hogy e két társadalmi csoport a korabeli népességnek csaknem kilencztedét tette ki. A további kutatások számára módszertanilag is tanulságos *Tóth István György*: Nemesi könyvtárak Vas megyében a XVIII. század második felében. Történelmi Szemle XXXII/1990/, 3–4. sz. 223–258. old.

⁴ *Szarvasi Margit*: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. Bp., 1939.

⁵ E témakörben inspiráló hatású volt *Benda Kálmán*: Az iskolázás és írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években. Somogy megye múltjából 8. (Szerk. Kanyar József) Kaposvár, 1977. 123–133. old; *Hudi József*: Irni tudás Veszprém vármegyében a XIX. század közepén. A Dunántúli településtörténete VII. (Szerk. Somfai Balázs) Veszprém, 1989. 457–465. old., *Tóth István György*: Jobbágynok, hajdúk, deákok. A körmenyi uradalom társadalma a XVII. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 115. Szerk.: Somogyi Éva) Bp., 1992. Különösen a 117–179. old.

⁶ *Bándi László*: A veszprémi nyomdászat két évszázada. Veszprém, 1989; *Hermann Egyed–Eberhardt Béla*: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája a XIX. század elején. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 8. Szerk.: Pfeiffer János) Veszprém, 1942; *Hogya György*: Ot nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. Veszprém, 1987; *Horváth József*: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. Veszprém, 1986; *Hudi József*: A Veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844. (Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18/1986. Veszprém, 1987. 451–475. old; *U. ö.*: Veszprémi folyóiratok 1848 előtt. Horizont XVI/1985/, 2. sz. 32–36. old; *U. ö.*: Veszprémi könyvkereskedők a XVIII–XIX. században. Uo. XVI(1988), 2. sz. 26–29. old; *Koncz Pál*: Könyvkötők a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Magyar Könyvszemle 108(1992), 333–347. old; *Kövy Zoltán*: A 150 éve alapított Pápai Kaszinó története. Veszprém megyei honismereti tanulmányok XII. (Szerk.: Hadnagy László) Veszprém, 1986. 53–73. old; *Nagy László*: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1820–1956). Veszprém, 1957; *Somfai Balázs*: Negyszáz éves a pápai nyomdászat. Honismeret VI/1978/1. sz. 23–27. old; *Szeglet Ildikó*: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978; *Szabó György*: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története. Magyar Könyvszemle 102/1986/2–3. sz. 149–172. old.

századig vezette vissza.⁷ Előnevét legkorábbi birtokáról, a Balatonfüred község határában fekvő prédiáról, Siskéről nyerte. Birtokai a XVII. század elejétől változatlanok voltak. Tótvázsony (Csatár- és Billege-pusztákkal) Veszprém megyében, Kísszőlős és Balatonfüred pedig Zala megyében feküdt. Mindhárom településen részbirtokosként tartották nyilván az Oroszy családot.⁸

A familia birtokai alapján a jómódú birtokosnemesség (bene possessionati) alsó rétegéhez tartozott. Mivel sem címeres levelet, sem pedig donatios levelet nem szerzett – mely birtokaiban megerősítette volna –, szükségesnek tartotta nemességének igazolását a XVIII. század első felében.⁹ A családtagok közül többen vármegyei tisztséget viseltek már a XVIII. században is, amit a család tekintélyének és befolyásának növelésére használtak fel.¹⁰ Ezek egyike volt Oroszy Pál.

Siskei Oroszy Pál 1763-ban, valószínűleg Tótvázsonyban született Oroszy Dániel református földbirtokos és Pázmándy Éva házasságából.¹¹ Három lány követte a sorban (Klára, Terézia, Julianna), akik neves köznemes familiákba kerültek. Iskoláit a helybeli református elemi iskolában kezdte, majd a kor szokása szerint Pápán folytatta. A jogot feltehetően a győri jogakadémián végezte el.¹² A joggyakorlat letöltése, az ügyvédi diploma megszerzése után magánpraxist folytatott és gazdálkodott. Csak II. József halála után vállalt vármegyei hivatalt. Az 1793. november 18-án tartott tisztújításon választották szolgabíróvá.¹³ Az 1798. évi tisztújításon azonban már nem indult. Mint táblabíró azonban egészen haláláig jelen volt a vármegye politikai életében.¹⁴ Ezenkívül aktív tagja volt a tótvázsonyi református egyházközségnek, s halála előtt hosszabb ideig segédkurátora a veszprémi református egyházmegyének.¹⁵

⁷ Veszprém Megyei Levéltár (VeML) IV.1.b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 661/1845./V.5./ közgy. sz. irat: Oroszy Pál örökösei osztálya. Az örökösök az 1840-es években csak 1645-től, az első fennmaradt osztálylevéltől kezdve tudták levezetni a leszármazást. Osztálylevelek készültek még az 1696., az 1775., 1790., 1792. és 1845. években, de csupán egy részük maradt meg. A családi hagyomány – melyet Pálóczi Horváth Ádám is megénekelt –, a XVI. századig vezeti vissza a végvári vitézek közül kimagasló Oroszyak történetét. Bizonyíthatóan jelen vannak azonban már 1480-ban Füred birtokosai között. Ekkor siskei Orosz Gergelyt, 1521-ben Füredi Orosz Benedeket említik az oklevelek. 1524-ban Benedek a siskei előnevet is használja. Eszerint eredetileg Orosz-nak írta magát a család. V. ö.: Holub József: Zala megye története a középkorban. A községek története. III. Kézirat. Pécs, 1933. 225. old. (VeML Szakkönyvtára)

⁸ VeML IV. 1. b. 661/1845. (V.5.) közgy. irat. Tótvázsonyban a források szerint 1696-ban és 1714-ben a Pecsóvicsek és az Oroszy család volt birtokos az osztályos szerződés alapján. V. Ö.: *Ila Bálint-Kovácsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 376. old.

⁹ A donatio hiányára vonatkozó utalás Oroszy Pál örökösei osztályos perében található. Oroszy Ádám (Pál fia, Ádám unokája, István dédunokája 1590. évi s későbbi perlevelek bemutatásával igazolta nemességét a vármegye előtt. VeML IV. 1. e. aa. Protocolla investigatae nobilitatis. Tom. III. 23. (1732–1733)

¹⁰ Péterffy Ida: Oroszi Julianna. (Horváth Ádám első házassága 1782–1793.) Somogy Megyei Levéltár Évkönyve 18. (Szerk.: Kanyar József Kaposvár, 1987. 169. old.)

¹¹ VeML IV.482. Felekezeti anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Tótvázsony református halotti anyakönyve, 1833. A község ref. egyházának eredeti anyakönyvei 1945-ben elpusztultak, így a XVIII. századi adatok pontosítására már nincs lehetőség.

¹² Győri tartózkodására utal Hübner lexikonának tulajdonosi bejegyzése. Úgyanebben az időben a berhidai Boronkay család több tagja is Győrben tanul. Az 1793. előtti működése még tisztázásra vár. A vármegyei jegyzőkönyvek arra utalnak, hogy 1790-ben s az utána következő években sem viselt vármegyei hivatalt.

¹³ VeML IV.1.a. Veszprém vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1793. november 18. 1. pont.

¹⁴ Oroszy Pál a nemesi felkelés idején a vármegye felkérésére 1809. májusától 1810. január 12-ig helyettesítette hivatalában Esztergamy Ignác veszprémi járási főszolgabíró. Táblabíróként előtte és utána is több vármegyei megbízatásnak tett eleget. 1811-ben pl. Erdélyi István visszahelyeztetési perében helyettes alispáni minőségben járt el, 1814 előtt pedig a szentkirályszabadjai zár alá vett erdő gondviselője volt. Hivatalát 1814 decemberében adta át utódjának, Kupritz Imrének. Tudomásunk van arról, hogy 1810-ben, a megyei tisztújításon jelöltette magát a veszprémi főszolgabírói hivatalra, de nem választották meg. Ebben valószínűleg közrejátszott az is, hogy első szolgabírói ténykedését adóssággal zárta, s tartozásait évekig nem fizette be a vármegyei pénztárba. Sejtésem szerint, mint elméleti embernek, nem volt erőssége a hivatali adminisztráció, s a vele együtt járó fegyelmezettség.

¹⁵ VeML IV.3.a Processus civiles, O Fasc. II. nr. 26. Siskei Oroszy Pál, mint a Veszprémi Református Egyházmegye segédkurátora követelési pere tótvázsonyi nemes Somogyi Péter ellen (1830–1842). Az iratok szerint már 1827-ben kurátor volt, halála után pedig Kazay Gábor vette át a tisztséget, s folytatta le a pert.

1833. június 24-én, 70 éves korában, szélütésben hunyt el tótvázsonyi kúriájában az „Egyházi Vidék Gondviselője, a Tóth Vásonyi Református Szent ekklezsia egyik nagy érdemű tagja és erős oszlopa”.¹⁶ Jó barátja, a tudós Ángyán János veszprémi prédikátor temette, s méltatta szép beszédben a közjó szolgálatában kitűnt férfiút.¹⁷

Oroszy Pál visszavonulása a hivatali életből egyáltalán nem jelentett magányosságot. Ideje jó részét a gazdálkodás kötötte le. A familiának Balatonfüred határában valamivel több, mint 310 hold földje, Tótvázsony határában pedig további 340 hold földje volt, melyet 4 úrbéres telkes jobbágyával és 13 házas zsellérével műveltetett meg.¹⁸ 1833-ban Veszprém megyei birtokainak nettó jövedelmeként 300 ezüstdforintot vallott be, amely tényleges jövedelménél lényegesen kevesebb lehetett.¹⁹

A gazdálkodás örömei és gondjai mellett Oroszy Pál helyben megtalálhatta azt a szellemi kört is, amit Veszprémbe elhagyott, s amire oly nagyon vágyott. A tótvázsonyi közbirtokosságot alkotó kéttucatnyi birtokos nemes család élénk társadalmi életet élt. Kiterjedt kapcsolataik révén állandó összeköttetésben álltak a Balaton-felvidéki és mezőföldi nemességgel. A helyi baráti köréhez tartozott Naszályi István, Fábíán József, Somogyi Gedeon, Füredről Nagy István református esperes, Veszprémből Ángyán János református prédikátor. E kör kapcsolatban állott Pálóczi Horváth Ádámmal, Kazinczyval, Pápay Sámuellel, részt vett a megyei irodalmi élet megszervezésében s a nyelvújítási mozgalomban.²⁰ S nem utolsósorban: szellemi inspirációt adott egy új generációnak.²¹

Oroszy Pál műveltségénél, birtokánál, tekintélyénél fogva, meghatározó egyénisége volt a közbirtokosságnak. Teljes vagyonát, könyvtárát felmérni sajnos nem tudjuk, mivel végrendeletet nem készített. Hagyatékát sem írták össze. Az örökösök osztályos pere hosszan elhúzódott, 1845-ben azonban békés egyezséggel zárult. Birtokkimutatás, leltár ekkor sem készült.²² Oroszy Pál könyvtára a lányörökösök kezén szétszóródott.²³ Néhány darabja azonban 1979-ben, vásárlás útján, a Veszprém Megyei Levéltár szakkönyvtárába került.²⁴

Oroszy fennmaradt könyvtártöredékéből (mindössze 12 műről lehet bizonyossággal megállapítani, hogy az övé volt – további négyről pedig csak feltételezni lehet) merész dolog lenne általános következtetéseket levonni. Erre nem is vállalkozunk. Arra azonban igen, hogy a könyvgyűjtő és olvasó érdeklődési körét behatároljuk. Lássuk először is a fennmaradt könyveket, mégpedig a kiadás időrendjében (zárójelben, ha ez a possessori bejegyzés alapján megállapítható, a vásárlás éve):²⁵

1. *Maróthi György*: Arithmetica, vagy számvetésnek mestersége. 2. kiadás. Debrecen, 1763. (1780), 2. *Hübner, Johann*: Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon. Die allerneueste Auflage. Regensburg und Wien, 1769. (1783), 3. *Seneca, L(ucius) Annaeus*: Opera omnia. Editio amendantior. Lipsae, 1770. Apud heredes Weidmanni et Reichium, 4. *Báróti Sándor*: Kassándra. III. rész. Béts, 1774., 5. *Decsy Sámuel*: Pannóniai Féniksz. Béts, 1790., 6. Naponként-való Jegyzések. (Az 1790. évi országgyűlés naplója) é. n., 8. *Dugonics András*: Jeles történetek. Első könyv. Pest, 1794. (1794), 7. *Szeitl, Leo Mária*: A Trenk mérő serpenyőjének össze-törése. Pest, 1791., 9. Vom Herrn von Thernois: Gedanken über den Krieg. H. n. 1795., 10. *Tóth Ferencz*: Kereszttyén hittudomány avagy dogmátika theológia. Győr, 1804. (1804), 11. *Pethe Ferencz*: Pallérozott mezei gazdaság. Első darab. Sopron, 1805.

¹⁶Uo. IV. 482. Tótvázsony református halotti anyakönyvének másolata, 1833.

¹⁷Uo.

¹⁸A Tihanyi Apátság Levéltára VeML XII.2.a. Archivum vetus, Capsa 30.nr.5. Balatonfüred község földkönyve, 1828. –Tótvázsony község földkönyve, 1837. Uo. Processus urbaniales, Tótvázsony, XVIII–XIX. század.

¹⁹IV.1.b. 601/1833. (I.7.) közgy. irat: V. Ferdinánd koronázási költségeinek kivetésére készült jövedelemösszeírás a megye nemességéről.

²⁰Hudi: i.m. (1985) 32–36. old. Péterffy Ida: i. m. 169–186. old.

²¹Somogyi Gedeonnak, Fábíán Gábornak és másoknak.

²²VeML IV.1.b. 661/1845. (V.5.) közgy. irat

²³A possessori bejegyzések szerint könyvei egy része Jozefa lánya (Pap Ferencné), majd unokája, Pap Gyula kezére került. Véghelyi Dezső veszprémi alispán hagyatékában van arra való utalás is, hogy Oroszy Pál halála előtt kölcsönadott könyveit Nagy István balatonfüredi esperes Pap Ferenc táblabírónak szolgáltatja vissza.

²⁴VeML Irattára 1221/1979. ltv. sz. A könyvanyag – más könyvtártöredékekkel együtt – Széll Lajos Miklós tisztviselő és veszprémi költő gyűjteményéből került levéltárba.

²⁵A korlátozott terjedelem miatt a művek teljes címleírásától eltekintünk.

(1814), 12. *Szekér J. (oakim) Aloysius*: Magyarok eredete: Második könyv. 2. bővített kiadás, Pest, 1808., 13. *Fábián József*: Értekezés a szőlő-mívelésről. Első kötet. Veszprém, 1813. (1813), Második kötet. Veszprém, 1814. (1814), 14. *Rumy Károly György*: Monumenta hungarica sermone nativo scripta, az-az a magyaroknak magyar nyelven írt emlékeztető irásai. Pest, 1815., 15. *Cicero, Marcus Tullius*: De officiis. Libri tres. Norimbergae, 1818., 16. *Ángyán János*: Nevelés és tanítás tudománya. Első kötet. Neveléstudomány. Pest, 1822. (1823).

A possessorori bejegyzésekből kitűnik, hogy Oroszy Pál már diák korában megkezdte könyvtárának megalapozását. Talán legelső szerzeménye lehetett Maróthi György matematikai tankönyve, melyet 17 évesen, 1780-ban vásárolt meg. Egy közelebről meg nem nevezhető győri könyvkötőnél 1782. július 23-án, 3 forintért szerezte be Seneca műveinek lipcei kiadását. Ebben jegyezte fel először könyvtára jelmondatát: *Egregius cumulare libros praeclara supellex*.²⁶ Jó fél évvel később, 1783. március 10-én Hübner általános lexikonára tett szert. Ez lehetővé tette számára a széles körű tájékozódást és korszerű ismeretszerzést. Ennek belső lapján is rögzítette jelmondatát, melyet a későbbiekben elhagyott. Csak a nevét, s többnyire a vásárlás évét tüntette fel.

A jozsefi abszolútizmus összeomlásával felerősödött magyar nacionalizmus a magyar nyelvű irodalom felé fordította érdeklődését. Megjelenése után rögtön megvette Decsy Sámuel nyelvészeti munkáját, majd később Dugonics András történelmi színjátékait. Ugyanekkor politikai irányban is tájékozódott, amit az 1790. évi országgyűlési napló és a Trenk-ellenes, egyházvédelmi politikai vitairat beszerzése is tanúsít. Ebbe a vonulatba tartozik az a német műfordítás is, amely a francia jakobinus diktatúra bukása után született, s Thernois háborús elmélkedéseit tartalmazza.

Mint buzgó református, természetesen gyűjtötte a teológiai irodalmat, így többek közt Tóth Ferenc dunántúli református püspök munkáit. S mint okszerűen gazdálkodó, beszerezte korának legkorszerűbb mezőgazdasági szakmunkáit (pl. Pethe Ferenc kézikönyveit).

Határozott történelmi érdeklődésére mutat Rumy Károly György magyar történeti forráskiadványának beszerzése. Ennek összeállítására és kiadására Pápay Sámuel ösztönözte a szerzőt. A mű előszavából megtudjuk, hogy Pápay egymaga 50 előfizetőt toborzott – sejthetőleg köztük volt Oroszy Pál is. Oroszy egyébként a forráskiadványok mellett gyűjtötte a történeti feldolgozásokat, többek közt Szekér első magyar nyelvű Magyarország-történetét, amely a kezdetektől a jelenkorig kíséri végig a nemzeti történelmet.

Oroszy Pál nagy gondot fordított három lányának – Krisztinának, Franciskának és Jozefának – a nevelésére. Segítségére voltak ebben barátjának, Ángyán Jánosnak nevelésméleti és -módszertani szakkönyvei is.

Fennmaradt könyvei arról tanúskodnak, hogy Oroszy Pál nemzedéke műveltebb, széles látókörű, felvilágosult köznemesei közé tartozott. Analógiák alapján könyvtára több száz kötetesre tehető.²⁷ Világnézetének meghatározó részét alkotta a klasszikus görög-római, s a születőfélben lévő európai és magyar polgári kultúra. Nemcsak az almárium polcain, az olvasó, elmélkedő táblairó tudatában is jól megfértek egymással az ókori bölcsék tanításai a felvilágosult írók, tudósok gondolataival, a mezőgazdászok és pedagógusok praktikus tanácsaival.

Oroszy Pál szűkebb és tágabb környezetében nagy becsben tartották a tudást, a műveltséget, a szakismereteket. A XVIII. század második felében már nagy gondot fordítottak a gyermekek iskoláztatására, képzésére.²⁸ Még időben felismerték, hogy gazdasági pozícióik megrendülését ellensúlyozhatja vagy akár meg is akadályozhatja a politikai hatalomban való nagyobb részesedés. Uradalmi tiszti, katonatiszti, vármegyei hivatali, kormányhivatali állások megszerzése révén tekintélyük további erősödésére számíthattak.

E társadalmi környezetben a magukra valamit is adó nemes családok a lányok nevelését sem hanyagolták el. Oroszy Pál kishúgát, Juliannát például Sopronba küldték szülei, hogy a

²⁶ „Kitűnő könyveket gyűjteni a legnagyobb kincs.”

²⁷ Ellenpélda lehetne a berhidai Boronkay család, a szentkirálysabadjai Rosos, a küngösi Kenessey család, melynek könyvanyaga egy-két tucatot tett ki, s ebben benne voltak a tömegtermékek (pl. kalendáriumok) is. Az analógiák a szakirodalomból valók.

²⁸ A környékről, sőt, távolabbról is jártak nemes ifjak a szentkirálysabadjai algimnáziumba – a helyi református elemi iskola felső, grammatikai osztályába. Így pl. Naszályi István is, aki Adorjánháza nemes községben született. V. ö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. 1903. 822–823. old.

német nyelvet elsajátíthassa.²⁹ E többlettudás aztán házassága megromlásában is szerepet játszik, mert költő férje, Horváth Ádám hiúságát sérti, hogy felesége tud németül, ő pedig egy szót sem ért. Oroszy Julianna az 1780-as években német fordításban olvassa Milton Elveszett paradicsomát, s eredetiben a német szépirodalmat. Olvasmányélményeit Kazinczyval is megosztja, mivel németül levelez. Válása (1793) után Kazay Gábor tótvázsonyi birtokos, táblabíró veszi feleségül, de gyermek ebből a házasságból sem születik.

Kazay Gábor, az új férj, szintén könyvszerető ember hírében állt. 1806-ban számos könyvvel ajándékozta meg egykori iskoláját, a pápai református kollégiumot. 1840-ben, halála évében, szintén számos könyvvel és ritka nyomtatvánnyal gyarapodott a főiskolai bibliotéka.³⁰

A helyi közbirtokosok közé tartozott Szép Ábrahám, Veszprém vármegye tiszti főügyésze, aki 1816-ban 3 könyvet – köztük egy ritkaságot, Samarjai János 1636-ban Lőcsén kiadott művét (Az helvetziai valláson levő Ecclesiának ceremonijokról) – ajándékozott a pápai kollégiumnak.³¹

Oroszy Pál generációjához tartozott Naszályi János (1760–1823) tótvázsonyi református prédikátor (1794–1807), aki az utrechti egyetemen tanult. Szívesen verselt, műfordítással is foglalkozott. Nyomtatásban megjelent egy történelemtankönyve Amerika felfedezéséről és egy értekezése a protestáns egyházak egyesülésének szükségességéről.³² Bizonyosra vehető, hogy értékes könyvtára volt.

Oroszy baráti köréhez tartozott Fábíán József (1762–1825) vörösberényi, majd tótvázsonyi református lelkész, aki Debrecen után megjárta a berni és genfi egyetemet is. Mint természettudós, gazdasági szakíró és tudományos ismeretterjesztő is beírta nevét a magyar kultúrtörténetbe. Érdeklődésének megfelelően elsősorban a német és francia gazdasági munkákat gyűjtötte.³³

Az Oroszyt követő generációból a fiatalon elhunyt tótvázsonyi birtokost, vármegyei levéltárost, Somogyi Gedeont (1783–1821) kell megemlíteni. A római, görög, német és francia írókat eredetiben olvasó köznemes irodalomtörténeti szerepe jól ismert.

Somogyi Gedeon nővérének, Somogyi Zsuzsannának és Fábíán Józsefnek házasságából is kiváló tehetségu fiú született: Fábíán Gábor (1795–1877). Öt év falusi iskoláztatás után vitte édesapja Pozsonyba a német nyelv elsajátítása végett. Köztudott róla, hogy saját elhatározásából franciául és angolul is megtanult, hogy a kiváló szerzőket eredetiben tanulmányozhassa. 1817 után ő tartotta legélénkebben a kapcsolatot a pesti írói körökkel. Hosszú élete, gazdag műfordítói, költői munkássága során jelentős könyvtárat hagyott utódaira.³⁴

Oroszy Pál mikrokörnyezetén kívül, baráti körében is találunk könyvszerető, könyvgyűjtő személyeket. A már említett Ángyán János veszprémi prédikátornak 1829-ben csaknem 400 kötetes könyvtára volt, melyben megkülönböztetett helyet foglaltak el a neveléstudományi művek.³⁵ A tótvázsonyi közbirtokosokkal rokon mezőföldi, szilasbalhási nemesek közül Huszár Sámuel is gyűjtötte a könyveket. 1808-ban Kisfaludy Sándor munkáit ajándékozta a pápai főiskolának. Példáját 1833-ban követte közeli rokona, Huszár Károly is, aki 50 könyvét adta az alma maternek.³⁶

A parlagi magyar nemességről korábban hangoztatott, túlságosan summásnak tűnő véleményem nem támasztja alá az a tény, hogy Veszprém megyében először éppen a mezőföldi kisenemesség szervezett olvasótársaságot. Mezőszentgyörgyön, Eötvös Károly szülőfalujában 1828-ban jött létre az olvasni, művelődni vágyó közbirtokosokból az olvasótársaság, melynek példájára a szomszédos szilasbalhási nemesek is kaszinót alapítottak 1833-ban.

A távolabbi rokonok, a tótvázsonyi közbirtokosok a veszprémi kaszinó (1833) és olvasótársaság (1841) tagjaiként juthattak az egyébként nagyobb anyagi megterhelést jelentő könyvekhez, folyóiratokhoz.

²⁹ Péterffy: i. m. 175. old.

³⁰ Szabó: i. m. 160. old.

³¹ Szabó: i. m. 159. old.

³² Uo. 159. old.

³³ Szinnyei: i. m. III. 1894. 25–26. old.

³⁴ Somogyi Gedeonra Harmath István–Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1976. 277–278. old., Fábíánra Szinnyei: i. m. III. 1894. 15–20. old.

³⁵ Szinnyei: i. m. I. 1891. 182–183. old. Ángyán könyvtári leltára VeML IV. 1. b 544/1829. (II.16) közgy. irat. Ángyán János javainak zár alá vétele adósságai miatt.

³⁶ Szabó: i. m. 160. old.

Oroszy Pál halálával a reformkor küszöbén lezárult egy régi nemesi család csaknem 350 éves története. A fiág kihaltával a nőági örökösök között osztották fel a birtokokat és az ingóságokat, köztük a könyveket. Ha nem akadt volna könyvszerető ember a leszármazottak között, ma aligha írhatnánk az utolsó Oroszy történetéről. Egyedül csak könyvei támaszthatnak méltó emléket neki.

Hudi József

A Magyar Művelődési Intézet Szakkönyvtárában megvásárolható könyvek listája
(I. Corvin tér 8., Bp.)

Domokos Pál Péter: Az én Erdélyem 70 Ft; Drámapedagógiai magazin (számonként) 55 Ft; Honismeret (számonként) 58 Ft; *Kristóf Péter*: Cselekvő drámatanítás 223 Ft; *Liszka József*: Ágas-bogas fa 180 Ft; Moldvai csángó naptár 190 Ft; „Moldvának szíptaínd születtem” 195 Ft; *Ofella Sándor*: Kék szivárvány 400 Ft; *Tömöry Márta*: Faust, Genovéva, Don Sajn (bábjátékos kiskönyvtár) 200 Ft; *Ujszászy Kálmán*: A falu 200 Ft; Vígán zengjetelek citorák 60 Ft.

A Honismeret c. folyóirathoz legkönnyebben postai előfizetéssel lehet hozzájutni. Rendszeresen beszerezhető továbbá a következő helyeken:

Gondos Béla könyvüzleteiben: Budapest, XIV. Thököly út 78. sz. alatt, valamint a Deák téri könyvpavilonban, a Metró pénztár mögött. Mindkét helyen munkanapokon 10-től 18 óráig.

A Magyar Művelődési Intézet könyvtárában, Bp. I. Corvin tér 8. munkanapokon 9-től 16 óráig.

Megvásárolható továbbá a fővárosi Metró peronjain lévő extra-hír újság pavilonjaiban.

Helyi kiadók, vásárlók, olvasók figyelmébe!

Van már lehetőség a honismereti kiadványok, könyvek országos terjesztésére:

megkezdte működését a Honismereti Börze

Kiadók, figyelem! Történelmi, honismereti kiadványaikat 5–10 db példányban országos terjesztésre átveszi az újonnan induló börze. Várjuk írásos ajánlataikat vagy bizományba megküldött kiadványaikat! (Az átvételt szerződéssel visszaigazoljuk.)

Érdeklődő vásárlók! Honismereti kiadványok vásárolhatók személyesen naponta 9–16 óra között vagy postai utánvétellel megrendelhetők.

A Honismereti Börze címe:

Szakszervezetek Pest Megyei Könyvtára
1075 Budapest, Dózsa Gy. út 68. fsz.
T.: 122-1670

SORSKÉRDÉSEK

„Én magyarnak születtem... az unokámnak ez már semmit nem jelent”

A felsőpulyai magyarság sorsa a visszaemlékezések tükrében¹

Szinte refrénszerűen ismétlődik a visszaemlékezésekben dolgozatunk című válaszott, egyszerűségében is oly sokatmondó vallomás. Volt aki száraz tényyszerűséggel közölte, volt aki töprengve, és volt aki fájdalmas lemondással, de szinte mindegyikük kereste a magyarázatot és kutatta az okokat. Ezeket kerestük mi is a társadalmi-gazdasági változásokban, a hajdani falusi társadalom átalakulásában és a mindenkor politikai viszonyok tükrében.

Arra a kérdésre próbáltunk választ adni, hogy volt-e az I. világháború után parányi szigetként nyelvi kisebbségbe szorult magyarságnak esélye a megmaradásra, nyelvének és kultúrájának megtartására Burgenlandban, annak is egyik kisvárosában, Felsőpulyán (Oberpullendorf). Milyen tényezők hatottak a közösség felmorzsolásában, a magyarság számának csökkenésében, a robbanásszerű asszimilációs folyamatok lezajlásában?

A visszaemlékezések sokat elárulnak, és az egyéni sorsokból a burgenlandi magyarság sorsa tárul elénk.

Az I. világháború utáni békeszerződés rendezőinek ceruzája a nyugati határszáron többé-kevésbé megpróbálta követni az etnikai határokat. Itt nem vágtak bele olyan mélyen a magyarság testébe, nem szakítottak le milliós tömböket, csak pár ezres csoportokat csatoltak át, csonka szigetté zsugorították össze az elszakított magyar anyanyelvű lakosságot. Így volt ez a hajdani Sopron vármegye felsőpulyai járásában is. A járást többségében németek lakták. 1910-ben a 14 608 német anyanyelvű a lakosság 54%-át tette ki, a 10 288 horvát 36%-ot jelentett, a 2840 magyar alig 10%-ot. S ez a kevés számú magyar sem egy tömbben, hanem szétszórva a járás 27 településén élt. Igaz, zömük a járási székhelyen: Felsőpulyán és a közeli, de teljesen eltérő múltú, helyzetű és jogállású Középpulyán. Rajtuk kívül csak Locsmádon (Lutzmannsburg) és Fülesen (Nikitsch) volt még száznál több magyar, de ők is csak néhány százalékát jelentették a falu lakosságának.

Felsőpulya és Középpulya, a hajdani két falu egész közel feküdt egymáshoz. Mára teljesen egybeépült és csak a Felsőőr (Oberwart), Kismarton (Eisenstadt) útvonal húzódik közöttük. Itt-ott egy-egy magyar cégtábla és Domschitz Frédi vendéglőjében néha egy-egy magyar szó jelzi a múltat. Középpulyán – alig két kilométerre innen – még több a magyar. A Kóbor vendéglőben magyar szóval is fogadnak, a házak előtt beszélgető öregek magyarul köszöntenek, karácsonykor még magyar ünnepség is van és farsangkor minden évben megrendezték a magyar bált is.

Miért halt ki a magyar szó Felsőpulyán és mi tartja még meg Középpulyán? A választ a két falu eltérő történelmi múltja, a történelem során más-más jogállása és az új ország közigazgatási rendszerében elfoglalt helyük különbözőségében kell keresnünk.

Felsőpulyát Nemespulyaként is jegyezték és az őrfalvak sorába tartozott. Államalapító Szent István királyunk a nyugati határ védelmére határőröket (sperulitores) és íjászokat (sogitoris) telepített, és szolgálatuk fejében kiváltsággal ruházta fel őket. Ezek a falvak nevükben is őrzik múltjukat és egykori feladataikat, mint Alsóőr vagy Felsőőrvő, Őrsziget vagy Felsőőr. Felsőpulyát – bár nevében nem őrzi múltját – mégis a gyeplő védelmében szolgálatot teljesítő őreket lakták és kiváltságokkal rendelkeztek, ezért válhatott Felsőpulyából Nemespulya.

„1922-ben születtem. Feleségem magyar asszony, idevalósi magyar lány, ősei úgynevezett kurtanemesek voltak, akik itt laktak, itt voltak határőrök. Ez az őrnemesség, mint Felsőőrött. Csak nem tudjuk annyira, mert nem volt az őrségben. Az én apósom büszke volt az öregapjának a kutyabőrére. Az nagyon nagy szó volt, féltve őrizte. A hitleri időben az 1600-as évekig vissza tudtuk vinni a családfát.” (S. Gy. emlékezése.)

¹ A Révai Gimnázium (Győr) tanulóiból álló Honismereti Szakkör tagjai a szerzők vezetésével 1990 júliusában interjúkat készítettek Oberpullendorf (Felsőpulya) idős magyar lakosaival az életútjukról, a magyarságtudatukról. A dolgozat alapját ezen beszélgetések alkotják.

Középpulya nem tartozott a védelmi feladatokat ellátó és szabadságjogokat élvező falvak közé. A Pulyák első írásbeli említése az 1225. évből maradt ránk. II. Endre magyar király a közeli Borsmonostor (Klostermarienberg) határainak leírásában egyik oklevelében említi a Pulya nevet. „Pull mairis et minoris” formában.

Kispulya és Nagypulya falvak Konrád birtokaként szerepelnek az okiratban, ez kizárja azt, hogy bármelyikük azonos legyen Felsőpulyával, hiszen az szabadságjogokkal rendelkező település volt. A két Pulya csak Középpulya és Alsópulya lehet, amelyek – kiváltságok nélkül – a történelem során ismételtén újabb és újabb földesúri fennhatóság alá kerültek.

Alsópulyát a törökök több faluval együtt Kőszeg 1532-es ostroma idején elpusztították, lakóit elhurcolták és ezekbe a falvakba a földesurak jobbágyaik pótlására horvát menekülőket fogadtak be. Ezért olyan jelentős mindmáig a horvát kisebbség a környéken. Ezzel szemben Középpulyát elkerülte a törökök pusztítása és megmaradt magyar jobbágyfalunak a német és a horvát falvak között. Ez azonban nem jelentette azt, hogy lakóinak jobbágyi kötöttségei megszűntek volna. Erre csak 1848 után került sor, amikor a település sok apró birtokkal rendelkező paraszti faluvá vált.

A XIX. század utolsó harmadától kezdődően tér el a két falu – mint említettük: a nagyon közeli két Pulya – fejlődése. Felsőpulya nem egykori nemesi rangjának, hanem közlekedés-földrajzi helyzetének köszönhetően egyre több olyan funkciót szerez meg, ami a későbbiekben megalapozta és előkészítette a várossá válást. 1853-ban a járási adóhivatal, majd egy évvel később a járásbíróház székhelye lett, és nem sokkal később arra való hivatkozással, hogy Szabadbárádon (Grosswarasdorf) át Sopron, Alsópulyán keresztül pedig Kőszeg felé van kitűnő kapcsolata, évi négy vásár tartására kapott engedélyt. Így a közigazgatási funkcióhoz kereskedelmi szerepkör is társult, amit a Sopron–Kőszeg vasútvonal megépítése tovább erősített.

Ezen új funkciók meghatározóvá lettek a település életében, hiszen központi szerephez jutott és városi feladatokat töltött be, annak ellenére, hogy sem a lakosság számát, sem az infrastrukturális ellátottságát tekintve nem volt város. A hajdani paraszti társadalom egysége megbomlott, és a városi szerepkörnek megfelelően állami alkalmazottak, hivatalnokok, vasutasok, kereskedők telepedtek le, s ekkor kezd elválni Középpulyától, és lassan így „emelkedik az fölé”.

„Felsőpulyán születtem. Édesanyám és édesapám csak magyarul beszélt, úgye ekkor Magyarországhoz tartozott és édesapám meg a nagyapám is a vasútnál dolgozott és amikor Felsőpulyát 1921-ben Magyarországtól Burgenlandhoz csatolták, akkor apám az osztrák vasúthoz került egészen 1935-ig, amíg nyugdíjba nem ment. A vasúton dolgozott mint pályamunkás, aztán forgalmista lett volna, csak a magyar nyelvvel nem élt volna meg, a munkahelyén mindig németül kellett beszélnie. Édesanyám Bécsben dolgozott. Szolgálólány volt Bécsben. Ő már németeknél volt Bécsben és megtanult németül beszélni. De édesapám amíg meg nem halt, nem tanult meg rendesen németül.” (M. P.)

„Elhatároztam elmegyek Németországba, mert a nővérem, aki két évvel idősebb volt mint én, volt Németországban. De lezárták a német határt. Jó, akkor elmegyek oda, ahol senki nem tud egy szót magyarul. Elmentem ide a járásbíróságra, hogy elmennék valahová németül tanulni. Hát azt mondják ide Alsó-Ausztriába gyerekdajkának. Az apám elvitt Bécsbe. A paraszt eljött értem Bécsbe. Minden parasztnak külön volt a birtoka. Az ő földjeiken dolgoztam. Este mikor a teheneket megfejtük, a tejcsarnokba vittük a tejet. A tejet átvették és mindenkinek fel volt írva és minden hónapban kapta a paraszt a pénzt. Összejöttem a lányokkal. Körülfogtak engem, mert nem tudtam úgy kifejezni magam. Legények is úgye. Volt egy fiú. A szülei nem voltak. Mint árvagyereket úgy hozták ide. Richard volt a neve. Az volt a barátom. Meg a lányok is. Pénzt is küldtem haza.

Az én apám is műszövő volt Baján. Azt hiszem az most Romániához tartozik. Ott tanult egy Akkermann nevezetű gyárban – műszövőnek. De itt a mi környékünkön nem volt semmi gyár. S mi lett az apám? Segédmunkás – napszámos. Mit csinált? Nyáron – maguk nem tudják, de ezt mondom: rákászni ment.”

A visszaemlékezések egy polgárosodó és egyben városiasodó, illetve egy hagyományos módon gazdálkodó paraszti településre vonatkoznak. Sajnos a magyarság I. világháború utáni sorsának alakulása szempontjából egyik forma sem volt jó.

Az egyik azért nem, mert Felsőpulyán az eddigi „városi vívmányokat” tovább erősítette az

1921 után már nem magyar, hanem osztrák közigazgatás. A magyar hivatalnokok, közigazgatási tisztségviselők elvándoroltak, Magyarországra költöztek, a vasútnál dolgozókat részben osztrákokkal váltották fel. Jellemző erre a bécsi parlamentben egy képviselő interpellációja a magyarok foglalkoztatása miatt, amelyről a Sopronvármegye (1928. november 17.) így számolt be: „A pénzügyi bizottság hétfői ülésén a vasúti fejezet tárgyalásán felhívták a miniszter figyelmét a GYSEV vasútra. A társaság székhelye Kismartonban van, azonban az igazgatóság a 'magyar reakció expozitúrája', amely igyekszik megakadályozni, hogy Burgenlandban osztrák autóbusszközlekedési vonalak induljanak. A burgenlandi vonalakon, amelyeknek hossza 141 km, magyar személyzetet alkalmazzanak, akkor amikor Ausztriában olyan nagy a munkanélküliek száma és az ottlakó vasutasok számát apasztani kell.”

A válasz nem hagy kétséget, hogy eredményes volt a felszólalás. „Az osztrák kereskedelmi miniszter a kifogásra válaszolva kijelentette, hogy a kérdéses vasútnál már csak nagyon kevés magyar állampolgár van alkalmazva és azok is az osztrák állampolgárság elnyeréséért folyamodtak.” (Ugyanott.) Az új városi feladatok ellátására létrehozott intézmények is elsősorban német anyanyelvűeket foglalkoztattak. Mint az egyik visszaemlékezésben is olvashattuk, 1921 előtt nem volt kórház, 1929-ben megnyílt; egy másikban pedig azt, hogy nem volt német nyelvű iskola, ami a német Súdmark szövetség támogatásával hamarosan megépült. Egymás után hívták életre a kerületi (járási) állam- és közigazgatási hivatalokat, mint például a kerületi bíróságot, a kerületi rendőrkapitányságot vagy a munkaügyi hivatalt. Ennek eredményeként a lakosság száma dinamikusan növekedett és jelentős társadalmi átrétegződés kezdődött meg. A paraszti társadalom felbomlott és fokozatosan növekedett a szolgáltatásban, közigazgatásban dolgozók száma.

Középpulýára ezzel szemben az erős leépülés volt a jellemző. Ez is a falu múltjában gyökerezik. Miért? A válasz előtt idézzünk egy-egy mondatot a visszaemlékezésekből: „Sok gyerekük volt nekik, a földek, meg a gazdaság kétfelé oszlott.” „ desap m nagyon sok éven keresztül, akkor még funkcion nak mondták, naps mba járt. Parasztagazdas gba.” „A szeg nyebbje kenyérkereső munkára Ausztriába ment, itt nem volt olyan munka. Gyárak se voltak.” „Hol tudták értékesíteni a terményeket? Volt-e piac? Piac nem volt. Csak a gabonát adták el.” „A tejet  tvett k és mindenkinek fel volt  rva és minden hónapban kapta a paraszt a pénzt.”

K z ppul ya 1921  t n a maga hagyományos apr parcell s, korszerűtlen technológiát m vel  parasztagazdas gaival egy fejlettebb,  rutertermel  és b rmunk sokat – jórészt magyar naps mosokat – foglalkozt t  mezőgazdasági termelési környezetbe került. A fejlettebb osztrák gazdaság el r sztotta B cs  s Bécsújhely piacait és fokozatosan sz trobantotta a hagyományos parasztagazdas gok kereteit.

A gazdaságok egy része nem bírta a versenyt, tönkrement, és a munkahellyel nem rendelkező munk er  – ipar helyben nem lévén – elvándorolt vagy ingázásra kényszerült. Ezeket a folyamatokat s amokban és visszaemlékezésekben egy r nt nyomon követhetjük. K z ppul yr l ugyan nincs adatunk, mert 1958 óta Fels pul ya része, de társadalma a közeli Als pul yra hasonl t és ezért ezt a falut választottuk a Fels pul y val történő összehasonlításra.

1. táblázat

A lakosság s am nak alakulása, f 

Megnevez�s	1923	1951	1971	1981	1923–1981
Fels�pul�ya	1400	1824	2323	2422	+ 73 %
Als�pul�ya	925	690	584	–	– 36 %

A lakosság kor szerinti összetétele, %

Megnevezés	1923		1971	
	0–18	65	0–18	65
é v e s				
Felsőpulya	8	10	8	9
Alsópulya	6	11	5	19

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása, %²

Megnevezés	1923			1971		
	Mezőgaz- daság	Ipar	Szolgál- tatás	Mezőgaz- daság	Ipar	Szolgál- tatás
Felsőpulya	30	28	42	5	33	62
Alsópulya	72	16	12	32	35	33

1921 után egyedül Felsőpulyán növekedett a lakosok száma, a hajdani felsőpulyai járásból alakult kerület minden más falujában stagnált vagy csökkent. A nagyarányú népességmozgás eredményeként fél évszázad alatt megduplázódott a lakosok száma. A lakosság etnikai összetétele is alapvetően átalakult, hiszen a bevándorlók osztrákok, az elvándorlók pedig magyarok voltak, így fokozatosan kisebbségbe kerültek. De nem biztató a helyzet, ha a 2. táblázat adataiból leszűrhető következtetéseket gondoljuk végig. Felsőpulyán a 18 évesnél fiatalabb korcsoport részesedése a népességből a két időpont között nem változott, a 65 év felettiek részesedése pedig valamivel csökkent. A Középpulyához hasonló Alsópulyán viszont a faluban a fiatal korosztály részesedése csökkent, a 65 év felettiek aránya csaknem a duplájára emelkedett. A magyar lakosságot is tömörítő településen (településrészben) tehát intenzív előregedés indult meg, ami a falvak és a közösség könyörtelen felmorzsolódását eredményezi.

Van-e jövője egy öregedő falunak? A válasz egyértelmű: anyanyelvi óvodát nem tud fenntartani, a magyar tannyelvű iskola hiányzik. Nincsenek fiatalok, akik továbbvinnék a magyar kultúrát és átmentenék a nemzeti kisebbség hagyományait.

„A háború után még játszottunk szindarabokat. Addig, amíg élt egy néni, a Hódosiné, addig még játszottunk, most már nincs utánpótlás. Elhalt ez is. De jó volt. Örömmel csináltuk.” (K. F.)

A lakosság foglalkozási összetétele is eltér a két településen (3. táblázat). Felsőpulyán a szolgáltatásban dolgozik a munkavállalók zöme, Alsópulyán a mezőgazdaságban. Középpulya e tekintetben is inkább Alsópulyához hasonlít. S ez a magyarság ellen szól. Bankoknál vagy biztosítónál csak az helyezkedhet el, aki kapcsolatot tud teremteni; az üzletekben az, aki el tudja adni áruját és ennek előfeltétele a német nyelv ismerete. „Aki nehezebben bírja a nyelvet, nehezebben helyezkedik el.” (J. K.)

²Az adatok forrása: Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 und 1971.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy sem Felsőpulya, sem Középpulya 1921 utáni gazdasági-társadalmi változásai nem növelték a magyarság megmaradásának esélyeit. Felsőpulyán kisebbségbe szorultak, Középpulyáról elvándoroltak vagy ingázni kényszerültek.

„A barátnőmék felsőpulyai magyarok voltak. Én itthon voltam. Volt egy kicsi földünk. Itthon a ház körül voltak állatok. Itthon voltam, csak a mezőre mentem. Nem is volt szükség, hogy feladjam a magyar nyelvet. A férjem ugye, nem. A vasutasok ugye németek voltak. Németül beszéltek. Németek között volt.” (Gy. A.)

„Amikor kimaradtam, akkor polgári iskolát végeztem Nemeskeresztúron és azután a vasútra kerültem. Akkor azután átkerültem Bécsújhelyre és akkor ott voltam 53-ig és azután elmentem a cseh határra, azután kerültem forgalmista tanfolyamra és azután ide kerültem Pulyára. 1943-ban kerültem a felsőpulyai állomásra, mint tanonc, ott mindjárt a főnököm megmondta, hogy itt magyar szó nincsen. Rögtön megmondta, hogy azt nem szabad, hogy én magyarul beszéljek.” (M. P.)

Most nézzük meg a „falu” változását, előbb egy tanulmány megállapítása alapján. „A kis ősi parasztfaluban – a társadalmi és gazdasági átalakulás következtében – ma már alig találunk őstermelőket. A birtokot általában felosztották a gyermekek között. Az így fölaprózódott földeken nem fizetődött ki a gazdálkodás, ezért más mellékkereset után néztek, legtöbbször idegenben. Középpulyán öt olyan parasztgazdaság van, amelyik kifizetődő, másik öt nyugdíjazás miatt rövidesen megszűnik. Sokan eladták vagy bérbeadták földjeiket.”³ A kutató véleménye összhangban van a visszaemlékezésekkel.

„Gazdálkodással foglalkoznak elsősorban. Fődekkkel. Szőlővel és hát gabonával. A fiatalok az elmege dolgozni. Az elmege Bécsbe. Előbb nem, mert ugye előbb otthon voltak. Most mindenhol gépek vannak. Traktor meg minden. Munkások lettek. A fiatalok elmentek Bécsbe.” (Gy. A.)

„Az apósom már nem gazdálkodik. 1969-ben meghalt. A birtok el lett osztva háromfelé. Azon már nem gazdálkodnak. Ez már ki van adva. Most más dolgozza meg a birtokot.”

A gazdasági és a társadalmi folyamatok nem kedveztek a kisebbségbe szorult, egyre csökkenő magyar közösségnek. Sajnos a politikai tényezők – ha lehet – még ennél is kedvezőtlenebb módon befolyásolták a magyarok megmaradásának esélyeit.

Közvetlenül 1921 után az emberek még nem érzékelték a nyelvnek is és az embereknek is béklyót jelentő politikai elszigeteltséget. Természetesnek vették, hogy magyar iskolába jártak, vagy ha nem, otthon vagy különórán magyarul tanultak és azt, hogy a határ csak egy politikai vonal volt, amelyen keresztül-kasul jártak, gyakori volt a jövés-menés, élénk volt a forgalom és élő kapcsolat alakult ki a határ két oldalán élők között.

„Én magyar vagyok, mert amikor én 1916-ban születtem, még Magyarországhoz tartoztunk és 1921-ben jöttek az osztrákok és így lettem osztrák, de különben magyar vagyok, mert magyarnak születtem... Nyolc élemt jártam, mert akkor még nem volt más iskola. Aztán mikor kijáram, sokat voltam a nagybácsi nál Sopronban. Nekem nagyon jól ment. Ha szünidő volt, két hónapot mindig ott voltam. Németül nem tudtam. Hát hogyan is tudtam volna. Iskolában magyarul tanultam. Hadarits tanító úr csak magyarul tanított. Aztán Sopronban azt mondtam, én nem maradok itt. Én németül akarok tanulni. Én hazamegyek. Eljöttem haza. Adtak útiköltséget, határátlépés nélkül voltam magyarban. Kimegyek az állomásra. Az unokatestvérem határátlépésével jöttem haza.” (S. M.)

„Gyerekkoromban még édesapámmal Pulyáról Zsirára mentünk. Mert az én nagyapám az zsirai születésű volt. Világáborúban meghalt. Sajnos nem jött többé vissza. A harmincas években gyakran jártunk át édesapámmal Locsmádon át Zsirára.” (M. P.)

A korabeli magyarországi jelentések és híradások aláhúzzák azt, amire adatközlőink visszaemlékeztek. A hajdani Sopron vármegyét a határ kettévágta és egy járását (a felsőpulyai járást) leszakította, a Répce-vidék országhatárrá vált és közvetlen kapuként is szolgált. „Minden nemzeti katasztrófa ellenére a trianoni határ új megélhetési forrásokat teremtett a határmenti községek számára. A kishatárforgalom szinte szabad közlekedést tett lehetővé a szomszédos községek között és Zsira nincstelenjeinek is egyhítteté megélhetési gondjait. Ők

³ Kulmon Erzsébet: Felső- és Középpulya egykor és most. Őrség, 1982. 16. sz.

ugyan nem rendelkeztek a csempészethez szükséges tőkével és vállalkozó szellemmel, de a szomszédos Locsmádon több volt a munkaalkalom és jobb volt a napszámber is. Amikor nálunk 1,20 pengőt fizettek csépléskor a felnőtt munkásnak, Locsmádon 5 schillinget is megadtak, mellette ételmet és bort is hozzá. Szívesen vállaltak tehát Zsiráról is mezőgazdasági munkát Burgenlandban. Nagyobb munkaidő esetén 20–30 munkás járt Zsiráról Locsmádra naponta dolgozni, de néha elérte számuk az 50-et is.”⁴

Ez az élő határ kedvező volt az itteni magyaroknak, hiszen nem szakadtak el az „odaátiaktól”. Az élet még a régi kerékvágásban ment, amit felfedezhetünk a népi kultúra ápolásában is. Búcsú és multság, bál és népszokás, cigányzene és esküvő, ebben éltek a fiatalok, és nem volt semmi feszültség a magyarság és a németiség között.

„A háború után lehetett a régieket újból előszedni. Ha lakodalom volt. Egy legény jött más faluból, itt elvett egy leányt Pulyáról, akkor itt a templom előtt, mikor kijöttek, az esküvés után, akkor zsinórt húztunk és verset is mondtunk nekik. Köszöntötték őket, megkínáltuk őket borral. A bort ki kellett inni, a poharat a földhöz kellett vágni, hogy szerencsájük legyen az életben. Búcsúkor volt a három tánc. Volt egy valcer, egy fox és egy csárdás. Csak a jobb táncosok táncolták, mert a falu nézte őket, a templom előtt volt ez. Akkor kezdődött itt ez a közösségi kocsmában. Itt volt a multság... December 28-án aprószentek voltak, elmentünk a lányokhoz korbácsolni. Este összejöttünk a kocsmába és azután mentünk a lányokhoz. Bekopogtunk a lányokhoz. Felnyitotta az ablakot és bementem nekik: Kedves Rózsikám, nyisd ki azt a tulipános ládát és szórd ki azokat a penészes száz schillingeseidet. Az a kislány, az a leány adott nekik egy pár schillingest. Osztan elmentünk a kocsmába és megittuk. Mulattunk egyet.

Lucázás is volt. Azt a gyerekek csinálták. Elmentünk mi a másik faluba, hogyha valami előadás volt, zene vagy búcsú. A kapcsolat jó volt. Alsópulya az horvát falu. Felsőpulya nagyjából magyar volt, Középpulya egészen az volt. Itt találkozott magyar, német, horvát.” (M. P.)

Miután Németország bekebelezi Ausztriát, a magyarság helyzete tovább romlott.

„Mikor bejött Hitler, akkor azután már csak németül kellett itt beszélni. A magyar nyelvet már nem lehetett itt beszélni. Nemigen kedvelték, ha magyarul beszélt az ember. Az én fiatal korom Hitler-időben játszódtott le, akkoriban minden a Hitler, Hitler és másról nem volt szó.” (M. P.)

„Nővérem Steinbergre járt iskolába, akkor ott tanítónőképző volt. 1938-ban, akkor jött Hitler és különböző szervezetek voltak és akarták, hogy német leányszövetség vezetője legyen. Nem akarta vállalni és ezért elhelyezték a holland határ mellé, ahol olyan volt a tájszólás, hogy nem is értette a gyerekeket.” (K. F.)

A II. világháború után még egy rövid ideig nyitva maradtak a határok, hogy azután mindennél merevebb elzárkózás következzen. A vasfüggöny lehúzásával nemcsak Magyarország szigetelődött el, hanem az itteni magyarság is Magyarországtól. S ez a merev elzárkózás azért is veszélyes volt, mert közben ellentétes folyamat játszódtott le a két országban. Magyarország egy diktatórikus birodalom rabja lett, Ausztria viszont a polgári demokrácia országa. Ezzel párhuzamosan fejlődött az életszínvonal, ami hamarosan kézzelfoghatóvá és szemmel láthatóvá vált. A Magyarországhoz fűződő szálak elszakadásával és a „vonzó magyarsággép” eltűnésével a magyar tanulás iránti érdeklődés és igény is megszűnt.

„Az ötvenes években elég nehéz volt a kapcsolat. Látogatóba a magyarok ritkán jöttek. Nekünk az első kapcsolatunk, ami igazán volt, az 1956-ban volt. Az 1956-os áradat itt ment keresztül. Akkor tudtuk meg igazából, hogy mi is az a kommunizmus. Akkor mesélték az emberek. Először hetvenöt körül voltam Magyarországon. Csak Kőszegig, Szombathelyig. Rokon nincs. A mi águnk kihalt. Volt hat testvér, de csak egy házasodott. Azelőtt öt-hat évvel kezdődtek a kulturális kapcsolatok. Akkor már élelnebb volt a kapcsolat.”

A modern népvándorlás – az ingázás – újabb támadást jelentett a magyarság ellen. A bécsi vagy bármelyik osztrák munkahelyen a németnyelv-ismeret természetes követelmény, de az már kevésbé „természetes”, hogy az anyanyelv a családban sem él meg. Az elvándorlás, az ingázás, a kis lélekszámú közösség mind-mind szerepet játszik a vegyes házasságok

⁴Czingeróber András: Képek a nyolcszáz éves Zsira történetéből. Zsira, 1986. 70. old.

gyakoriságában. Visszaemlékezőink mindegyikének magyar házastársa van vagy volt, és mindegyiküknek erős a kötődése a magyar nyelvhez, ily módon gyermekeik bár osztrák társadalmi közegben nőttek fel és ottani iskolákat végeztek, tudnak beszélni magyarul, de olvasni már nem, és legfeljebb csak otthon beszélnek a magyart.

A magyar iskolák felszámolása⁵ és a német nyelvű oktatás bevezetése a magyar kultúrához kötődő szálakat vágta el. A visszaemlékezésekből kicseng, hogy már nehezen írnak és olvasnak az anyanyelvükön, alig-alig hallgatnak magyar rádiót és ritkán nézik a magyar tv-t.

A magyar családokon belül is egyre nagyobb teret kap a német nyelv. A fiatalok közül az, aki ugyan még beszél magyarul, de már nem ír és nem olvas, ha osztrák párt választ, osztrákká válik. A vegyes család természetesen a német nyelvet fogja használni még akkor is, ha a német anyanyelvűek talán néhány esetben még „kisebbségben” is vannak a családon belül. S a harmadik nemzedéknél már fel sem merül a magyar nyelv használata.

„Mi csak magyarul beszélünk itthon. Mi nem beszélünk németül. Nem is tudtam volna beszélni vele németül. Csak magyarul. Mert én meg voltam szokva hazulról. Mert mi nem beszélünk otthon németül. A szüleim nem is engedték volna. Azt mondják, az utcán úgyis tudunk németül beszélni. Legalább a magyar szót ne felejtsük el. Legalább annyit tudjunk, hogy egy levelet tudjunk írni, ha hazulról elkerültünk. A testvéreim szintén otthon tanultak magyarul. Német iskolába jártak. De nem tudnak olyan jól magyarul. Mert Bécsben mit hallanak magyarul? A férjek mind németek. Meg a gyerekek is. Az unokák már nem tudnak semmit a nagyszülők nyelvéből. A sógornóm is magyar. A lánya az már nem annyira magyar. Német férje van. Meg a gyerekek is csak németül beszélnek. A sógornóm lánya tud magyarul, de már nem beszél magyarul, a férje német. A sógornóm nem is beszél magyarul az unokákkal. Az csak az utcán beszél a népekkel magyarul.” (Gy. A.)

„A lányom az jobban tud magyarul beszélni. A fiam már kevesebbet. Az unokám nem. Beadtam a magyar óvodába. Édesanyja német. A fiam felesége német. A menyem az idevaló, szikrai (Siegraben). Az apja a BEWAG-nál dolgozik. A menyem tanítónő. A fiam az jegykezelő Bécsben kétszer egy héten. A lányom az itt van a biztosítótársaságnál, beszél magyarul. Csak odahaza tanult magyarul. Akik nehezen beszélnek németül, nehezen is találnak állást.” (M. P.)

„Hogy beszélünk-e magyarul? A lányommal igen, mind a két lányommal. Az egyik lányom Bécsben van. Az is tud magyarul. Az unokáim nem tudnak magyarul. Pedig minden évben átjárnak Magyarországra nyaralni.” (S. M.)

„Egy fiam van. Ott van két unokám, kislány, 19 éves. Fiam autóvezető. Fiammal magyarul beszélnek. A menyem az német. Ha mi magyarul beszélünk néha, felhúzza az orrát. Mondom: tanulj meg magyarul, akkor megérted. Együtt lakunk. Az unokák? A kislány igen. A fiú az nem akar. Az nem akar, pedig ha egy szót megtanul, azt olyan szépen kiejti. A kislányt a magyar nyelv érdekli. Ott is a szülők voltak hibásak, hogy abbahagyta a magyar órát. Olvasni tud. Sokat nem ért meg. Mi azért beszélünk vele magyarul. Nem tudja olyan szépen kimondani a szavakat. A fiú az szépen ki tudja mondani, de nem beszél. Barátai, játszótársai között nincs senki, aki magyarul beszélne. Ez a korosztály már nem beszél magyarul. A másik, mint az én fiam, az még beszél.

Magyar filmek? Voltak. Legelső az Egri csillagok, aztán a Lőcsei fehér asszony. Én nem nagyon tanultam a magyar történelmet.

A baráti kapcsolatban, ha van német, akkor németül beszélünk. Ha az elmegy, akkor már magyarul. Természetes, hogy ha jön egy horvát, akkor is átkapcsolunk németre. Aki ezt nem csinálja, annak ez feltűnik. Nekünk ez természetes. Mise után csak magyarul beszélünk, de a kocsiban már németül, hiszen oda már németek is jönnek.” (J. Gy.)

S mit hoz a jövő?

Egy kis létszámú, elszigetelten és városiasodó környezetben élő közösség számára közvetlen veszélyként jelentkezik a nyelvcsere és az ezzel együtt járó beolvadás. A pulyai magyarság már ebben a szakaszban van. Az utóbbi időben mégis felcsillan egy picinyke remény. Az elszigeteltség megszűnt, ez új helyzetet teremthet. Felértékelődött a magyar nyelv ismerete. Mindezt alapvetően a gazdasági érdekek motiválták, de ez talán már mellékes szempont.

⁵A magyar iskolákat az anchluss idején megszüntették, s azóta sem állították vissza őket (Szerk.)

„Otthon Pomogyon szeretnék beszélni magyarul tudni, a fiatalság is. Sokat mennék Magyarországra és igen szeretnék, ha tudnék. S van aki tanítsa őket? Hát nem igen. Mert az idősebbje meghalt.” (H. Gy.)

„Az unokáknak jelent valamit a magyarság? Jelentene. Most tudja mit mondott az unokám? A kisebbik, az 18 éves. Azt mondja nekem a múltkor: miért nem tanítottam őket magyarul? Válaszoltam. Akartál te magyarul tanulni? Ha beszéltem volna, akkor is kinevettél volna. Most, hogy 18 éves vagy, most akarsz?!” (Gy. H.)

Igen, most kellene. Most, amikor olyan dinamikusak a változások. Igen, most kellene. Most, amikor már nem szigetben él a magyarság, hanem nyitott határok között, szabad és napi kapcsolatban anyanemzetével. Most, amikor a gazdasági fordulat idején felértékelődik a magyar nyelv ismerete; most, amikor Európa figyel a népcsoportokra; a nemzeti kisebbségekre; most, amikor talán nálunk is mindent megteszünk az elszakított magyarok kötődésének támogatásáért. Most, mert holnap már késő lesz.

Bedécs Gyula

Csenger újjászületése

Az ország egyik legfiatalabb (vagy egyik legöregebb?), ám mindenképpen legkeletibb városa Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, a magyar–román határon.

A város – amely hosszú ideig járási székhely volt – Trianon után, illetve az 1947-es párizsi békeszerződést követően került az ország szélére. A második világháború alatt a legnagyobb kárt az okozta, hogy a mintegy 500 főnyi zsidó lakosságot teljesen kiirtotta a fasizmus. Az 1969-es közigazgatási változások nyomán végleg megszűnt járási központ lenni. Az 1970-es évek után a kiépült gátrendszerhez kapcsolódó új, a csengersimai magyar–román határállomáshoz vezető úthálózat elkerülte a települést, amely így a határ felé bekötőúttal csatlakozik. Így érték az 1980-as évek Csenger 5 és fél ezer, akkori társközségeivel (Csengersima, Csengerújfalú, Szamostatárfalva, Szamosangyalos, Szamosbecs, Komlódtótfalu) együtt 9 és fél ezer lakóját.

A város vezetése az 1980-as évek közepén, még a tanácsrendszerben, csendes, szívós munkával mind a mai napig tartó fejlesztést kezdett el a lakosság egyre szélesebb rétegeinek bevonásával.

Mielőtt elérnénk 1992-höz és bemutatnánk az új iskolaépületet, mutassuk be néhány szóval Csengert, hozzátéve, hogy az említett társközségek közül az 1990-es önkormányzati választásokat követően Csengersima és Csengerújfalú kivált Csenger közigazgatásából, így a város igazgatási területén kb. 7 és fél ezer lakos maradt.

Az 1980-as évek közepén az akkor még nagyközségi tanács kapcsolatba lépett Makovecz Imrével és tervezőcsoportjával, a Makona Építészirodával, megnyerve Csernyus Lőrincet a település főépítési tiszteré. A csoport hozzákezdett Csenger várossá (újra)fejlesztésének építészeti terveihez. Ehhez a tevékenységhez kapcsolódott az egykori Országos Közművelődési Központ társadalomfejlesztési, társadalomkutatói munkájával, s közben a várossá előlépett település vezetésével együtt körvonalazódott a további fejlődés három fő iránya.

1. A város új központjának megépítése (egészség ház, művelődési ház és könyvtár egy tömbben az új 12 tantermes iskolával, sportcsarnok, konyha és étkező, kollégium, a református templom mellé gyülekezeti ház, szolgálatóház, ABC-áruház – ez utóbbi kettő háromszintes, a felső két szinten lakásokkal).

2. Az egész város új arculatának kialakítása, a lakóházak építésének egységes, de saját arculatú stílusa, új típusú közvilágítás, a villanyvezetékek föld alatti kábeles vezetése. A központból már csak két intézmény hiányzik: az étkezőt most alapozzák, a kollégiumhoz ezután kezdenek hozzá; a város központjában már új világítótestek ontják a fényt, az utcákat nem csúfítják elektromos vezetékek – már néhány újonnan épült lakóházat is a Makona-csoport tervezett, maga Makovecz Imre az adventista imaházat.

3. Az új építészeti megoldások éppúgy, mint az új épületek szolgálják a város igazi szellemi és közösségi életének megteremtését. (Erről és a tervekről részletesen lásd a Kós Károly Egyesülésnek, az Országépítő c. folyóiratnak az 1991/3. számát.)

Nagy szerepet vállalt ebben az új iskola, amely ugyan középiskolának készült, de a város lakossága 900 aláírással azt kérte, hogy az általános iskola kapjon benne helyet, s az önkormányzat így is döntött.

Amikor az építésre pályázatot írt ki a város, a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat 750 milliós javaslattal állt elő, ehhez még hozzászámítva az általános forgalmi adót is (25%), vagyis egymilliárd forintért indította volna az építkezést. Ez reménytelenül magas összeg volt. A város vezetése – Makovecz Imre javaslatára is – ekkor saját költségvetési üzemére, az azóta kft.-vé alakult Építőipari Kiszervezetre bízta a munkát. A kft. új munkásokat is vett föl (levelezve ezzel a munkanélküliség egy részét) és kb. 100 fős gárdájával alig három év alatt az iskolát és a sportszarnokot a belső felszereléssel együtt, kulcsra készen 342 millió forintért (benne az áfával!) átadta, teljesen megvalósítva a Makovecz-csoport szellemét, Csernyus Lőrinc (iskola és művelődési ház) és Vincze László (sportszarnok) tervezői elképzeléseit.

Az iskola toronydaruk nélkül épült, a kötőanyagokat nem számítva három anyagból: téglából, fából és üvegből. Madártávlatból, felülről nézve halat formáz az épület, amelynek szélső vonalaiban helyezkedik el az iskola meg a könyvtárral egybeépített, színháztermes művelődési ház. A hal testének fej felőli része az iskola aulája, a másik része az iskola, illetve a színház udvara, melyet úgy terveztek, hogy egy évszázados fát ne kelljen kivágni, ma is madarak tanyáznak ágai között.

Az épületben 60 különböző helyiség van, benne 19 osztály tanul a 4.-től a 8.-ig. Három előadóterem (kémia, fizika, rajz) szaktantermi jellegű, a hozzá kapcsolódó szertárakkal és a szaktanárok dolgozószobáival. A tanári szoba, az igazgatói traktus, a hang- és videostúdió, az orvosi rendelő (naponta egy órában látja el a kisdokiakat, de a középiskolásokat is a gyermekorvos), a mosdók és a takarítók helyiségei gazdagítják az épületet, amely nemsokára 3 fővonalas belső telefonközpontot is kap. A testnevelési órákat a néhány lépésnyire álló városi sportszarnokban tartják. Az 1., a 2. és a 3. osztályosok az iskola régi épületében tanulnak, amely az új épület mellett áll. A két épületben kb. 800 gyermek tanul, a régi szükségépületeket másképpen hasznosítja a város; az egyiket visszakapta és átépíti a református egyház, a másikban a kisegítő (gyógypedagógiai) részleg működik, a harmadikat a nemrégiben alakult Cigányszövetség kapta meg (bizonyos tatarozás már ráfér ezekre az épületekre).

Az új épületnek padlástere nincsen; a második szint – az aulával együtt – tetőszerkezete magának az épületnek a tetőszerkezete; e sorok írója szemében az emeleti helyiségek éppúgy,

mint a remek akusztikájú, kiállításokra is alkalmas aula a csodálatos faoszlopszerkezetével olyan, mint egy katedrális: az oktatás, a művelődés temploma.

Az iskola nyitott a lakosság előtt. Falai között működik – délutánonként – 35 tanulóval egy továbbképző iskola, amely 2 év alatt mezőgazdasági képzést ad az általános iskolát elvégzett, de másutt tovább nem tanuló fiataloknak Csenger vonzáskörzetéből.

Bekapcsolódott az iskola a Lőrincz Csaba által kezdeményezett közösségi iskolaprogramba; a megvalósítás első lépései 1993 őszére várhatók; s mindez ebben a gyönyörű épületben.

Az épületben, amely napközben is hihetetlenül tiszta, sokan félték, hogy a gyerekek (negyedikesek is vannak itt!) rövid idő alatt belakják az épületet, a padfirkálástól a falrongálásig. Nos, nem így történt. Beigazolódott, hogy az esztétikai nevelés egyik alapja maga az esztétikus környezet; a szépre maga a szép is nevel.

A gyermekek az iskola épületében külön házi cipőt hordanak – van is hol tartani. A termek parkettásak, a székek a háthoz simulnak, minden gyereknek külön munkaasztala van; a zöld és fehér (erre vetíteni is lehet és speciális krétával írni) tábla finoman harmonizál a hófehér falakkal és a barna fával, valamint a barna bútorokkal.

A folyósók és az aula tele van virággal – a folyósók oszlopait eleve úgy tervezték, hogy oda virágcserepek tucatjait lehet állítani. Az aula mennyezete üveg; napfényes délelőttökön és délutánokon aranyló sugarak ragyognak a tízpercekben zsiabongó gyerekhadra és a köztük tartózkodó nevelőkre (akik közül még a dohányosok sem gyújtanak rá az iskola épületében).

A nap bármely szakában tér be látogató vagy vendég az épületbe, az ügyeletes kisdiák, a takarító személyzetet át a nevelőig szíves szóval fogadják, kéretlenül is körbevezetik és halk, boldog büszkeséggel mutatják meg mint közös sajátjukat a tudás e határszéli palotáját, amely egyszerre jelenti a hagyományait őrző régi és a Csengerben is épülő új Magyarországot.

Muraközi Emil

Geleta László felvételei

Magyar önkéntesek Finnországért

Az alábbi cikket a fiatal finn szerkesztő, az ulvilai Risto Ojanen írta. Ő a nyugati finn tengerpart egyik igen tekintélyes napilapja, a Satakunnan Kanss (Satakunta Népe) művelődési rovatának szerkesztője is egyben. E cikk közlésére az engedélyt a lap főszerkesztője, Erkki Teikkari adta meg a Honismeret és a Magyar Múzeum számára. Külön is köszönetet mondunk a rendelkezésünkre bocsátott fényképért. Ezen írást nyelvünkön először itt közöljük. E kérdésről azóta a Karjala című, pártoktól független, a karjalai finn néptörzs Lappeenranta-ban megjelenő lapja 89. évfolyama 1. számának címlapján (1993. 1. 7.) közölt jó félfoldalnyi cikket.

Jó ötven éve Finnország olyannyira bátran harcolt, hogy az másokra is mély hatással volt. Magyar testvéreink az első önkéntesek között voltak, akik jelentkeztek, hogy küzdeni akarnak Finnországért.

Az első finn-szovjet háború idején (1939 késő őszén) huszonötezer magyar önkéntes jelentkezett, de csupán 350 jutott végül el a célig. A magyarokat ma talán azért is érdeklik az ilyen jellegű események, mert rokonaik helyzete ma is veszélyeztetett, különösen Erdélyben, Romániában. A finnországi magyar önkéntesek háború utáni sorsa azóta vált témává a magyarok között, mióta felrobbant a vasfüggöny, s szabaddá vált erről is a szó.

A magyarok fölfigyeltek Heimo Hyttinen tamperei író regénytrilógiájának Karjala nevelt című első részére. Hyttinen a háború sújtotta karjalaiak szenvedéseit írja le a gyermek szemszögéből, s mivel könyvét a finn szerző a gyermek derűlátással teli, de nehéz körülmények közötti felnőtte cseperedésével folytatja, ez igen hasonlít azokhoz a mai magyar vitákhoz, amelyek Magyarország második világháborús szerepvállalásával, kompor-szág katonáival foglalkoznak.

Körülményes utazás

A magyar önkéntesek téli háborúnkban való részvételéről nem sokat szóltak. Mégis, amikor Finnország belekeveredett a háborúba, igen szervezeten megkezdődött az önkéntesek jelentkezése, igaz ugyan, hogy a két ország kormánya hivatalosan nem vette föl ez ügyben a kapcsolatot.¹

A magyarok égték a vágytól, hogy Finnország segítségére siethessenek, de a legrövidebb út nem sikerült nekik. Németország és a Szovjetunió megkötötte a Molotov–Ribbentrop-szerződést, s ez lehetetlenné tette a magyar önkéntesek számára a Harmadik Birodalmon való átutazást. Hatalmas kerülővel Jugoszlávián, Olasz- és Franciaországon, Anglián, Skócián és Norvégián át jutottak el Suomibba. Az elindultak közül Olaszországban maradtak Mussolini új útleveleirrendelete miatt 5000-en. A norvégiai sítanfolyamként álcázott hajóút Bergenben végződött, ahonnan Haaparanta érintésével Lapuába mentek. Itt 1940 januárjában megalakították a Sisu nevű nemzetközi katonai egységet.

¹A sata száz szavunk eredetbéli megfelelője, a kunta had szavunkkal rokon, így a satakunta eredeti jelentése száz had, azaz hasonló tízes, százaz, ezres hadi szervezésre utal, mint ami nálunk, magyaroknál is nem egy hagyományörző vidékünkön még utcanevünkben is föl-fölbukkan, pl. Szegeden, a Hajdúságban, a Székelyföldön. (A fordító megjegyzése.)

²A magyar önkéntesek hazai előkészítése cserkész táborban történt, s gróf Teleki Pál miniszterelnök (1879–1941) volt a magyar cserkészek fővédnöke. A hivatalos jóváhagyás tehát megvolt.

1940. május 20-án Turku kikötőjében visszahajóznak a finnországi magyar önkéntesek

A magyar önkéntesek Lapuába 1940. március 3-án érkeztek és olyan saját egységet alkottak, amely 24 tisztből, 52 altisztből és 265 emberből állott. Két pap is volt többek között az egységben: katolikus és református. A nemzetközi egység különben igen-igen vegyes értékű volt, de a magyarok katonai iskolázottsága alapos volt. Bevetésükre azonban mégsem került sor. A békekötés után a magyar önkénteseket Lappeenranta városába helyezték át, ahol május végéig vártak behajózásukra.

Beszélgetések ideje

A Perkjärvi község Muola nevű falucskájában született Heimo Hyttinen visszaemlékezés-szerűen írta meg élete történetét. A mintegy ötszáz lapnyi följegyzés azonban évekig szekrénye polcain maradt, ahonnan csupán 1983-ban vette le, s kezdte meg Karjala nevelt című önéletrajzi regényét.

Az események hasonlóak azokhoz az eseményekhez, amelyeket a magyar emberek is átéltek: háború, majd a jobb időkben való remény éltette magyar rokonainkat is, de az álom Magyarországon bűvópatakszerű vággyá váltott. Csupán most, a rendszerváltás után vizsgálhatták meg magyar testvéreink valós múltjukat, most, amikor a politika is megváltozott.

Hyttinen derűlátása és szilaj karjalai vérmérséklete hatással volt a magyar olvasóra. Igaz ugyan, hogy Heimo Hyttinen háromrészes regénye nem tankönyv, természetesen viszonyul azonban az oroszokhoz is, hiszen az elnyomás és a peremvidékükön élő országok megalázása a vezetők viselkedéséből és az önkényuralmi rendszer természetéből fakadt. Az emberek pedig arra haladnak, amerre terelik őket.

Komor visszatérés

A magyar önkéntesek sorsa nem volt könnyű. Amikor megkötötték az első finn–szovjet békét, a legtöbb – bizony eléggé megfázott – magyar el akart indulni a nácik megtámadta Norvégia megsegítésére. Valószínűleg fülükben még a Sisu-egységek parancsnokának, B. Nordlundnak a szavai csengtek, aki amikor a magyar önkénteseket üdvözölte Lapuában, amellett, hogy a Finnország jogaiért való kiállásra hívta fel őket, az emberiség magasabb értékeiről is szólt.

Az önkénteseknek mégis komoly őrizet mellett kellett visszatérniük Budapestre, ahol már vigyázta őket a csendőrség. Az igazi kínzásokra aztán a kommunisták uralta Magyarországon került sor: nem egy közülük szibériai fogságba került, s Szlovákiában sem várt az ott maradt finnországi magyar önkéntesekre jobb sors. A két háború között a szlovenszkói magyarság jogaiért harcoló, s a magyar önkénteseket Suomiba vezérlő Kémeri Nagy Imrét a németek lőtték le Varsó mellett.

A magyar önkéntesek közül többen nincsenek már életben, de nem halt meg mindenki. Az 1936-ban Finnországba költözött Mikola Nándor festőművész a háború idején finn részről a magyar önkéntesek tolmácsa volt. 1991 tavaszán négy egykori önkéntessel együtt a lapuai templomban emlékezett az 1940 tavaszán ott járt magyarokra. Közvetlen dokumentumokat a finnországi magyar önkéntesek sorsáról, gondolataikról, törekvéseikről a dolgok lényegét és a körülményeket illetően már összegyűjtötték.

Osmo A. Wilkuna, Magyarországon működő finn filmes Hyttinen író regényéhez kerettörténetként be akarja venni a magyar önkéntesek elbeszéléseit.³ A leginkább azért lenne szükség e filmre, mert a Finnország és a Szovjetunió közötti háborúról Magyarországon még ma is ugyancsak hiányos és hibás ismeretek uralkodnak, talán ez lehetne az első hiteles tudósítás.

Fordította: Szabó T. Ádám.

Ojanen, Risto

Bika képében viaskodó táltosok a régi Kínában

A régiek hiedelme szerint – amint az Diószegi Vilmos munkáinak megjelenése óta úgy vélem, köztudottnak számít – a táltosok időnként különféle alakot öltve, ló, szarvas, láng, kerék, de legtöbbször bika képében megverekedtek egymással. Ennek különböző okai lehettek, így pl. gyakran a kedvező időjárásért viaskodtak, máskor beavatási jellege volt a küzdelemnek, de a mondák igen sokszor nem is említik a viaskodás okát. Azt viszont igen gyakran emlegetik, hogy a táltos a viadal előtt segítséget kér jóindulatú emberektől. Kálmány Lajos ilyen formában jegyezte fel a mondát Magyarországon (Torontál m.), még a század elején:

³A Lappeenranta-ban megjelenő Karjala c. pártatlan hetilap, a karjalai törzs lapja 89. évfolyamában, azaz 1993. január 7-i főt idézett számának tanúsága szerint (1. oldal) Heimo Hyttinen szívesebben lát külön-külön egy-egy filmet a regényéről és a finnországi magyar önkéntesekről. Osmo A. Wilkuna is így nyilatkozott. Az MTV a kezdeti érdeklődés után cserbenhagyta az író, a finn filmet és a témát. A finn tévé érdeklődése változatlan. A magyar önkéntesek és a karjalai finn menekültek sorsának egy filmben való összekapcsolása e cikk fordítójának ötlete volt, de meghajlik a minőségi és számbéli többség akarata előtt.

„Egy embőr fogadott egy szögény embört (dolgozni). Az a szögény embőr sokat tudott, de csak hallgatott. Aszonta, hogy ű nem kíván sömmit (ti. bért), csak önni adjon neki. űgy fordítanak (a gabonát nyosztatáskor) a nváron; egyször nagy szaladóeső támadt. Aszonta (a szögény ember) a gazdának: »No, ebből a főlhőbül gyün egy tatos, bika lösz belüle, én is elváltódzok bika-kának, majd tüleködünk, hanem (neköm) segítsön! Annak a horgosináját (hátulsó lábán az ina) üsse csak! Hogyha én möggyőzöm, nem lösz sömmi veszödelöm: jég a határba, de ha ű gyöz mög, akkor nagy szél, zivatar, eső lösz.« Mikor a tatos elgyütt, hozzáfogtak tüleködni, a gazda-embőr segítőt, legyőzték a tátost. Mikor mögszabadultak mindön veszedelömtül, a gazdaembőr mög akarta ajándékozni a szögény embört, de ű nem vállalta, hanem aszonta, hogy ű most mán elmén: de ha valami baj lösz, hát csak mönnyön hozzá, majd segít ű neki.»²

Jó néhány évvel később Debrecenben jegyezték fel a következő mondát, amelyik néhány további lényeges motívumot is tartalmaz.

„Kimentek az egyik gazda napszamosai tengerit kapálni. Estefelé egy kis szél támadt. Az egyik ember hirtelen megszólal, hogy mindjárt jön őfelé egy nagy füstös bika Lengyelország felől, s menjenek rá az emberek, és üssék a bika körmét a kapa fokával. De mindaddig üssék a füstös bika körmét, míg ő el nem veri. Alighogy ezt elmondta, nyargalt egy nagy, bozontos, füstös bika északról, egyenesen a kapások felé. Az a napszamos hirtelen megrázkódott és egy nagy, fehér bikává lett. Nyomzacsaptak, verekedtek. A többi munkás pedig ütötte a füstös bika körmét. Addig-addig ütötték, míg végre a füstös bika meghátrált és szaladni kezdett, amerről jött. A fehér bika pedig üzte, hajtotta, míg a szürkületben eltűntek a kapások elől. Azok meg bementek, megvacsoráltak, lefeküdtek. Másnap reggel maguk közt találták az eltűnt embert. Aludt. Nagyon rongyos volt. A többiek kimentek kapálni, de akkor látták, hogy csupa friss kapálás volt ott, az éjszaka bekapálták mind. A gazda meg akarta jutalmazni azt a szegény embert, de nem fogadott el semmit, csak azt kérte, hogy valami ruhát adjanak neki, azután tejet és tojást.»³

Az éjszaka varázserővel megkapált föld egyszeri megoldás a táltosmondákban; talán valami mesei motívum lehet; az viszont nagyon gyakori, hogy a bikák különböző, éspedig általában fehér és fekete színűek. Az, hogy az idegen bika északról jön, ezen kívül még csak egy kiadott változatban fordul elő. Csak a megfelelő részt idézem:

„Aztán a fiú sírni kezdett, mikor elmondta, hogy mi fog vele történni. Éjszakról jön egy nagy, rettenetes fekete felhő és kiválik belőle egy nagy bika. Ő meg megrázza magát, lehull róla a ruha és őbelőle is lesz egy nagy bika. Kérte őket, hogy a ponyvát mártsák meg a tó vizébe s mikor látják, hogy tikkad, lökjkék végig a hátán. De el ne tévesszék, mert ő farral Homokkért szegletinek áll, ama meg északnak áll farral.»⁴

A nyomtatásban megjelent és számomra pillanatnyilag hozzáférhető anyagot átnézve 24 olyan mondát találtam, amelyben bika képeben viaskodnak egymással a táltosok.⁵ További

¹ *Diószegi Vilmos*: A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakú életlelke. Ethn. 1952. 308–357. – *Uő*: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958. 342–385. – *Uő*: A pogány magyarok hitvilága. Bp. 1967. 108–122.

² *Kálmány Lajos*: Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. 1917. 262. old. 4. jegyz. ³ *N. Bartha Károly*: Magyar néphagyományok. I. Debrecen, 1931. 61. old. 2. sz.

⁴ *N. Bartha Károly i. m.* 61. old. 3. sz. (Hajdúböszörmény).

⁵ A már idézetteknek kívül: *Kálmány L.*: Ethn. 1917. 262. old. 4. jegyz. (Csanádapátfalva); *Luby Margit*: Táltosokról és lédércekről. Ethn. 1928. 117–118. (Matolcs, Szatmár m.); *N. Bartha Károly i. m.* 61–62. old. 4. sz. (Püspökladány), 63. old. 6/e. sz. (Tiszaszőlös, Heves m.) 63–64. old. 7. sz. (Törökszentmiklós, Szolnok m.); *Végh József*: Sárreți népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1944. 43. (Békés, Békés m.); *Ifj. Kodolányi János*: A táltos a magyar néphagyományban. Ethn. 1945. 32., 35. (Hajdúság), 34. (Hajdúság); *Szűcs Sándor*: Időért viaskodó táltosok. Ethn. 1951. 404. (Biharnagybajom, vihar ellen), 408. (Hajdúszoboszló, esőért); *Diószegi V.*: A viaskodó táltosbika... Ethn. 1952. 319. (Pusztaföldvár, Békés m.), 320. (Bodony, Heves m.), 333. (Kerecsend, Heves m.); *Balassa Iván*: Karcasai mondák. UMNGY. XI. Bp. 1963. 276. és 299. sz. (Karcasa, Zemplén m.); *Diószegi V.*: A pogány magyarok hitvilága. 109. (Egyházásrádóc), Vas m.), 110. (Dunaremete, Moson m.), 111–112. (Surd, Somogy m.); *Enyedi József*: Csokonai mint táltos. Honismereti Híradó. 1973. 3–4. sz. 166–167. (Hajdúhadház); *Febér Zoltán*: Bática néphite. FA. 3. Bp. 1975. 673. sz. (Bática, Bács-Kiskun m.); *Dömötör Tekla*: A magyar nép hiedelemvilága. Bp. 1981. 116–117. (Biharugra). Két-három nehezen értelmezhető adatot egyelőre kihagytam. 1725-ös, a fentiekől lényegesen eltérő adatot idéz *Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Bp., 1925. 17–18. old.

hat rövidebb közlés is tud róla.⁶ Kéziratos gyűjtésekben még jó néhány ilyen monda található.⁷ Megjegyzem még, hogy három esetben említik lovak,⁸ egyszer szarvasok,⁹ kétszer lángok¹⁰ és kétszer kerekék¹¹ küzdelmét. Egyéb ritka változatoktól eltekintve azt is meg kell állapítanunk, hogy a táltosok emberi alakjukban is küzdenek egymással, három feljegyzés szerint karddal vívnak.¹²

Viaskodnak egymással a hiedelmek szerint különféle állatok, pl. rénszarvasok képében a szibériai népek sámánjai is. Ez nekünk gyakori jelenségnek tűnhet, mert Diószegi Vilmos idevonatkozó tanulmányaiban számos adatot felsorolt, de valójában az is lehet, hogy ritka. A szakirodalom véleménye e kérdésben korántsem egységes. Sőt, Mircea Eliade nagy összefoglaló monográfiája 90. oldalán azt olvassuk, hogy a sámánok állatalakú viaskodása „rendkívül gyakori a hiedelmekben és a folklórban”, a 395. oldalon viszont így ír: „De az ilyen agresszivitás inkább kivételes: néhány szibériai sámánt és a magyar táltost jellemzi.”¹³ A látszólagos ellentmondás abból fakad, hogy a sámánok „Lényegüket tekintve démonellenes bajnokok, akik egyaránt megküzdenek a démonokkal, a betegségekkel és a fekete mágusokkal. (...) Általában véve azt lehet mondani, hogy a sámán az életet, egészséget, termékenységet, a világosság birodalmát védi a halál, a betegségek, a terméketlenség, a balszerencse és a sötétség birodalma ellen.”¹⁴ A sámán tehát általában a démonok ellen küzd, a sámánok egymás elleni harca ritkább jelenség. Ámbátor figyelembe kell venni a gyűjtések igen nagy egyenetlenségeit is és azt, hogy a legtöbb régi gyűjtő a sámánizmus külsőségeit jegyezte fel.

A sámánok tehát sokszor állat képében viaskodnak. Bika képében azonban inkább csak a jakut sámánok. A jakut mondákon kívül csak egyetlenegy burját-mongol adatot idézett Diószegi,¹⁵ abban a mondában is mitológiai szereplők küzdenek egymással, nem sámánok. Meg kell viszont mondanunk, hogy pl. a rénszarvas képében történő viaskodás archaikusabbnak látszik.¹⁶

Eredetileg a sámánok bizonyára kevésbé egymás ellen, mint inkább a gonosz szellemek ellen küzdhettek. Így küzdöttek néhány monda szerint a jakut sámánok bika képében a pestis, illetve a himlő szintén bika képében megjelenő szellemével.¹⁷

Mindezek a feljegyzések, tehát a magyar, a jakut és a burját hiedelmekre vonatkozóak egyaránt – egyetlen XVIII. századi magyar adatot leszámítva – legfeljebb múlt századiak. Létezik azonban a hiedelemnek sokkal régebbi feljegyzése is, Li Pinggel kapcsolatban, aki megfékezte a Jangce folyó áradásait.

⁶ N. Bartha Károly i. m. 60. old. 1. sz. (Tiszaszöllös, Heves m.); Diószegi V.: A viaskodó táltosbika... Ethn. 1952. 320. (Tiszaigar, Szolnok m.); Diószegi Vilmos: A táltos alakjának földrajzi elterjedéséhez. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. Szolnok, 1973. 200. (Koppányszántó, Tolna m., jégverés ellen); Ferenczi Imre: A táltos és garabonciás képzete a jugoszláviai magyaroknál. Ethn. 1974. 270. (Szaján, egykori Torontál m. esőért); Fehér Z. i. m. 608. és 668. sz. (részben ugyanaz! Bátya, Bács-Kiskun m., itt boszorkányok verekszenek bika képében); Bihari Anna: Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 6. Bp. 1980. 282. (Bogyiszló, Tolna m.). Lehet, hogy ide tartozik: Diószegi V.: Ethn. 1952. 320. Lovászpata (Veszprém m.).

⁷ Lásd Bihari Anna i. m. 103–109. (Nem teljes felsorolás!)

⁸ Szűcs S.: Ethn. 1951. 405–406. (Biharnagybajom, vihar ellen); 406–407. (Bócsa, Karcag mellett, vihar ellen); Ferenczi: Ethn. 1974. 270. (Szaján, Torontál m.).

⁹ Fehér Z. i. m. 674. sz. (Bátya, Bács-Kiskun m.).

¹⁰ Luby Margit: Babonás történetek. Ethn. 1927. 206. (Tiszabecs, Szatmár m., jó termésért); Luby M.: Ethn. 1928. 118. (Matolcs, Szatmár m.).

¹¹ Luby M.: Ethn. 1928. 118. (Matolcs, Szatmár m.); Balassa Iván i. m. 392. sz. (Karcsa, Zemplén m.).

¹² Kálmány L.: Ethn. 1917. 263. old. 7. jegyz. (Ságújfalu, Temesség?, Temes m.), 264. 6. jegyz. (Szőreg, Torontál m., esőért); Fehér Z. i. m. 653. sz. (Bátya, Bács-Kiskun, esőért).

¹³ Eliade Mircea: Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. Deuxième édition, revue et augmentée. Paris, 1974. 90. és 395.

¹⁴ Eliade i. m. 395.

¹⁵ Diószegi V.: A pogány magyarok hitvilága. 116–117.

¹⁶ Diószegi V.: A viaskodó táltosbika... Ethn. 1952. 348–349. Diószegi a rénszarvas képében történő viaskodást tartja eredetinek az egész szibériai samanizmus hiedelmekörére vonatkozóan.

¹⁷ Diószegi V.: Ethn. 1952. 334., 338., 339.

A Tajping-korszak császári kutatása című gyűjtemény 882. kötetében idézik Jung Sao *Az erkölcsökről és a szokásokról szóló alapvető információk* c. művéből:

„Miután a csinbeli Csao-vang elfoglalta Sut, megparancsolta Li Pingnek, hogy kormányozza ezt a tartományt. Élt abban az időben a Jangce folyóban egy istenség, aki minden évben két fiatal lányt vett feleségül. (Vagyis két lányt áldoztak neki.) A hivatalnokok pénzürmék millióit szedték össze a néptől a lakodalomra. (Tehát az emberáldozat ráadásul igen költséges rituálé keretében ment végbe.) Li Ping azt mondta: »Nincs szükség pénzre. Én magam fogom elküldeni neki a lányaimat.« Amikor elérkezett az idő, a lányokat feleségesítették, hogy a hullámokba vessék. Li Ping az istenség trónusa elé járult, felemelte a kelyhet, és bemutatván az italáldozatot, így szólt: »Ma közeledhetem hozzád. Ő, istenség, mutatkozz meg, hogy borral tisztelhesünk.« E szavakkal felfordította a kelyhet, de a folyó ugyanúgy hömpölygött, mint azelőtt. Li Ping megharagudott és így kiáltott: »Ha a folyó istene ily módon megvet minket, küzdjön meg velem.« Kardot rántott és eltűnt. Hosszú idő telt el, és egyszer csak az emberek két szürke bikát láttak a folyóparton küzdeni. Egy pillanattal később Li Ping megint megjelent és így szólt az alattvalóhoz: »Az a bika, amelyik dél felé fordul és fehér pántlikába van csavarva, az vagyok én,« és ezekkel a szavakkal megint harcba lendült. Az egyik alattvalója leszúrta az észak felé forduló bikát. A Jangce folyó szelleme meghalt, és a szerencsétlenségek véget értek.¹⁸

Sajnos Yuan Ke, aki idézi a történetet, a címükön kívül semmit nem árul el a forrásairól. Valószínűleg arról a könyvről van szó, amelyet a szovjet Mitológiai Enciklopédia *Szokások és hagyományok magyarázata* (Feng-szu tung) címmel említ. Ez a Kr. u. II. századból való.

A történet egy másik változata Csang Csü *Értekezés Szecsuanról* című művének 5., *A bikák harca tánc* című fejezetében található.

A részletes feljegyzések a *Tajping korszakról* idézi a *Feljegyzések Csengturól* című munkát, amelyben meg van írva, hogy Li Ping kormányzó volt Suban. »Élt ott egy sárkány, amelyik évről évre szerencsétlenségeket okozott, és látható volt, amint megjelent a víz felszínén. Bika képét öltve Li Ping a habokba vetette magát, hogy megölje a sárkányt. De a folyó istene sárkány alakjában felrepült, és Li Ping nem tudta megölni. Akkor Li Ping kijött a vízből, kiválasztott néhány száz vitéz katonát erős íjakkal és nagy nyilakkal és megegyezett velük, mondván: »Én, mint az előbb, megint bikává leszek, a víz istene bizonyosan szintén bikává lesz. Hogy felismerjétek, egy fehér selyempántlikát csavarok magamra. Ti pedig öljétek meg a pántlika nélküli bikát.« Így szólván vad kiáltást hallatott és a habokba vetette magát. Abban a pillanatban mennydörögni kezdett és kitört a vihar, az ég és a föld egyforma színűvé vált. Amikor a vihar alábbhagyott, látszott, hogy a vizen két bika viaskodik. Az egyikük hosszú fehér pántlikába volt csavarva. A katonák egyszerre kilőtték nyilait a folyó szellemére és megölték. Miután ez megtörtént, a vizek nem okoztak több szerencsétlenséget Su lakosainak.¹⁹

A román fordításból nem világos, hogy Jing Saot követi-e Csang Csü, vagy valamilyen hasonló című, de egészen más könyvről van szó. Ha Jing Saot követi, nem tudjuk, hogy az eltérések forrása a szájhagyomány-e. De a mi szempontunkból most nem is ez a lényeges, hanem az, hogy az ókori kínai feljegyzés egész sor ponton szoros egyezést mutat a magyar táltosmondákkal.

A Mitológiai Enciklopédia részben más további források, részben talán más fordítások alapján a következőkben foglalja össze a kínai mondát (nem árt ezt is idézni az ismétléseket is kockáztatva, hogy a több variánsot is felhasználó alapmű tekintélyével is alátámasszuk értelmezésünk helyes voltát).

„...amikor Li Pinget kinevezték Su kormányzójává, megtiltotta, hogy a Jangce folyó istenének az áradások elkerülése végett lányokat keressenek feleségül, mint korábban szokásban volt, helyette saját két lányát vitte az istenség templomába, a folyó partjára. Li Ping azt mondta az istennek, hogy jöjjön elő a vízből és ízlelje meg az áldozati bort. Amikor a bor a csészében megloccsant, ez volt az isten megjelenésének jele, s ekkor Li Ping felsorolta az istenség összes véteit, ezért a folyóisten megharagudott. Aztán az emberek láttak két zöld bika összecsapását a folyó fölött: a folyóisten és Li Pingét. Li Ping segítőitársai közreműködésével megölte a másik bikát, a folyó istenének a megtestesülését. Így a nép nemcsak a folyónak adott emberáldozattól menekült meg, hanem az áradások állandó veszélyétől is.²⁰

¹⁸ Yuan Ke: *Miturile Chinei antice. Traducere din limba chineză de Toni Radian*. Bucuresti, 1987. 449. old. 109. jegyz. (A kínai eredeti címe: *Yuan Ke: Zhongguo gudai shenhua*. Shanghai, 1957.)

¹⁹ Yuan Ke i. m. 449. lap, 110. jegyz.

²⁰ *Mitológiai Enciklopédia*. Főszerkesztő Sz. A. Tokarev. (A magyar kiadás szerkesztője Hoppál Mihály.) Bp. 1988. II. 420. A Li Ping ² címszó. (A címszót írta B. L. Riftyin.)

A kínai monda a következő pontokban egyezik meg a magyar táltosmondákkal: 1. a táltos bika képében küzd meg szintén bika képében megjelenő ellenfelével; 2. a természeti jelenségek szabályozásáért (a közösség védelmében); 3. ehhez az emberek segítségét kéri; 4. megmondja, mi lesz a különbség, amiről mint bikára ráismernek; 5. a viadalt nagy vihar kíséri; 6. a bikák észak-déli irányban állnak fel; 7. a táltos a segítséggel győz. Ezekhez esetleg hozzá lehet még venni 8. pontként, hogy a kínai monda egyik-másik változatában a bikák a folyó felett küzdenek, mintegy a levegőben, tehát nem közönséges a küzdelem helye sem; ezt esetleg össze lehet vetni a levegőben küzdő táltosokkal, amely motívum elég gyakori eleme a magyar hiedelemmondáknak, noha nem a bikákat szerepeltetőknek.

Ami az észak-déli irányt illeti, ez a magyar anyagban csak kétszer fordul elő, de úgy vélem, hogy mindenesetre számon tartandó. A magyar mondában bizonyára azért jön északról az ellenséges bika, mert onnan szokott jönni a hideg szél, rossz idő. A kínai kultúrában jól ismert az észak-dél bináris oppozíció, csak az a furcsa, hogy a déli irányt szokták a pozitív (*jang*) erővel kapcsolatba hozni, az északit meg a negatív (*jin*) erővel. Vagy arról volna szó, hogy aki északról jön, az arccal dél felé fordul? (Tehát a *jang*-gal kapcsolatos?) Nem tudom. Sinológusoknak kellene hozzászólniuk. Persze az is lehet, hogy a folyó északi partján a folyó felé forduló, illetőleg a folyónak háttal álló bikáról van szó. De az észak-déli iránynak mindenképpen jelentősége van, mégpedig a jin-jang kettőssége szerint.

Ami a különbségeket illeti, elsősorban arról kell szólnunk, hogy a kínai mondában Li Ping nem egy másik táltossal, hanem a folyó szellemével küzd meg; de mint fentebb említettük, a sámánok fő feladata éppen a közösségnek a démonok elleni védelme volt. A magyar táltosmondák késeiek, a szibériai népek hiedelmei itt eligazítóbba. Különben sok magyar táltosmondában nem mondják meg, ki s miféle a másik bika. Lehetne éppenséggel valamilyen démon is.

Különbség még, hogy a kinaiban a bikák egyforma színűek, míg a magyarban a legtöbb monda hangsúlyozza az eltérő színű (a leggyakrabban fehér-fekete) voltukat. A kínai mondában kissé bizarr, hogy a bika – legalábbis a román fordítás szerint – selyempántlikába van csavarva. Nem is tudom, jó-e a fordítás. Nem inkább a szarvára, esetleg a nyakába volt kötve a pántlika? De ez a mi szempontunkból végül is nem fontos.

A lényeges az, hogy a II. századi kínai feljegyzés jelenlegi ismereteink szerint messze a legrégebbi feljegyzése a bika képében történő táltosviaskodás mondájának. Még hozzá egy olyan területről, ahonnan nem is vártuk volna, mivel a szakirodalom egy része a sámánizmust nem tartja Kínára jellemzőnek. E monda ismerete még egy fontos tanulsággal jár. Diószegi annak idején, noha idézte Szűcs Sándort, aki szerint: „A természet ölen élő nomád nép boldogulása az időjárástól függ”²¹, mégis úgy vélte, hogy mivel „az ázsiai párhuzamok nem ismerik az esőért vagy a vihar távoltartásáért viaskodó sámánokat”, viszont ismerik európai, pl. délszláv népek, ez a jelenség csak másodlagos, viszonylag újabb eleme a táltos-hiedelemkörnek.²² A kínai monda bizonyítja, hogy ha nem is feltétlenül a jégeső elleni, de a természeti csapások (pl. ez esetben az áradás) elleni küzdelem igenis része volt a régi ázsiai sámánisztikus hiedelemkörnek.²³

Mivel egy ilyen érdekes mondanak a legrégebbi feljegyzéséről van szó, úgy gondolom, hogy érdemes lenne, ha sinológusok elemeznék az eredeti kínai szövegeket. Itt csak a figyelmet akartam felhívni erre az összefüggésre.

Demény István Pál

²¹ Szűcs S.: Ethn. 1951. 403. Lásd még Diószegi V.: Ethn. 1952. 346.

²² Diószegi V.: Ethn. 1951. 346–347. Későbbi kutatók az időjárásért való viaskodást a földművelő életformához kötik. Ferenczi: Ethn. 1974. 273. lap, 63. jegyz. Pócs Éva: Néphit. Magyar Néprajz VII. Bp. 1990. 589.

²³ Az időjárás befolyásolása feladata volt – legalábbis egyes – szibériai sámánoknak is. Altaji-török (tölöszi) esővarázsoló énekek közül W. Radloff gyűjtéséből a Sámándobok, szóljátok című antológia (Szipéria őslakosságának népköltészete. Ford. Bede Anna, Vál. Köhalmi Katalin.) Bp. 1974. 41. Az eredeti közlés: Wilhelm Radloff: Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. St-Petersburg, 1866. 241.

A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázata

A hazaszeretet forrásai

A *Lakitelek Alapítvány* 1991. évi sikeres paraszti önéletrajzírói pályázata után 1992-ben helytörténeti pályázatot hirdetett meg, ennek ünnepélyes díjkiosztására került sor 1993. március 17-én a Gellért Szállóban. Hittük, hogy a hívó szóra megszólal a *másik* Magyarország – ezekkel a szavakkal köszöntötte Lezsák Sándor, az alapítvány elnöke az egybegyűlteket. A pályázatra 479 pályamunka érkezett, köztük 34 Erdélyből, 18 Felvidékről, 4 Vajdaságból, 2 Kárpátaljáról, 1 Horvátországból és 1 Argentínából. Az alapítvány helytörténeti pályázatának sikere egyben a több mint 30 esztendőszervezett honismereti mozgalom eredménye is, hiszen a hazaszeretet elnyomatásának évtizedei alatt ébren tartotta a szülőföld múltjához való ragaszkodás gondolatát, pályázataival és kiadványaival lehetőséget nyújtott a szűkösségre, és módszertanilag is segítette az amatőr helytörténészeket. A beérkező munkák témaválasztása igen sokszínű volt – állapította meg Demeter Mária, a huszonöt tagú zsűri titkára. Legtöbbször különböző műfajú és módszerű falutörténet megírására vállalkoztak, de írtak frontélményről, hadifogságról, lágeréletről, a börtön világáról, papok meghurcoltatásáról, a tsz-szervezésről, az 1956-os forradalomról is. A határon túlról érkező pályamunkák többsége a kisebbségi létről tudósít. A horvátországi pályázó magyarországi menekülttáborból szól. A pályázók kora, csakúgy mint a téma, igen változatosnak mondható, hiszen pályáztak diákok, nyugdíjasok, tudományos kutatók, papok is.

Für Lajos történész, honvédelmi miniszter a pályázatok jelentőségét értékelve a kisközösségek összetartó erejére hívta fel a figyelmet. Mint mondta: a történelem igazi teremtménye maga a nép.

A Lakitelek Alapítvány mintegy hétmillió forintot osztott szét a pályázók között. A díjazottak közül többen kiadási támogatásban is részesültek.

Az eredményhirdetés végzetével Lezsák Sándor bejelentette: a Lakitelek Alapítvány kora ősszel újabb helytörténeti pályázatot hirdet, ami egy-egy település történetének helytörténeti olvasókönyv formájában való megírására ösztönöz majd. Az elnök bizakodik abban, hogy ezek a helytörténeti munkák előbb-utóbb bekerülnek a helytörténeti oktatásba. Lesz tehát módszertani alapozása, oktatási segédanyaga a Zsámbéki Tanítóképzési Főiskolán hamarosan felálló honismereti tanszéknek, a fakultatív keretek között egyre szélesebb körben bővülő honismereti oktatásnak.

Frigyesy Ágnes

Történettudományunk rendszerváltása

Manapság annyi mindenki mondja magáról: független, semleges és pártatlan, hogy kénytelen vagyok előrebozsítani, nem vagyok és nem is akarok független lenni nemzetemtől, nem semleges vagy érdektelen számomra sorsa és határozottan a magyar nemzet felemelkedésének a pártján állok. Ahhoz, hogy szeressem hazámat, nemzetemet, jelentős ismeretet kellett gyűjtenem róla, természetesen olyanokat is, amelyek nem kedvezőek. Így jut el az ember ahhoz a diszciplinához, amelyet régebben magyarságismeretnek, magyarságtudománynak

neveztek, mostanában inkább néprajznak, földrajznak, helytörténetnek, honismeretnek hívnak. Akik itt összegyűltünk, valamennyien elkötelezettjei, szerelmesek rabjai vagyunk a honismeretnek, helytörténetnek, a szűkebb vagy tágabb értelemben vett magyarságtudománynak, amelybe természetesen beleérttem a velünk együttélő történeti nemzetiségek ismeretét is.

Megtiszteltetés és öröm volt számomra, hogy a szakmai zsűriben részt vehettem. A pályamunkák nagyon színvonalasak voltak és több kiemelkedő alkotás is beküldetett a pályázatra. A műfajok szerint klasszikus helytörténettől a történeti családregegyen át az iskola és egyesület történetén keresztül a széphistóriás jellegű városleírásig minden előfordult. Minden műfajban lehet jót alkotni és mi igyekszünk minden esetben a minőséget kiemelni, felmutatni és értékelni.

Voltak közöttük olyan témák is, amelyekről évtizedeken keresztül még beszélni sem szabadott. Ezek a teljesség igénye nélkül felsorolva: az egyesületek, egyletek, a civil szerveződések, az I. és II. világháború magyar katonai és civil veszteségei, a hadifogságok, malenkij robotok, magyarok a gulágon, a többpártrendszer az 1940-es években a koalíció időszakában, az első és második tsz-szervezés és persze az 1956-os forradalom.

Indokolta várakozásunkat az eddigi kényszerű hallgatás és az igény történettudományunk rendszerváltása iránt. Szabad György egyetemi tanár, jelenleg az Országgyűlés elnöke, azt mondta 1968 körül, hogy a magyar történetírásnak meg kell újulnia, mégpedig a helytörténetírás, a honismeret talaján. Nos, ha akkori szavai igazak voltak, akkor mostan kétszeresen igazak.

A honismereti-helytörténeti mozgalom éppen az 1960-as évektől kezdve fejlődött rohamosan. Része ez a mozgalom annak, hogy '56 után egy ideig a mélybe szorítva, de mégiscsak elindultak a Kádár-rendszer idején azok az erők, amelyek előkészítették, elősegítették a diktatúra lebontását. Ahogy alkotmányunk tekintetében, a magántulajdon tekintetében, az erkölcsiség tekintetében vissza kell csatlolnunk, nyúlnunk az „utolsó törvényes állapothoz”, a kommunista hatalomátvétel előtti időhöz, ugyanúgy vissza kell csatlolnunk az „utolsó tudományos magyar történetíráshoz” is. Ezen a területen lesz nemzetmegtartó szerepe a honismeretnek, a helytörténetnek a valóság, az igazság, új források feltárásában, melynek hatalmas bázisán gyarapodhat és megújulhat a magyar történettudomány. Minden községben, városban és vidéken legyenek szent megszállottak, akik nem kímélve fáradságot, kutatják és közzéteszik a helyi ismereteket.

A pályázatra a Kárpát-medence egész magyarlakta területéről érkeztek művek, sőt, még Európán kívülről is. Ez a jelenség is, mások mellett, azt bizonyítja, hogy ha lehetőség van rá, ha engedik a körülmények, akkor a Trianonok által lefogott, lekötözött, vérkeringésben megakasztott magyar nemzettest mégiscsak egyetlen, egész szervezetként működik. Sok-sok tanulság mellett ennek a pályázatnak ez volt a legörömtelibb hozadéka.

Kívánom a Lakitelek Alapítványnak és minden résztvevőjének, hogy a megkezdett úton sikeresen haladhassunk tovább!

Horváth Lajos

Négyszázhetvenkilenc pályázat¹

Engedjék meg, hogy először is szívből gratuláljak önöknek kiváló eredményeikért! A továbbiakban pedig röviden felvázoljam a beérkezett anyag néhány tartalmi-szerkezeti, műfaji, mennyiségi és minőségi jellemzőjét.

1. A Lakitelek Alapítvány 1991-ben Helytörténeti Pályázatot² hirdetett. Már jóval a beküldési határidő – 1992. október 23-a – előtt kezdtek érkezni az Alapítvány margitszigeti címére az elkészült pályamunkák. Először hetente, majd naponta néhány, végül az utolsó hetekben zsákkal, sőt, zsákokkal hozta őket a posta. Végül is 479 pályamunka érkezett a felhívásra. Ezt 444 pályázó küldte, mivel egy pályázó több pályamunkát is beküldhetett.

A 479 pályamunkából 419-et a jelenlegi Magyarországról, 34-et Erdélyből, 18-at a Felvidékről, négyet a Vajdaságból, kettőt Kárpátaljáról, egyet Horvátországból (azaz már egy magyarországi menekülttáborból), egyet pedig az emigrációból, Argentínából küldtek.

¹Elhangzott a díjkiosztó ünnepségen. (Szerk.)

²A pályázat felhívásának szövegét a Honismeret 1991. 3. száma is közölte.

A 25 tagú értékelő bizottság (a szakemberekből: történészekből, néprajzosokból, pedagógusokból, a Honismereti Szövetség munkatársaiból, a Honismeret folyóirat szerkesztői és szerzői gárdájából összetevődő bizottság) 1992 augusztusában kezdte el munkáját. Azt hiszem mindannyiunk nevében beszélhetek, amikor azt állítottam: nemcsak érdekes, gyakran ismeretlen vonatkozásokra rávilágító, tudományos szakszerűséggel és igényességgel készült olvasmányt jelentettek, hanem élvezetes, olykor – például egy-egy önéletrész, családtörténet színvonalas irodalmi feldolgozása esetében, vagy kényszmunka, lágerélet, börtönélmények valós tényanyagának érzékletes bemutatásával – lebilincselő élményt is.

2. A felhívás értelmében pályázni lehetett „egy-egy település összefüggő történetének megírásával, a helyi gazdaság, társadalom, kultúra fejlődésének föltárásával, ezen belül valamely egyházi vagy világi intézmény, üzem, politikai vagy társadalmi szervezet, egyesület, család történetének részletes bemutatásával.” Műfajilag: készülhetett a pályamű helytörténeti szakkönyv, olvasókönyv, dokumentumgyűjtemény, életrajz, kislexikon, krónika vagy szöveggel kísért helytörténeti fotóalbum formájában.

Minden említett témakörből, sőt, műfajból is érkezett – több vagy kevesebb – pályamunka!

A pályázó szerzők *témaválasztása* ugyanolyan változatos volt, mint az említett lehetőségek, ezen belül természetesen némely témakörökből, műfaji feldolgozásokból több, másokból kevesebb dolgozat érkezett. Legtöbbször – határozottan – *falutörténet* megírására vállalkoztak.

Érzelheltük a helytörténeti kutatásokkal foglalkozó céhbéli történész vagy akár az amatőr autodidakta kutató *belső érzelmi indíttatását*: a falu, amelyről a részletes vagy változó, rövidebb vagy hosszabb terjedelmű, és természetesen változó színvonalú írások szólnak, majdnem minden esetben a szűkebb környezet, az a település, ahol élnek és dolgoznak a szerzők, amely legközelebb áll szívükhöz. A falutörténet megírása egyúttal társadalmi tett, az egész falunak mutatja be a múltat, a falu, a vidék történetét. A cél: a helybeli lakosok önismeretének gyarapítása, ráirányítani szemüket – különösen az ifjúságot – az értékekre.

Kiteljesítik ismereteinket az értékes *intézménytörténetek*: valamely helybeli – néhány évtizede vagy akár több száz éve működő iskoláról, egyházi intézményről, könyvtár történetéről, büntetés-végrehajtó intézetről, színház történetéről szóló írások. Az oktatási intézményekre visszatérve, az óvoda, elemi iskola, gimnázium, állami tanítóképző történetétől a dolgozók általános iskolájának történetéig igen sok esettanulmány fordul elő.

A *XX. századi magyar történelem* sajátos, leginkább helyi vonatkozásaikban még feltáratlan, ismeretlen eseményeiről, a „*hiányzó történelemről*” szólnak a talán legmeggrázóbb írások. Itt legtöbbször a kortárs szemtanú, túlélő, szenvedő alany, de gyakran az idős emberek vallomásait gyűjtő és feldolgozó kutató a szerző. Második világháborús frontélmények, hadifogság, lágerélet, 1956 helybeli történései, börtönélet, papok meghurcolása, térszbe terelés, kuláküldözés részleteivel foglalkoznak hiteles, hézagpótló írások. Az említett témákkal összesen kb. 30 pályamunka foglalkozik.

Ide kapcsolódik, de nem feltétlenül a háborús eseményekhez fűződik az a néhány *hadtörténeti* munka is, amely szintén valamely konkrét helyi kérdést dolgoz fel.

A pályázat egyik fő célja az *iskolai oktatás céljaira* készült helytörténeti munkák „begyűjtése”, kiadásuk támogatása volt, ezenkívül természetesen újak megírására is bátorított. Ilyen jellegű – de ezen belül eltérő módszerű és szintű – feldolgozás (elvi-elméleti, szakmódszertani, konkrét falutörténet didaktikai feldolgozása) körülbelül 20 érkezett. Ez nem sok, viszont közülük a legtöbb kiemelkedő, igen jó színvonalú. Az iskolai tevékenységben történő hasznosítást tanrenden belül vagy mellett, szakköri munkában képzelik el, műfajilag több változatban: munkafüzet, helytörténeti-honismereti olvasókönyv, feladatgyűjtemény, segédtankönyv, történelemoktatást kiegészítő ismeretanyag, vagy több tantárgyba is beleszőhető-bebeszövendő környezetismereti anyag. Közülük egyesek az ország egész területén alkalmazhatók az oktatásban, mások egy-egy megye, de legtöbbször valamely település, kis falu iskolai oktatása számára készültek a pedagógusi felelősségtudat, szaktudás, és sokéves kutatótevékenység háttérén.

Rendkívül időszereket, mához szöölők az *egyesületek, civil szerveződések* történetének, tevékenységi kereteinek feldolgozásai. Egy-egy gazdakör, üdülöhelyi egyesület, irodalmi kör, turista-egyesület, katolikus egyesület, olvasókör életének leírása, közösségfejlesztő hatásának elemzése, megalakulásuktól egészen megszűnésükig: legtöbbször 1949-ig.

Hazai nemzeti, etnikai vagy vallási kisebbségek történetéről készült, életük, sorsuk sajátos eseményeinek helyi vonatkozásait feltáró pályamunkák is érkeztek: német nemzeti-ségi falvak történetéről, a kitelepítésről; szlovák–magyar interetnikus vonatkozásokról; a hazai szlovének vagy a cigány etnikum történetének egy-egy részletével foglalkozók. Néhány pályamunka a zsidóság történetének helyi aspektusait tárja föl.

Néhány *üzemtörténeti* munka is érkezett. Képviselteti magát a *sporttörténet* is, több pályamunka pedig *politikai szervezet* (párt) vagy mozgalom történetéről szól. Érdekes és színes írások érkeztek egy-egy *templom* vagy *temető* történetéről.

Egy-egy *utcanév-feldolgozásra* is rábukkanhattunk az anyagban. Akárcsak egy-két *versben írott helytörténetre* vagy irodalmi szöveggyűjteményre, ahol írók, költők településükről szóló vallomásait gyűjtötte egybe a pályázó.

Műfaji érdekesség az a néhány – 5–6 – *fotóalbum*, amely beérkezett, és amely egy-egy falu hétköznapijait és ünnepnapjait, vagy egy református temető fejfáit mutatja be, nevezetes épületeket ábrázol. *Lexikon* műfajában is szerepel néhány pályamunka – 2–3 – egy-egy település híres személyiségeinek sajátos leltáraként.

A beérkezett *családtörténetek* közül csak néhány tekinthető hagyományos genealógiai kutatás eredményének. Ezek esetében legtöbbször nem a saját, hanem valamely történelmileg nevezetes család múltjáról, érdemeiről szól az írás. Az 50 körüli családtörténet java része a vallomások irodalom – tényirodalom – műfajilag is letisztult, gyakran igazi szépírói tehetségre valló alkotása. Önéletírás, vagy a szerző saját családja életét ábrázolja, hiteles, gazdag élményanyagot ír le, miközben az egyéni, családi sorson túlmutató társadalomrajz és kortörténet jól példázza a nemzet, különböző társadalmi rétegek sorsát, általánosítható tanulságok szűrhetők le életükből, amely számtalan szálon szövődik össze az ország történelmével. Legtöbbször 1–2 nemzedékig mennek vissza az időben, de néhány kivételes esetben –, ahol már a múlt századi nemzedékeknél is élt a családi krónikairás szokása, hagyománya – ott egészen a XIX. század elejéig.

Nem igazán kapcsolódott a pályázat vezérgondolatához az a néhány pályamunka, amely tájszótárt, történelmi drámát, esszét, bibliográfiát, különböző tárgyú prózai írást jelentett. A pályázati koncepció rugalmasságára vall, hogy ezeket nem utasítottuk el, megkerestük számukra a megfelelő helyet a pályamunkák rendszerében.

A feldolgozások *szerkezeti felépítése*, a *műfaji keretek*, írói eszközök, az adatgyűjtés módszerei, a tudományos színvonal változó. Eltérő a felhasznált adatok bősége, változatossága, típusa is: némelyek kitűnő megfigyelés, mások áldozatos gyűjtőmunka eredményeként születtek, megint mások a korszerű tudományos törekvések által támasztott követelmények alapján készültek.

3. Nem lenne teljes a képünk, ha nem vetnénk egy pillantást a beküldési helyek *területi megoszlására*. Az ország minden részéből érkeztek pályamunkák, és a határainkon túlról is reprezentatív a jelenlét. Vannak helységek, ahonnan többen is beküldtek kutatási eredményeiket. A határon túlról érkezett pályamunkák témaválasztásában, a műfaji megoldások alkalmazásában sajátosan tükröződik a kisebbségi lét, a magyar múlt tudata, emlékei, a mai kisebbségi sorskérdések. Talán nem véletlen, hogy a népmozgalmi tendenciák elemzése ugyanúgy foglalkoztatja a vajdasági, mint az erdélyi vagy a felvidéki szerzőt. Az argentinai magyar kolónia története is a megmaradás esélyeiről, körülményeiről szól. Megrázó, ahogyan a kárpátaljai „málenkij robot” feldolgozása vagy a horvátországi pályázó itteni menekülttábor-beli írása feltárja előttünk a kisebbségi sors szélsőséges torzulásait.

A *feltárt időszakot illetően*: a felhívásban az ajánlott időszak elsősorban a XX. század volt, a pályázati gondolat mindenekelőtt adatmentésre, a fehér foltok feltárására, hézagpótló írásokra bátorított, mint ahogyan legtöbbször ezzel az időszakkal vagy valamely töredékével foglalkoztak is. Sokan azonban messzebb hatoltak vissza a múltba, távolabbi eseményekkel is foglalkoztak, elfelejtett, kallódó ismereteket hoztak napvilágra.

A pályázati kiírás sokrétű, nemes szándéka, úgy véljük, eredményesen valósult meg, sikerrel bátorított a magyar történelem eddig ismeretlen vonatkozásainak feltárására, elhallgatott, kényszerűen eltűnt események közzétételére, elősegítette és segíti a helytörténeti kutatást erkölcsi, szellemi és anyagi támogatásával, végül, de nem utolsósorban színvonalas írások megszületését, az iskolai helytörténeti oktatás fejlesztését eredményez-

te, mindannyiunk érzelmi kötődését erősítette szűkebb és tágabb környezetünk, az egész ország, a nemzet történelme, múltja, sorsa iránt.³

Demeter Zayzon Mária

Komárom-Esztergom megye néprajzi kutatása az elmúlt harminc évben

Abban a Komárom-Esztergom megyében, amelynek felhívására a XIX. század közepén elindult az országos népköltészeti gyűjtés, ahol Bátky Zsigmond is született, Fél Edit Kocs-monográfiája után hosszú ideig nem volt néprajzi gyűjtés és nem jelent meg néprajzi tanulmány. Az ország néprajzi térképén megyénket fehér folt jelezte.

Változást az 1959. év hozott, amikor A tatai népi fazekasság című kiállítás hatására a tatai Kuny Domokos Múzeumban megalakult a Komárom megyei néprajzi munkaközösség és néhányan elhatározták, hogy részt vesznek az országos néprajzi pályázaton.¹

Az 1952-től évente meghirdetett néprajzi – 1959-től már nyelvjárási is – pályázatra 1960-ban és 1961-ben beküldött dolgozatával Körmendi Géza tanár országos első díjat ért el.²

A megyei néprajzi munkaközösség tagjai 1960-ban Naszályon, Tarjánban és Vértessel; 1961-ben Martin György népzenekutató részvételével Bajnán gyűjtöttek két alkalommal. A gyűjtőutak során néprajzi tárgyakkal és harmincöt hangszalagra rögzített népballadával, népdallal, népmesével gyarapították a tatai múzeum gyűjteményét. Filmszalagra került a Tyúkverő verbunk és az Újbor csütörtök nevű tánc.³

A megindult munkát mind néprajzi, mind nyelvészeti szempontból segítette az 1962-ben megtartott tatai tanácskozás, ahol Morvay Péter az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomról, Végh József a paraszti gazdálkodás szókincséről és a földrajzi nevek gyűjtéséről tartott előadást. Itt vetették fel annak a lehetőségét, hogy a következő évben Tatán rendeznék meg az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők találkozóját.⁴ A felkérést Komárom megye, valamint Tata város örömmel elfogadta és vállalta az országos találkozót megrendezését. Így került sor 1963. május 31. és június 2-a között Tatán a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendezésében az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők I. Országos Találkozójára. Addig ugyanis csak a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűléseinek egyik napirendje volt az önkéntes gyűjtők tanácskozása.

A háromnapos találkozón a néprajztudományt Balassa Iván, Barabás Jenő, Bodrogi Tibor, Csilléry Klára, Dégh Linda, Dömötör Tekla, Erdélyi Zoltán, Diószegi Vilmos, Fél Edit, Hofer Tamás, Kovács Ágnes, Kovács Péter, Kresz Mária, Morvay Judit, Morvay Péter,

³A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázatának eredményjegyzékét a következő számban közöljük. (Szerk.)

¹Komárom Megyei Dolgozók Lapja (a továbbiakban: KMDL) 1959. október 3. és november 18.: Bontakozóban a néprajzi munkaközösség tevékenysége. Az 1959. december 22.: A néprajzkutatók tervei.

²KMDL 1960. március 19. sz. A VIII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton A tatai fazekasság történetével I. díjat nyert. KMDL 1961. május 6.: Másodszor nyerte el a néprajzi gyűjtőpályázat első díját Körmendi Géza tatai pedagógus. Népszabadság 1961. április 29.

³KMDL 1960. december 10. és 1961. április 19.: Egy néprajzi gyűjtőút tapasztalatai. A gyűjtésben részt vett: Bánhalmi Ernőné, Baranyi József, Dorzsinszki Béla, Hegedűs Raymund, Körmendi Géza, Novák Lajos, Treuer Sebestyén, Turi Róbert. KMDL 1961. november 18. sz.

⁴KMDL 1962. november 3. sz. Az értekezleten Turi Róbert tanárnak megyei első díjat adtak át Adatok Gyerk község néprajzához c. pályázatáért.

Ortutay Gyula, Szolnoki Lajos, Vincze István képviselték. A nyelvtudomány legkiválóbb nyelvjáráskutatói – Bárczy Géza, Kniezsa István, Balázs János, Deme László, Lőrincze Lajos, Papp László, Szathmári István, Végh József, Imre Samu nyelvészek – vettek részt a tanácskozáson és tartottak előadást. Az értekezlet második napján Lengyel Dénes, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgató-helyettese a mesemondás szerepéről és fontosságáról szólt. Megkülönböztetett tisztelettel vették körül a gyűjtők Veres Péter író.

A Tatán összejöött százhusz önkéntes gyűjtőnek maradandó élményt jelentett Török Erzsébet előadóművésznő estje. Emlékezetes volt Fél Editnek a régi Kocs község néprajzának ismertetése, és az a szembesítés, amikor huszonhat év után ellátogattak a településre.⁵

Tata jelentős kezdet volt az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalom történetében. Itt fogalmazódtak meg a tervszerű és irányított gyűjtés fontos elvei, és az, hogy a jövőben rendszeresen tartanak ilyen konferenciákat. Ördög Ferenc Zala megyei és Várkonyi Imre Somogy megye földrajzi neveinek összegyűjtéséről tartott ismertetése után elhatározták, hogy megkezdik az ország minden megyéjében, először a Dunántúlon a földrajzi nevek összegyűjtését.

A Komárom megyében korábban tevékenykedő néprajzi gyűjtők – Balogh László, Danis József, Gerzanics Magdolna, Kecskés László, Körmendi Géza, Petrik József, Túri Róbert – munkájára ösztönzően hatott a tatái találkozó. Rövid időn belül egy-egy néprajzi témában egyéni és szakköri pályázatok születtek.⁶ Az országos pályázatokon első díjat nyert dolgozatokat és kiemelkedő egyéni kutatásokat 1964-től Komárom megye kiadásában, illetve különböző kiadók gondozásában megjelentették. Elsőnek 1964-ben és 1968-ban Körmendi Géza; tíz évvel később, 1974-ben Gerzanics Magdolna; 1975-ben és 1978-ban Kecskés László munkáit adták ki.⁷

Az 1970-es évek elején megalakult honismereti szakkörök is végeztek néprajzi gyűjtést – Dömös (Bellovai Barna), Bajna (Izsó Károly), Komárom (Hetéssi Lídia), Tát (Káta Ferenc), Kecskéd (Pintér Dávid), Tarján (Klinger Lőrincné, Szegedi Jánosné), Kisbér (Túri Róbert), Oroszlány (Ugrik Alíz) és tanulmányaikat 1973-tól, az ekkor első ízben megjelent Komárom megyei honismereti füzetben adták közre.⁸

A megyében működő szakköröknek 1974-től évenként Honismereti Szemlét rendeztek a múzeumi hónap keretében. A szakkörök bemutatkozása és a Kiváló szakköri pályázat díjkiosztása mellett ez az összejevetel azt is szolgálta, hogy a megyében honismerettel, néprajzzal, helytörténettel foglalkozó szakemberek tapasztalataik és módszereik átadásával egymás munkáját is segítették.⁹

Komárom-Esztergom megyében a néprajzi kutatással egy időben az önkéntes nyelvjárási gyűjtők bevonásával végezték a földrajzi nevek összegyűjtését. Az első tervezet (Útmutató a földrajzinév-gyűjtés kérdőívéhez. Komárom, 1963.) még az 1963-as konferencia idején fogalmazódott meg a Zala megyei földrajzinév-gyűjtés tapasztalatainak ismeretében. A kezdeti lépések nem hozták meg a sikert, mert elmaradt a megye anyagi támogatása, és a gyűjtők tábora is aránylag szűk körre korlátozódott.

⁵Erdélyi Zoltán–Végh József: Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők tatái találkozója. 1963. május 31.–június 2. A Komárom megyei múzeumok közleményei 1. köt. Tata, 1968. 513–518. Magyar Nemzet 1963. június 1.: Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők első országos találkozója Tatán: – KMDL 1963. június 5.

⁶Túri Róbert: Adatok Kerékteleki néprajzához, 1964. Körmendi Géza: Nádvgás a tatái tavakon, 1972. Túri Róbert: A kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium néprajzi szakkörének munkájáról, 1975.

⁷Gerzanics Magdolna: Bepillantás Neszmély népi hagyományaiba és dallamvilágába. Honismereti füzetek 1974. 2. sz. Kecskés László: A komáromi szekeresgazdák. Bratislava 1975. Irodalmi Szemle 1975. 4. sz. – Kecskés László: Komáromi mesterségek. Bratislava–Budapest, 1978. Madách-Gondolat Kiadó. – Körmendi Géza: A tatái fazekasság története. Tatabánya 1964. (Bővített kiadás: 1989). – Körmendi Géza: A tatái vízimalmok. Komárom megyei múzeumok közleményei Tata. 1968. (Bővített kiadás: 1988).

⁸Komárom Megyei Honismereti Füzet 1973–74. év és 1985-től újra megjelenő számai. Felelős szerkesztő: Tapolcainé dr. Sárady Szabó Éva. A szerkesztőbizottság tagjai: Bartha Éva, Biczó Sándor, Fűrészné Molnár Anikó, Ortutay András, Virág Jenő.

⁹KMDL 1975. november 11.

Vágoszlopos tornácú ház, Bakonyzombathely, 1961.

Az 1977. év jelentette a megyei gyűjtés utolsó, befejező szakaszának kezdetét. Még ez év elején a József Attila Megyei Könyvtár megjelentette Tapolcainé Sáray Szabó Éva szerkesztésében és Pastinszky Miklós előszavával Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtésének Komárom megyei anyagát. E kiváló munka nagy segítséget jelentett a történeti névanyag feldolgozásához.

Komárom megye földrajzi neveinek összegyűjtését 1979 decemberére fejezték be. Ebből az alkalomból a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és Komárom Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága közös ünnepi ülést tartott Tatabányán 1980. szeptember 25-én.¹⁰

A néprajztudomány két év múlva Tatán tartotta meg 1982. szeptember 9–13-ig az Ethnographia Pannonica VI. konferenciáját. A tanácskozás központi témája a kommunikáció helye a népi kultúrában. Ez alkalommal Ausztriából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és Magyarországról mintegy ötven néprajzkutató ült össze és a három nap alatt tizennégy előadást hallgattak meg.¹¹

A nemzetiségi néprajz a megyében élő németek és szlovákok tárgyi emlékeit, hagyományait gyűjtötte össze a falumúzeumokban (Keszthely, Oroszlány, Tarján). A Fatuska János néprajzos irányításával végzett többéves munkának az eredményét összegezte a volt Nepomucenus-malomban Tatán, az 1983. december 13-án megnyitott Német Nemzetiségi Múzeum állandó kiállítása. A bemutatott anyag végigkíséri a magyarországi németek betelepülésének történetét, láthatók anyagi kultúrájuk legszebb tárgyai és viseletük darabjai.¹²

¹⁰Komárom megye földrajzi nevei (Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc). Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság Budapest 1985. – KMDL 1979. április 18.: „...a régi történelem látó szemei”: a földrajzi nevek. – KMDL 1980. szeptember 23.: Befejeződött a gyűjtőmunka. – KMDL 1980. szeptember 26. A tudomány ünnepe.

¹¹Dolgozók Lapja 1982. szeptember 11.: Néprajzosok Tatán.

¹²Dolgozók Lapja 1983. december 20.: Új helyen – új kiállítással.

A Komárom megyében tevékenykedő néprajzkutatók és önkéntes néprajzi gyűjtők 1982 tavaszán megalakították a megyei TIT keretében az önálló néprajzi szakosztályt. A szakosztály elnöke: Körmendi Géza, titkára: Kövecses Varga Etelka.¹³

A néprajztudomány régi adósságát törlesztették, amikor Kocson 1984. december 15-én az általános iskolában a Magyar Néprajzi Társasággal közösen felavatták Bátty Zsigmond emléktábláját. Az avatóbeszédet Gunda Béla egyetemi tanár tartotta.¹⁴

Komárom-Esztergom megye néprajzi múltjának megőrzésére, megismertetésére tudományos üléseket – Dunántúli Néprajzi Nap Esztergomban (1986), kiállításokat – Cs. Kis Ernő népi iparművész; Császár József és Végh Ákos fazekasok Tatán (1991); Komárom megyei népi iparművészek Esztergom (1987) – és videofilmeket – 1985-ben A tatái fazekasság, 1987-ben Az esztergomi mézesbábosság – készítettek, ez utóbbiakat a TIT Stúdió segítségével.¹⁵ A TIT megyei néprajzi szakosztálya Komárom-Esztergom megye néprajzi kutatásának fellendítése érdekében, régi hiányt pótolva, a kutatómunka eredményeinek publikálására 1985-ben megjelentette a Komárom megyei néprajzi füzetek 1. számát. Az előszót Paládi-Kovács Attila írta. Azóta már megjelent 1987-ben a 2., 1988-ban a 3. és 1990-ben a 4. füzet is. A kötetekben az önkéntes néprajzi gyűjtők, a megyében élő néprajzkutatók tanulmányai mellett írásokat közölt szlovákiai magyar néprajzosoktól is. A harmadik füzet tartalmazza a Dunántúli Néprajzi Nap ülésén elhangzott előadásokat.¹⁶

A Komárom megyei múzeumok közleményei 1. kötetének 1968-as megjelenése után, tizenhét év elteltével, 1986-ban jelent meg a 2., 1989-ben a 3. és 1991-ben a 4. kötet. A kiadvány elsősorban a megyei múzeumokban (Esztergom, Tata, Tatabánya) dolgozó muzeológusok írásait közli.

A megindult néprajzi kutatómunka nagy vállalkozásként valósult meg a megyei néprajzkutatók irányításával és önkéntes néprajzi gyűjtők bevonásával Komárom-Esztergom megye tizenöt településén, valamint a Szlovák Köztársaság tizenhárom községében a három évre (1987–1989) tervezett tematikus, kérdőíves néprajzi gyűjtés.

A harmincegy gyűjtő 1989 végére huszonnyolc községben befejezte a helyszíni gyűjtőmunkát. Ennek eredményeként összegyűlt 744 kitöltött kérdőívoldal, 338 gyűjtőfüzetoldal, továbbá 407 fénykép és 112 rajz. Az összegyűjtött anyag feldolgozása és megírása után

¹³Komárom megyei néprajzi füzetek 2. (Szerk. Körmendi Géza) Tatabánya 1987. A vezetőség tagjai: Cs. Kiss Ernő, Danis József, Guzmics Lajos, Kántor Klára, Kecskés László, Krajcsirovits Henrik, Tisovszki Zsuzsanna, dr. Túri Róbert, Végh Ákos.

¹⁴Dolgozók Lapja 1984. december 19.: Felavatták Bátty Zsigmond emléktábláját. Néprajz a magyar múzeumokban (Szerk. Selmezy Kovács Attila, Szabó László) Budapest-Szolnok. 1989. 159–164.

¹⁵Komárom megyei népi iparművészek kiállítása: Balassa Bálint Múzeum Esztergom 1987. A kiállítást rendezte: Kövecses Varga Etelka és Tisovszki Zsuzsanna, a bevezetőt Körmendi Géza írta. – Tatai népi kerámia – kiállítás és vásár 1991. Tata, vár. Császár József és Végh Ákos fazekasok kiállítása. Szöveg: Körmendi Géza.

¹⁶Komárom-Esztergom megyei néprajzi füzetek 1–4. sz. (Szerk. Körmendi Géza) 1985–1990. Tata-Tatabánya. – Kövecses Varga Etelka: Adatok az esztergomi hajómolnárság történetéhez és néprajzához I–II. 1985. 32–65. és 2. k. 16–44. – Kövecses Varga Etelka: Az esztergomi mézesbábos és viaszárúkészítő mesterség története és néprajza. 1986. 9–40. – Körmendi Géza: Az utolsó tatái szíjgyártómester. 1987. 107–135. – Körmendi Géza: Nyugat-európai házépítés hagyománya a Komárom-Esztergom megyei németeknél. 1988. 59–66. – Szivákné Horsa Zsuzsanna. A komáromszentpéteri telepesek táplálkozása. 1986. 41–68. – Tisovszki Zsuzsanna: Szentgyörgymezei népszokások. 1986. 41–68. – Uő.: Népmondák, hiedelmek Esztergomban és környékén. 1987. 82–101. – Uő.: Dorogi népszokások. A téli ünnepkör. 1988. 67–84.

¹⁷Komárom megyei múzeumok közleményei 1–4. sz. (Szerk. Bíróné dr. Szatmári Sarolta-Fürészné Molnár Anikó) 1968–1991. Tata – Fatuska János: „Szálláskeresés” a Tata környéki német karácsonyi szokásokban. 1986. 131–144. – Kövecses Varga Etelka: Mogyorósbánya népi építészete. 1991. 149–187. – Solymos Ede: Az esztergomi halászcéh története. 1989. 53–74. – Tisovszki Zsuzsanna: Népi orvoslás, növényismeret Esztergom-Szentgyörgymezőn. 1989. 41–52. – Uő.: Az esztendő jeles napjai, ünnepei Komárom-Esztergom megye magyar községeiben. 1991. 189–204. – Túri Róbert: A kisbéri nyelvjárás hangtani vizsgálata. 1986. 145–168.

1992-ben megjelent az első tanulmánykötet a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat támogatásával.¹⁸ A kötet címe: *Paraszti élet a Duna két partján*.

Az a sokat emlegetett néprajzi „fehér folt” napjainkban már nem jellemző Komárom-Esztergom megyére. Az elmúlt harminc év néprajzi kutatómunkája nyomán megjelentetett néprajzi, nyelvjárási tanulmányok arról tanúskodnak, hogy tervszerű gyűjtő- és feldolgozó-munkával a megyében tevékenykedő néprajzi kutatók és néprajzgyűjtők feltérképezték a megye területét. Ha megjelenik az elkészült dolgozatokkal a kiadásra váró második és harmadik kötet, akkor megmentettük a két világháború közti hagyományos paraszti élet néprajzi emlékeit, s már csak a megyei magyar néprajzi múzeum megvalósítása várát magára.

Körmendi Géza

Csete Balázs emlékezete¹

Megilletődve állunk Csete Balázs néprajzkutató süppedő sírhalma előtt; tanítványai, ismerősei, s mindazok, akik ma is jó szívvel és nagy tisztelettel emlékeznek rá. A jelenlévők közül jó néhányan már nem ismerhettük személyesen, mert élete fonalát az égiek igen rövidre szabták, de reánk hagyott munkáival, a népművészet és a néprajz iránti rajongásával, a szülőföld szeretetével példát mutatott az utókornak.

Gyorsan lepergett élete göröngyös és akadályokkal teli úton haladt. Mindenért keményen kellett küzdenie, de sok álma, vágya így sem válhatott valóra. Szépen induló művészi pályáját az I. világháború törte derékba, s a színek és a fény világából az orosz frontra, majd pedig a turkesztáni és a moszkvai hadifogolytáborokba vezetett az útja. A fogságból hazatérve, feledve hányattatásait, visszavonhatatlanul elkötelezte magát a pedagógiának és a néprajztudománynak. Miközben tanítványait – mintegy negyed évszázadon át – a rajz és a néphagyomány szeretetére, megbecsülésére tanította, mellette az egész országot bebarangolva, szorgalmasan gyűjtött és rajzolt, hogy megmentse az utókornak népi kultúránk legbecselesebb értékeit.

Különösen a népművészet vonzotta, s bővülte el szépségével, harmóniájával. Hittel vallotta: „A művészet az ember Örök utitársa... az emberi lélek szárnya és életörömeinek legtisztább forrása.” S valóban, ha szépművű rajzait csodáljuk, megbizonyosodhatunk hite igazáról.

Sorsa további alakulásába ismét beleszólt a háború, s arra készítette, hogy 1948-ban visszatérjen szülőfalujába, s annak néprajzával foglalkozzon. Így hát fáradhatatlanul gyűjtött tovább. Néprajzi munkássága elismeréseként Ortutay Gyula 1950-ben a jászberényi múzeum megüresedett igazgatói állására javasolta: „A jászberényi múzeum fejlesztésének most igen szép lehetősége van, s itt – a Jászság centrumában – a néprajzi munkának nagy jelentősége van...”, s Csete Balázs, mint ennek a vidéknek kiváló ismerője, egész tevékenységét a néprajzi kutatásnak szentelheti.” – írta Ortutay Gyula egyik levelében, de kezdeményezése eredménytelen maradt.

Ha a Jász Múzeumban nem is, de a szolnoki múzeumban lehetőséget kapott arra, hogy a néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkáját intézményi keretek között végezhesse. Fáradhatatlan munkálkodása a „nemes ügyért” azonban sokszor nem talált kellő elismerésre,

¹⁸Paraszti élet a Duna két partján I. – Komárom-Esztergom megyei néprajzi tanulmányok I. kötet (Szerk. Körmendi Géza) Tatabánya 1992. – A kötet tanulmányai: *Fehérváry Magda*: Társadalomnéprajz; *Körmendi Géza*: Komárom megye településnéprajza, népi építkezése; *Liszka József*: Településnéprajz, népi építkezés Délnyugat-Szlovákiában; *Fehérváry Magda*: Hagyományos paraszti gazdálkodás; *Gaál Ida*: Népviselet; *Liszka József*: Az emberi élethez fűződő szokások a volt Esztergom és Komárom vármegye mai szlovákiai részén.

¹Elhangzott 1993. március 20-án a jászkiséri Csete Balázs-emlékünnepeken (Szerk.)

méltatásra. Munkáinak könyvben, illetve tanulmányban való megjelentetésére is kevés lehetősége adódott. Óriási néprajzi anyagának és rajzainak legnagyobb részét így a múzeumok gyűjteményei őrzik. „En is a maga hajójában vagyok” – írta egykor hozzá Luby Margit. „Tisztában vagyok azzal, hogy majd úgy 100 esztendő múlva ássa ki valaki munkáimat a nagy néprajzi temetőből és elkönyvelnek majd, mint Apor Péter késői utódját.”

Csete Balázsnak azonban nem kellett 100 évig várnia, hiszen az utókor megértőbb és hálásabb volt hozzá, mint jelenkora. Nagyra értékeli tanári-néprajzi munkásságát, s gyűjtési anyagának megjelentetésére is lehetőséget találtak. De nem feledkezett meg róla szülőföldje sem, ahonnan elindult, s ahová pihenni visszatért. Mert jóllehet, Csete Balázs élete nagyobb részét a szülőföldjétől távol töltötte, de azért ő mégis a Jászságé maradt.

H. Bathó Edit

A dákai Szülőföld Baráti Kör

A kör története alig négy éves időszakot ölel fel. 1989. április 2-án alakult és április 19-én jegyezték be a megyei bíróság nyilvántartó könyvébe 360. sorszámon. A megalakulás azonban sok előkészítő, szervezőmunka eredménye. A község lakosságában szunnyadó (elnyomott) igény a közösségi élet iránt évtizedeken keresztül nem valósulhatott meg. Pedig a századforduló elejétől, amikor 1906-ban megalakult az olvasóköri, 1947-ig, amíg az egyesületeket betiltották, több is működött a községben. Volt takarékszövetkezet, Hangya-szövetkezet, énekkar, színjátszó kör, leventezenekar, gazdakör, KIE, s több közbirtokossági közösség. Az elnyomott igény „lángra lobbanásához” csak egy szikra kellett, s ezt a szerepet egy esemény töltötte be az 1988. szeptember 3-án felújított kultúrház megnyitása alkalmából. A község akkori vezetőinek az az ötlete támadt, hogy az avatásra meghívják azokat, akik annak idején, 1947-ben saját pénzük, munkájuk felajánlásával kialakították a falu művelődési otthonát a volt Batthyány-birtok intézői lakásából. Ezen a találkozón – fehér asztal mellett – döntött úgy az ünnepi eseményre a szülőfaluba hazalátogató csaknem százfős érdeklődő, hogy alakítsanak valamilyen egyesületet a község múltjának ápolására.

A megvalósítást segítette a közben megalkotott 1989. évi II. sz. egyesületi törvény. Közös munkával készült az alapszabály-tervezet, megfogalmazódott a név is. Az alakulóülésre több száz meghívót küldtek szét az ország minden tájára, ahová a „mobilitás” következtében a dákaiak szétszóródtak. Ettől kezdve már simán ment minden. Elfogadták az alapszabályt, megválasztották a kilenc tagú elnökséget és három tagú ellenőrző bizottságot, elkészült az éves munkaterv is.

A következő összejövetelre nyomtatásban is megjelent az alapszabály. Ebből most már csak a kör célja és feladatai fejezetből idézünk: „A kör tagjai egyénileg és közösségekben segítik a szülőfalut – ezen keresztül a haza – szeretetének ápolását. Tevékenységükkel előmozdítják a község múltjának feltárását, hagyományainak ápolását... A kör fontos feladatának tartja a községben élt Batthyány Lajosnéra és családjára vonatkozó tárgyak, információk gyűjtését, emléküket megőrzését... emlékszoba felállítását.”¹

1989. október 7-én a község határában túlmutató tudományos ülést szerveztek. Az elhangzott előadások önálló kötetben jelentek meg. A Batthyány-kutatás tovább folyik, gyűlnek a dokumentumok s a tagság aktivitása sem lankadt és biztosnak vehető, hogy évről évre bővülni fog az emlékszoba.

A múlt hagyományainak feltárása, őrzése, közzététele újabb formát alakított ki. E tájról indultak címmel harmadik éve folyik az a beszélgetéssorozat, amelyen a községből, illetve a környékről elszármazottak részvételével baráti találkozók tartanak. Évente három-három találkozó volt eddig.

Akik ismerik, hogy milyen hátrányos helyzetben vannak az iskola-, pedagógus nélküli kisközségek, azok tudják legjobban értékelni, hogy a baráti kör „felvállalta” a nemzeti ünnepek, március 15-e, október 23-a megrendezését, műsorok szervezését. S hogy ez is

¹A kör születéséről és első rendezvényeiről ld. Honismeret, 1990. 2–3. számában Tóth Dezső írását. (Szerk.)

hagyománnyá váljon, az éves közgyűlést mindig március 15-én tartja a kör. Az ünnepség hagyományosan a hősi emlékmű koszorúzásával kezdődik. Annál az emlékműnél teszik tiszteletüket a kör tagjai és a falu lakossága, amit a kör kezdeményezésére és aktív munkája nyomán 1990-ben avattak. A fából faragott emlékmű avatása felemelő ünnepség, ökumenikus istentisztelet tartásával ment végbe. Az emlékművön felsorolt hősi halottakról életrajzi füzetet adott ki a kör. Környékünkön ez volt az első és máig is az egyetlen kiadvány, amely neveken kívül rövid életrajzi adatok közlésével is őrzi emléküket.

A közelmúlt eseményeinek feltárásához kapcsolódik a kör azon tevékenysége, hogy összegyűjti és kiadja az 1945. január elején elhurcolt dákai leventék emlékeit távollétük eseményeiről. E célból írásos adatfelvételek, magnós interjúk készítése folyik. Sőt, a múlt évben fehér asztal mellett beszélgetést szerveztek a volt leventék részére. A visszaemlékezéseket erről is hangfelvételek őrzik.

S végül néhány mondat a tagságról. Az alakuláskor 80 körül volt a létszám, ma 126 jegyzett tag van. A falu lakossága 600 fő, ebből 150 a szociális otthon lakója. A működés pénzügyi alapját az évi 100 forintos tagdíj természetesen nem fedezi, különböző alapítványok pályázatain nyert összegek teszik lehetővé a munkát. A Dákai füzetek sorozatban négy év alatt kiadott művek a következők. *Tóth Dezső: A Batthyány-család Dákán.* 1989., 48 old. – Emlékezünk. Adatok a két világháború dákai áldozatairól. 1990., 44 old. – *Kapcsándy Sándor: Fohász a mélységből. Összegyűjtött versek.* 1991., 60 old. – Batthyányakra emlékezünk. 1992., 68 old. – Dákai képek. Színes képeslap a községről. 1990.

Tóth Dezső

Megalakult Kárpátalja Felfedezői Pro Patria Szövetsége

Többször adtunk már hírt azokról a kapcsolatokról, azokról az „aranyszálakról”, amelyek a Pro Patria Szövetség anyaországi és kárpátaljai hagyományörzői között az elmúlt években létrejöttek. A magyar népi és történelmi hagyományok felfedezése és megőrzése érdekében eddig is számos kölcsönös találkozóra került sor. Az elmúlt nyáron pl. több gyermek és felnőtt hagyományörző vett részt a sárospataki vezetőképző táborban, a Kossuth-expedíción vagy a Tisza mindkét partján szervezett néphagyománygyűjtő felfedezőúton. E kapcsolatok erősítését szolgálja és a tevékenység öröndetes bővülését jelzi az a tény, hogy ez év március 26-án Beregszászon önálló lábra állt a Kárpátalja Felfedezői Pro Patria Szövetsége. A hűvös idő és a mostoha buszközlekedés ellenére távoli falvakból is szépszámú küldött jött össze a beregszászi Egyesületek Háza nagytermében. Képviseltették magukat a helyi állami és társadalmi szervezetek, támogatásukról biztosították az új szövetséget. Az alakuló közgyűlés résztvevőit színvonalas kulturális műsorral köszöntötték a beregszászi magyar iskola növendékei. Ezt követően Baksa Brigitta, a Pro Patria Szövetség Igric Néphagyomány-örző Tagozatának vezetője mutatta be a jelenlévőknek a nyári néprajzi tábor színes fotókiállítását: Igricek a Beregben. A kárpátaljai hagyományörző munkáról Kovács Erika beregszászi tanárnő számolt be, Rakó József, a Pro Patria Szövetség országos elnöke pedig a hazai és a határokon túli összmagyarság körében folyó hagyományörző tevékenységünkről tájékoztatta a jelenlévőket.

Az új vezetőség olyan szervezőegységekből került ki, akik kezdetűl ott bábáskodtak a helyi hagyományörző csapatok létrejötténél. Elnök: Kovács Erika (Beregszász); elnökhelyettes: Ruszka Erzsébet (Kigyós); az elnökség tagjai: Király Katalin (Gát), Illés Katalin (Déda), Timkó Rozália (Sislóc); az ellenőrző bizottság tagjai: Molnár József (Nagydobrony), Balogh Antal (Verbóc), Kishegyi Mária (Beregszász).

A hivatalos alakuló gyűlés után meghatottan néztük végig a beregszászi, búcsúi, gáti és kigyósi hagyományörzők felavatását: az együtt elmondott esküszöveg után a gyerekek kézről kézre adták a „Pro Patria”-zászlót és egyenként mondták el egymondatos fogadalmait, majd beirták nevüket az avatókönyvbé.

A közelmúltban alakult új csapatok – a beregszászi 8. sz. iskolából a Nefelejcs, Bátorról a Gyepű, Sislóceről a Mikszáth Kálmán, Kigyósról az Árpád népe – a szövetség elnökétől vették át az alapító emléklapokat.

„Kárpátalján a hagyományörzés egyet jelent az életmentéssel” – mondta Bagu Balázs a pedagógusszövetség nevében. Kívánjuk, hogy a Gyümölcsoltó Boldogasszony napján elültetett szövetségtácska is megfogadjon, meggyökeresedjék és álmaink szerint terebélyesedve hozza meg majdan gyümölcsöt Kárpátalja javára.

Dr. Tóth József

Emléktáblát avattak Szegeden dr. Perbíró Józsefnek

A közelmúltban elhunyt *dr. Perbíró Józsefre*, 1956 egyik kulcsszereplőjére, a Forradalmi Nemzeti Bizottság egykori elnökére emlékeztek február 20-án Szegeden. A József Attila Tudományegyetem Jogi Karán – ahol mint professzor oktatott – bajtársai, tisztelői emléktáblát avattak. A megemlékezést az egykori rab- és cellatárs, Obersovszky (Oby) Gyula költő, újságíró tartotta, majd Gyulay Endre megyés püspök mondott a tábla fölött áldást. A szónokok ismertették Perbíró József életútját és hangsúlyozták: *neki volt köszönhető, hogy Szegeden vér nélkül győzött a forradalom.*

Ötvenhat után a bátor és népszerű professzort bíróság elé állították, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetőjeként életfogytiglani börtönbüntetésre, teljes vagyoneklkobzásra ítélték. Fogva tartásából csak 1963. mácius 26-án, az „ENSZ-amnesztia” keretében szabadulhatott ki. Felesége, a hűséges társ, dr. Nagy Márta Kecskeméten talált csak állást, így elhagyták Szegedet. Ezután a jogászprofesszor nyolc esztendeig Siófokon a Vízmű Vállalat tanácsadója volt.

Siófokon, az 1970-es évek derekán kezdte írni (1100 lap terjedelmű) emlékiratait, *Történelem a koronatanú szemével* címen. Dr. Perbíró Józseffel ekkor ismerkedtem meg, s kapcsolatunk az évek folyamán a tanítványi sorból barátsággá nemesült. Ő volt az, aki *Németh László, Kodolányi János, Bibó István, Illyés Gyula, Dénes Zsófia, Fülepi Lajos, József Attila* műveit először adta kezembe 16 esztendő koromban, s angol nyelvet abból a nyelvkönyvből tanulhattam, amelyet Perbíró József a börtönévei alatt végig magánál tartott.

Dr. Perbíró Józsefet 1989-ben rehabilitálták, és 1957-től visszamenőleg megajánlották számára a tanszékvezetői és a professzor *emeritus* cím viselését. Ez alkalommal mutatták be először Magyarországon azt a dokumentumfilmet – *Októberi nyár, Szeged 1956* címmel –, amelyet a Bonnbán élő Cserhádi János forgatott azzal a céllal, hogy bizonyossá tegye a jeles történész, Bill Lomax állítását: miszerint az 1956-os magyarországi forradalom vidékről, pontosabban Szegedről indult el az egyetemi ifjúság október 16-i mozgalmával.

Matyikó Sebestyén József

Kazinczy-napok Kassán

A XXIV. Kazinczy Nyelvművelő Napokat 1993. március 18–20. között tartották Kassán. A háromnapos rendezvénysorozat többek között a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága, a Csemadok Országos Választmánya és a Budapesti Anyanyelvi Konferencia támogatásával folyt.

Az Anyanyelvi Konferencia céljait és feladatait Pomogáts Béla vázolta fel. A szlovákiai magyar tankönyvkiadás helyzetével Sima Éva, a Pozsonyi Pedagógiai Könyvkiadó főszerkesztője foglalkozott. Cs. Nagy Lajos és Császai Ildikó az iskolások kezébe adható tankönyvek nyelvi színvonalát vizsgálták. Több előadó a tankönyvek magyartalanságát és téves fogalomhasználatát bírálta.

Szathmáry István budapesti nyelvészprofesszor a sajtónyelvi stílusokat és az előforduló hibákat vetette a sajtó munkatársai szemére. Péntek János és Szabó Zsolt az erdélyi, Kótyuk István a kárpátaljai, Ágoston Mihály pedig a vajdasági szellemi állapotokat elemzte. Szerintük olyan erős és minőségi anyanyelvi műveltséggel kell minden értelmiséginek rendelkeznie, hogy lépést tudjon tartani Európával, az európai szellemmel és kultúrával.

Deme László professzor előadásával a kisebbségi magyar sajtót körülvevő politikai viszonyokra utalt. Szabómihály Gizella három szlovákiai magyar lapot és három magyarországit vizsgált meg. Kimutatta, hogy a felvidéki sajtó nyelve sok tekintetben eltér a magyarországiétól. Nagyobb körültekintésre lenne szükség a szlovák fogalmak magyarra fordításakor.

A szép magyar beszéd verseny eredményét Deme László professzor értékelte. Véleménye szerint a résztvevők többségének a magyarországi versenyeken sem kellene szégyenkeznie. A versenyt egyébként két kategóriában értékelték, melyben 25 fiatal szlovákiai magyar bizonyította nyelvi érettségét és anyanyelvi szeretetét.

A nyelvművelő rendezvény nagymértékben hozzájárult az anyanyelvünket fenyegető veszélyek tisztázásához és számbavételéhez. Elhárításukban nagy szerepük lehet pedagógusainknak és a magyar nyelvű sajtónak.

Jankus Gyula

Dr. Vargha Károlyra emlékezünk

Gyászol a Baranya Honismereti Egyesület.

A fáradhatatlan, a mindig segítőkész, az ötletgazdag, a példás életével folyamatosan nevelő tiszteletbeli örökös elnök, dr. Vargha Károly ny. főiskola tanszékvezető tanár 78 évesen, 1993. március 18-án örökre eltávozott.

Március 26-án százak és százak vették körül koporsóját a pécsi köztemetőben. Szinte együtt volt Pécs és Baranya teljes alkotó értelmisége a búcsúzás perceiben, majd részvétellel kísérték szülőfalujába, a zselici Szentlászlóra – végakarátának megfelelően – végső pihenésre.

Dr. Vargha Károly nagy úrt hagyott maga után. A szentlászlói falusi kántor fia, Mester János, Sík Sándor, Schmidt Henrik, a berlini Petersen professzor tanítványa, a német nyelvészet és irodalom, a filozófia doktora Baranya népére maradandóan sugározta ki, amivel maga is töltekezett. Irodalmi, történelmi, néprajzi, népzene-kutatási tanulmányai ismertek. Kodály Zoltán, Bárdos Lajos, Ferencsik János, Forrai Miklós biztatására születtek meg énekkari szövegei, oratóriumfordításai, a hazai németiség imakönyve.

Már fiatal tanárként Kőszegen, majd Baján népismeretre nevelte a tanítójelölteket. A kollégiumban hetente egy estét szülőföldjük leírásának tanulmányozásával kellett eltölteniük a jelölteknek, hirdette: „csak azt szeretjük igazán, amit ismerünk”. Kimeríthetetlen volt feladatvállalásában. 1956-ban a Pécsi Tanárképző Főiskolán megalapította a német tanszéket, miközben kidolgozta a német nemzetiségi nyelv tanításának módszertanát.

A Honismereti Mozgalom megálmodói közé tartozott. 1960-tól Baranyában és Pécsen szervezte a hon megismertetéséért és megismeréséért dolgozók egyre népesebb táborát. Továbbképzései népszerűek voltak. Megindította a falukrónikák írását, gondosan lektorálva a bemutatott műveket, melyek ma már részei a megelőző évtizedek hiteles falutörténeteinek. Lokálpatriotizmusra nevelt huszonöt évig, míg rovatvezetője volt a Baranyai Művelődésnek.

A Baranya Megyei Honismereti Bizottság elnökeként sorra szerkesztette a Baranya Megyei Honismereti Írásokat, így teremtett lehetőséget a publikálásra érett helytörténeti dolgozatok megjelenésének. Évenként újra beköszöntő Eseménynaptárai a feledéstől mentették meg Baranya szülőttei közül azokat, akik azért a szűkebb hazaért éltek.

Segítette a hétköznapi kutató, gyűjtő, rendszerező, megőrző honismereti munkát, és jelen volt ünnepeinken, kiállításokon, a tájházak átadásánál, a kiadványok megjelenésénél. Értékes, hazaszeretettől égő életével, bölcsességével, munkájával, állandó példájával is jelen volt köztünk. Betegségéből is segítette a XX. Országos Honismereti Akadémia rendezését, és ott vette át az első között a Notitia Hungariae-díjat, jelezve, méltó módon zárkózott fel Bél Mátyásnak, a honismereti mozgalom 250 évvel ezelőtti munkálkodó nagy egyéniségének életprogramjához.

Dr. Vargha Károly, aki irányította, annyiszor segítette helytörténeti munkánkat, maga is Pécs-Baranya helytörténetének részévé vált – felejtethetetlenül.

Gábori Imréné

Reöthy Ferenc emlékezete

1993. április 2-án, életének 73. évében tragikus hirtelenséggel elhunyt Reöthy Ferenc ny. balatonszemesi tanár, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke, a Balaton fáradhatatlan kutatója.

Husztton született 1921-ben. A tanítóképzőt Nyíregyházán végezte. Első pedagógiai állomáshelye Bácskeresztúr volt. A második világháborúban páncélosként vett részt. A háború végén amerikai hadifogságba került. Fogságból történő hazatérése után Kunbaján tanított, ám rövidesen Kőröshegyre helyezték, s itt zárta örökre szívébe a somogyi embereket, a somogyi tájat. Hogy mit jelentett mint pedagógus a kőröshegyi és szemesi iskolának, arról tanítványai vallottak megrázó szavakkal április 7-én a balatonszemesi temetőben.

Reöthy Ferenc azonban nemcsak pedagógus volt. Már az 1930-as években bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, s ezzel egy életre elkötelezte magát a helytörténet, a honismeret mellett is. Fáradhatatlanul folytatta saját képzését is. 1952-ben a Szegedi Tanárképző Főiskolán tanári diplomát szerzett. 1958-ban került Balatonszemesre, ahol egészen nyugdíjba meneteléig (1983) tanított.

A nyugdíjba menetel azonban számára nem jelentett, nem jelenthetett nyugodtságot. Honismereti szakkört vezetett továbbra is, írt, publikált, szervezett, a Somogyi Honismereti Híradó szerkesztőbizottságának 1975-től haláláig tagja volt. Szerény, csendes, de határozott egyéniséggel mindig ott volt, ahol a honismereti – elsősorban a balatoni honismereti – munkát segíteni kellett.

„A Dél-Balaton honismereti mindenese” – írta róla találóan Matyikó Sebestyén József síófoki múzeumigazgató, amikor 70. születésnapján köszöntötte. Reöthy Ferenc valóban az volt. Mindent tudott, amit a Balatonról tudni kellett. És mindent elkövetett, hogy ezt a tudást másoknak is átadhassa.

Szinte lehetetlen számba venni minden publikációját, csak a legfontosabbakat sorolhatjuk föl. Monográfiát írt Balatonföldváról, feldolgozta a Dél-Balaton irodalmi és történelmi emlékhelyeit, a Balaton halászhelyeit, a méltatlanul elfelejtett Balaton-kutatóról, Lukács Károlyról életrajzot és bibliográfiát állított össze. Olvashatjuk értékes tanulmányait a síófoki és boglárlelei várostörténeti kötetben, a levéltári évkönyvekben. 1990-ben jelent meg első vaskos kötete annak a dél-balatoni községtörténeti sorozatnak, amelyet élete fő művének szánt. Kőröshegy, Szárszó, Szemes... Mind tartalmukban, mind formájukban imponáló kötetek... És micsoda hallatlan akaraterő, szívós szervezőmunka is áll mögöttük... Emlékét úgy tudjuk igazán megőrizni, ha ezt a munkát, ezt a sorozatot is tovább folytatjuk.

Szót kell ejteni a periodikákban megjelent cikkeiről, tanulmányairól is. A Somogyi Honismereti Híradón kívül rendszeresen jelentek meg közleményei a Somogyban, a Somogyi Hírlapban, a Magyar Nemzetben, az Iskolai Szemlében – hogy csak a legfontosabb forrásokat említsük. És pontosan tíz éve látott napvilágot A balatoni halászat 1885–1978 című tanulmánya az Agrártörténeti Szemlében, amely mindenki számára megkerülhetetlen, aki e témával foglalkozni akar.

Reöthy Ferenc elment. Gazdag örökségével nekünk kell jól sáfárkodnunk. És most, hogy búcsúzunk, mintha az ő szájából hallanánk Dsida Jenő halhatatlan sorait:

*Megtettem mindent, amit megtehettem
kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedtem mindenki tartozását,
felejtse el arcom romló földi mását.*

Dr. Sipos Csaba

Városok önismerete

Helytörténészek sűrűn jegyzetelhetnek mostanában, ha nyomon akarják kísérni utcák, városnegyedek elnevezésének változásait. A névadás mindenkor a fennálló vagy átalakuló társadalmi rendszerek, illetve a vezetőcsoportok vallomása történelmi, művelődési eszményeikről. A nemzeti történelem nagy alakjainak megbecsülésén túlmenően az utcák és terek elnevezéséből kiolvasható az is, hogy miként látja az adott helység önmagát, múltját, egykori jeles szülötteit vagy közéleti embereit. Vagyis: mi a *hely szelleme*, ami régebbi fogalom a mi magyar városainknál és falvainknál, már a rómaiak használták a kifejezést, *genius loci*, a házak, vidékek védőszellemére.

Egy-két éve sorra cserélik le az utcák névtábláit. Az újjárendezés jegyében és hevében azonban nemegyszer a szándékolt nemzeti jóvátétel, a magyar történelem és a helyi história igazán kiemelkedő nagyjainak tiszteletére szinte az ellentétbe csap át. Szegeden levették Bajcsy-Zsilinszky Endre névtábláját, Budapest egyik kerületében Dózsa György utcája tűnt el. Nemzeti hagyományaink közveszélyes félreértését mutathatnák ezek a tünetek, ha nem fakadnának tömény tudatlanságból. A régmúlt és a közelmúlt történelmének megbízható ismeretében aligha juthatnának a mai városatyák arra a döntésre, hogy törölendő minden névtábla, amelyik az utóbbi negyvenöt esztendőben került az utcák, terek házaiba.

Nem nagyon értem a dolgok logikáját. Egyik budapesti kerületben törlik Dózsa utcáját, a másikban tovább őrzik az ámtás román nagymesterének, Petru Grozának a rakpartját. Miután a szobrait ledöntötték Bukarestben és Déván is. Ha valaki törésre méltó a magyar emlékezetből, az Petru Groza, akinek álnok ígéretesei, megtévesztései, valójában a román nacionalizmus szolgálatában megjárta „magyarbarátsága” legnagyobb szerepet játszott az erdélyi – és az anyaországi – nemzeti tudat megbénításában.

Bajcsy-Zsilinszky Endre neve helyett ama szegedi utcanévtáblára az került fel, hogy Fekete Sas. Talán így hívták valamikor. Csakhogy idő közben egy „népért síró” bocskoros békési nemes életét adta a magyar függetlenségért.

Efféle tévedések elsősorban az eltelt évtizedeket, különösen az 1945 utáni első éveket jellemezték. Az akkori buzgólkodásról őrzök egy anekdotát, nagyon ideillik. Az erdélyi Felsőbányán 1945-ben egy helyi új vezér elhatározta, hogy rendet teremt a városi könyvtárban, Tolsztoj Leo? Gróf volt a nyomorult! Jól tudott írni? Akkor is vissza a hátsó sorba, ne nagyon vegye észre senki! Ki is hajíthatnám a könyveit... Rákosi Viktor? Hm, meg kell gondolni, elvtársak. Hát ha szegről-végről rokona Rákosi elvtársnak? Becsüljük meg a mi Rákosi Viktorunkat. Ide, a fő helyre, az első sorba tegyük, a sor elejére. Mit számít, hogy az R betű az ábécé vége felé található? Nekünk most már hatalmunk van mindenben, még az ábécé rendjét is felcserélhetjük, ha akarjuk...

Nem szoktam nevetni ezen az anekdotán.

Egyazon tudatlanság bogáncsa nem mindig egyforma tövist terem. Néha merőben ellenkezőjét. Mostanság kapott új nevet jó néhány utca Pestújhelyen, miként erről a XV. kerületi önkormányzat közlönye – a *Városházi Napló* – tudósított. A lap igen dicséretes módon meg is magyarázta a névváltozások indokait, rövid ismertetőket közölve az utcák új névgázairól. Az egyik ismertető így hangzik: „*Károlyi Sándor út*: Az eddigi Ifjúgárda út, a Pozsonyi utca és az Ajándék utca között. Károlyi Sándor gróf (1668–1743) nagybirtokos, II. Rákóczi Ferenc tábornagyaként a kuruc ügy árulója, amiért a Habsburgok hatalmas birtokkal és grófi ranggal jutalmazták. Az utca eredeti nevét kapta vissza.”

Álmélkodhatik a tájékozatlan pestújhelyi polgár: olyan nagy dicsőség az árulás, hogy utcát érdemel? A negyed polgára persze nem történész, nem köteles tudni azokról az újabb tudományos értelmezésekről, kutatásokról, amelyek egészen más színben tüntetik fel ama Károlyi Sándor grófot. Ő még valójában úgy tanulta az iskolában, hogy Károlyi elárulta a kuruc szabadságharcot, amikor a majtényi síkon, 1711-ben letette a fegyvert. Történészeink ma egy másik képet rajzolnak Károlyi Sándorról: a realista nemzetmentőt. Nyolcesztendei szabadságharc után a szerencse végképp elpártolt a kuruc seregtől. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemisége, hatalma Szatmár, Szabolcs, Ung, Ugocsa, Máramaros tájaira zsugorodott össze, éppen arra a vidékre, ahonnan a felkelés 1703-ban elindult, Rákóczi inkább Lengyelországban időzik, várja a kedvező nemzetközi fordulatot, elsősorban I. Péter orosz cár katonai segítségét, de hiába. A kuruc csapat főparancsnoka Károlyi Sándor, vele szemben egy magyar főúr, gróf Pálffy János a labanc vezér. A kuruc tábor számbelileg jóval kisebb, egész Erdélyben a Habsburg-ármádia az úr, utánpótlási vonulataitól el van vágva. A nemesek, a menekültek, de a vitézlő rend tagjai is kilátástalannak látják a további küzdelmet. Pálffy Jánosnak könnyű dolga lenne, ha támadást indítaná a kurucok ellen. Bécsből erélyes parancsa van erre, mégsem támad, hanem tárgyalásokat kezdeményez. Az egyezkedés Rákóczitól sem idegen, a fejedelem is találkozik Vaján a labanc generálissal. De Rákóczi nem hódolhat meg, a történelem rendelete szerint neki a magyar ellenállást kell jelképeznie. Károlyi Sándor köti meg a paktumot, a nemesi rendek jóváhagyásával. Így lesz egymással századokon át ellenkező, ellentétes képék Rákócziból és Károlyiból. Igazságos volt-e ez az ítélet? Bánkúti Imre történész, akinek a munkájára támaszkodtam gondolatmenetemben, így sommáztott: „A szatmári béke kompromisszum volt a rendi-nemzeti erők és az abszolutizmus között; pozitív és negatív vonásokkal. Az előbbieket közül első helyen kell említenünk azt, hogy megmentette a függetlenségi háborút és az országot a katasztrofális katonai vereségtől, s annak összes politikai következményétől. Valószínű, hogy egy másfajta befejezés végzetes lett volna az etnikai állományban az előző évszázadokban katasztrofálisan megfogyatkozott magyarságra. A rendi-nemesi nemzet kereteinek fenntartása tehát, a sok retrográd vonása ellenére, lehetőséget biztosított a további nemzeti fejlődéshez.”

Nem is volt olyan holtbiztosan „áruló” tehát Károlyi Sándor, mint ahogy a *Városházi Napló* ismertetéséből kitűnik. Valószínű, hogy a szerkesztő a jellemzést egyszerűen kimásolta valamelyik régebbi lexikonból vagy történelmi traktátumból, amelyekben ez a kép él a tábornokról.

Igazi baj ezzel az ismertetéssel nem is ez. Lényegesebb tévedés – amelyik ugyanígy a kellő ismeretek hiányából ered – az, hogy a szatmári Károlynak semmi köze nem volt Pestújhelyhez, az utca régen nem az ő nevét viselte, és nyilván most sem ő „kapta vissza”. Károlyi Sándor gróf, a hadvezér idejében ez a helység még egyáltalán nem létezett. Szántóföldek voltak ott. Károlyi-birtok. Gazdája – szintén gróf Károlyi Sándor – 88 évvel a kuruc generális halála után született. Konzervatív nagybirtokos volt, az agráriusok vezére. Kik is voltak ezek az agráriusok? A lexikonok eligazíthatnak. Olyan politikai csoportosulás tagjai a múlt századi Magyarországon, akik a gabona piaci értékesítésének jobb lehetőségeit, a mezőgazdaság állami támogatását, védővámok bevezetését követelték. Felléptek az ipari fejlesztés merkantil szemléletével szemben. Szervezetük, az országos Magyar Gazdasági Egyesület 1835-ben alakult és 1945-ig maradt fenn. 1868-tól évente gazdakongresszust tartott, és nyitottabbá vált a parasztgazdák irányában is. (Ennek megfelelője volt a Magyarország keleti részein 1844-ben alakult Erdélyi Gazdasági Egyesület, 1939-től Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, amely 1936-ban felvállalta a kiskisdák érdekvédelmét és sorozatos előadásaival, *Erdélyi Gazda* című szaklapjával felbecsülhetetlen szolgálatot tett az erdélyi magyar gazdák szakmai nevelésének.) Károlyi Sándor gróf erőteljes szociális érzékről tett tanúságot. A mai Pestújhely területén elterülő birtoka egy részét felparcelláztatta és a házhelyeket méltányos áron juttatta a letelepülni vágyóknak, a mai városnegyed „alapítóinak”. Károlyi Sándor gróf tudósként is jeles férfiú volt, 1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Gazdaságpolitikusként, vagy úgy mondanám, nemzetgazdászként 1898-ban megalapította a Hangya Szövetkezetek mozgalmát. Ez kiterjedt Erdélyre is, egészen a negyvenes évek második feléig, mikor a román hatalom felszámoltatta.

Egy ilyen tudatos nemzetépítő – a Széchenyi István-típusú arisztokraták közül való – megérdemli, hogy „utcája” legyen Pestújhelyen. Meg sem kellett volna fosztani ettől. Tiszteiségének helyreállítása kapcsán, éppen a róla szóló tájékoztatás, felületes összetévesztése egykori szatmári rokonával, figyelmeztet: ennyire elmosódott, eltűnt városaink emlékezete?

Fel kell tennünk a kérdést, hogy volt-e egyáltalán? Ha rövid évtizedek „elfújhatják”, mint a pernyét. Volt bizony, nagyon is volt, mélyebb és tartósabbnak tetsző a falvak önismereténél, hagyományörzésénél. Hiszen a városokban többnyire jegyzőkönyvek, majd később újságcikkek, nyomtatott kiadványok rögzítették a múlt idők helyi történelmét, alapításokat, gyarapodást vagy éppenséggel fogyást, járványokat, színi előadásokat, a gazdasági és művelődési élet nyomait. Falvakon ez főként szájhagyomány szinten rögzítődött, mégis elevenebbnek tetszik. Kisebb helyiségekben ugyanis rendszerint ugyanaz a közösség, egyazon családok egymást követő nemzedékei élnek és hagyományozzák tovább az emlékeztetőre méltó dolgokat. A tájainkon felgyorsult iparosodás az utóbbi száz évben, a városok lakosságának felduzzasztása „lyukacsossá” tette az urbánus emlékeztetőt, hamar átszivárog rajta, eltűnik belőle a múlt idők hagyománya. Budapest vagy a nagyvárosok lakói, régiek és újak még össze se tudtak szokni igazán, hogy közösséget alkothassanak, nem ritka eset, hogy egy-egy tömbház lakói legfennebb látásból ismerik egymást. Kevés az igazán közös élmény, az egybekapcsoló hangulat, öröm vagy bánat; ezeket magunkban és szűkebb családukban éljük meg.

Elhidegülünk környezetünkötől, és a végén el fogunk idegenedni saját magunktól is.

Ennek veszélyét, miként a modern élet sok más kihívását, előbb érezte meg, ismerte fel a kisebbségbe szorult magyarság. Erdélyben, a Felvidéken vagy a Délvidéken ugyanis a mesterségesen felduzzasztott városok idegen nyelvi és kulturális tengerében gyorsabban eltűnhetik a hajdaniak megtartó öröksége, közösségi hagyománya, mint mondjuk Budapesten vagy az anyaország városainak változó, de magyarnak maradó közegeiben.

Erdélyi városok magyar lakossága, tapasztalataim szerint, öt évtizede ösztönösen keresi az egymás felé vezető utat, igyekszik kialakítani a maga mikroközösségeit, amelyek néha csak egy-egy családi kört, baráti kompániát tesznek ki, de nemritkán szélesebb ölelésűek. Különbön nemcsak a kisebbségi magyar számára létigény, hogy a tömbházak rengetegében ne csak lakjon, de valahogy jól is érezze magát benne, ne csak dolgozzon az üzemekben, de ismerje is azok múltját. Érdekes jelenséget figyeltek meg a világ mamutvárosaiban. Az öt- vagy tízmilliós lakosú világvárosok élete mind jobban „szethullik” városnegyedek szerint, az egyes negyedek „belterjes” öntudatot, önismeretet alakítanak ki, olyant, amilyent a városlakó tényleg képes átfogni az érzelmeivel és ismereteivel. Mi más lenne ez, mint az otthonosság érzetének elemei vágya a rohanó iramú mamutvárosok veszedelmesen elmagányosodott emberének lelkében?

Budapest „történelmi” kerületeinek egyéniségkeresését is ez magyarázza szerintem, sokkal inkább ez, mint a külön gazdasági érdek. Az utóbbi években odáig érlelődött ez a vágyakozás lakóhelyünk „meghódítására”, hogy egyes kerületek komolyan fontolgatták a Nagy-Budapesttől való közüzemellátási elszakadás lehetőségét. Ez annál nyilvánvalóbbnak tetszik, mivel Pest-Budát hajdani falvak, kisvárosok gyűrűje veszi körül, a világváros tulajdonképpen kívülről haladt a központi mag felé, és így az egyes negyedekben megmaradt valamennyi önállósági tudat falusi vagy kisvárosi létünkéből. Bukarest fejlődése például egyenesen fordított jellegű volt, a központi városmag terjedt ki mind szélesebb körben, de legtöbbször nem alakultak ki önállóságra képes peremvárosok, a maguk kereskedelmi és művelődési gócaival, vonzásteraival. Míg a pesterzsébeti unokatestvérem családjá természetesen tartja, hogy akár évekig nem „jön be” Budapest központi negyedeibe, utcáiba, hiszen a maga szűkebb városában megtalál mindent gazdasági, társadalmi, társasági és művelődési létehez.

Pestújhelyi példám azonban, Károlyi gróf gyors elfeledése ingerel: ezekben a részben „önálló” negyedekben porlik szét gyorsabban az emlékeztető, itt volna nagyobb szükség az ápolásra.

Akárcsak a kisebbségi életben, miként az előbb említettem.

Faluról hozott hagyományörző hajlamaim jó negyedszázadon át fürkésztek Kolozsvárott és más erdélyi nagyvárosokban a genius loci, a hely szelleme megnyilatkozását, a magyar lakosság érdeklődését vagy közönyét városa iránt. Megálltam Kolozsváron, a Szabadság téren, és kíváncsian lestem, hogy vajon hányan lassítják meg lépteiket Fadrusz János nagyszerű alkotása, Mátyás király szobra előtt? Most egészen más az indíttatása annak, hogy megálljunk a szobor előtt, mióta a román nacionalizmus bösz polgármestere, Gheorghe Funar felcímkezte, fellobogózta, megcsúfolta az egyik legszentebb erdélyi magyar történelmi emléket. Most minden pillantás az Európa-szerte híres alkotásra tüntetés és imádság, éppen fordítottja annak, amit Funar szándékolt: nem elfeledtetni velünk, magyarokkal, hogy

ki volt számunkra Mátyás király, hanem az eddig közömbösebben is tudatosítja nemzeti örökségünket. Kolozsvár magyar önismerete – noha egymást érik a város magyar emlékei – valósággal összpontosul a Mátyás-szoborban.

Húsz és egynéhány évvel ezelőtt a kolozsvári magyar napilap, az *Igazság* cikksorozatot indított, *Kolozsvár felfedezése* címmel. Herédi Gusztáv író, aki egyaránt szerelmese a természetnek és a városi tájnak, Kolozsvár építészeti és művelődési emlékeit mutatta be. Nem válogatott, a teljességre törekedett, éppen ezért magyar önismeret vált a sorozatból, mivel Kolozsváron magyar századok mérték mindig a történelmet. Cikksorozata aligha válthatott volna ki nagyobb érdeklődést, levelek, telefonhívások özöne áradt a szerkesztőségbe, egy részük csak örömet fejezte ki, hogy hosszú szünet után ismét olvashat a város múltjáról, mások javaslatokat tettek, hogy még ezt is, még azt is jobban meg szeretnék ismerni. Alkotó módon kapcsolódtak be városuk felfedezésébe.

Bizonyára összefüggött ezzel a cikksorozattal, hogy az egyik kolozsvári munkásnegyedben, az Írisz-telepen a művelődési ház vezetősége megrendezte a telepiek találkozását a város magyar íróival, a kölcsönös ismerkedés és a közös örökség tudatosítása jegyében. Akkoriban, majdnem negyedszázaddal ezelőtt Kolozsvár munkásnegyedeiben még szinte kizárólag a magyar szó járta, az idehelyezett tisztviselők, aktivisták, tisztek inkább a főtér környékén tanyáztak, ezért lehetett olyan érzése a külföldi látogatóknak, hogy nincs is már magyarság ebben a városban. Az Írisz-telepen tulajdonképpen régi szokást újítottak fel, a „külvárosi találkozókat”, amelyek a negyvenes években megszokottak voltak a negyedben és Kolozsvár más részeiben is. Az Írisz-telepiek az írókat hívták segítségül ahhoz, hogy jobban megismerhessék városukat, múltjukat, önnönmagukat. Szívesen jöttek az írók, olyan élményekkel, amelyek javarészből a munkáséletből fakadtak, tehát visszahozták őket ihlető környezetükbe. Nagy István és Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Hornyák József volt leggyakoribb vendég a külvárosokban, a bevezetőt pedig az erdélyi magyar szociográfia és munkásművelődés illusztris pártfogója, Jordáky Lajos tartotta. Többszörösen visszaszorították a közéletből, börtönbe zárták, de megtörni nem tudták. Az élete utolsó éveiben belvárosi összejöveteleken vett részt, írók gyűlésén, értelmiségi tanácskozásokon, szabadegyetemi előadásokon. Jól emlékszem, mindig ezzel fejezte be: „Jöjjenek ki, barátaim, a külvárosokba, elfeledkezünk a külvárosokról, pedig ott őrzik igazán a mi történelmünket.”

Jordáky Lajos a reménység hangján szólított a városok önismeretének megtartására, gazdagítására. Pestújhelyi példám, Károlyi Sándor gróf elvesztése sem hangolná le. Nézzem csak, mutatná a Városházi Napló oldalán az új utcanevek ismertetése mellé tördelt felhívást. A Budapesti Honismereti Társaság városunk felfedezésére szólítja a diákokat, 1993-ban. „Szeretnék minél több fiatal Budapest történetének megismerésébe, eddig ismeretlen adatainak feltárásába bevonni.”

Ezekben a fiatalokban reménykedhetünk. Egy vagy két nemzedék kiesése után, helyreállíthatják megint az emlékezet természetes, megtartó rendjét.

Beke György

Csobánc 1822

TIMAFFY LÁSZLÓ:

Táltosok, tudósok, boszorkányok

Megjelent a Szigetköz és a Rábaköz kiváló néprajzkutatójának 11. önálló munkája, mely a Kisalföldi népmondák alcímet viseli. Az igényes kivitelezésű kötet témához illő, hangulatos illusztrációit a szigetközi születésű Borbély Károly grafikus készítette.

Dr. Timaffy László néprajzi munkásságában mindig jelentős szerep jutott a kisalföldi népmondáknak. Immár több mint fél évszázada gyarapodó gyűjteményéből több értékes szöveget olvashattunk már különböző kiadványokban. E kötet címeről egy régi dolgozata jutott először eszünkbe: a *Táltosok, tudósok, garabonciások*, amely 1956-ban látott napvilágot a társadalmi néprajzi gyűjtők legjobb néprajzi leírásait közlétező Népművelési Központ kiadásában. Ebben olvashattunk a téma iránt érdeklődő közönség először a cikolaszigeti Tátos-Kelemen Dénesről és féltucatnyi társáról. Vagy említhetjük a *Történelmi mondák a Kisalföldről* című tanulmányát, mely 1976-ban jelent meg a győri Xantus János Múzeum Arrabona évkönyvének 18. kötetében: ebben 22 történelmi mondát olvashattunk, bevezetővel és jegyzetekkel ellátva. De jelentősnek tartjuk az általa szerkesztett *Mosonmagyaróvári regék és népmondák* című, Mosonmagyaróváron, 1983-ban megjelent kiadványt is, melyben Ruff Andor 1938-ban kiadott gyűjteményének értékei mellett dr. Timaffy László a saját gyűjtéséből is közlött 10 történelmi, valamint 12 hiedelemmondát. Az említett kiadványok jelentős hiányossága volt, hogy egyrészt nagyon kis példányszámban jelentek meg, így inkább csak a szakmai körökhöz szoltak, másrészt a rendelkezésre álló szűkös terjedeleme miatt a hatalmas gyűjtemény egészéből csak apróbb töredékek kerülhettek bennük nyilvánosságra!

Ezért üdvözzöljük nagy örömmel a most megjelent önálló kötetet, melyben 180 oldalon minden eddigienl teljesebb áttekintést kaphatunk a Kisalföld mondavilágáról, sőt, dr. Timaffy László közlétezi burgenlandi

és szlovákiai gyűjtéseinek becses darabjait is; ugyanakkor – ahol ezt szükségesnek látja – a sajátját mások eredményeivel is kiegészíti: így olvashatjuk pl. – a teljesség igénye nélkül említve – Gaál Károly burgenlandi, Liszka József és Csiba Lajos csallóközi, Csókás Ferenc bényi, vagy Csiszár Attila kapuvári gyűjtésének néhány értékes darabját is! A kötetben található mintegy 120 monda döntő többsége azonban a szerző saját gyűjtése!

A kiadvány a rövid bevezető után két nagyobb egységre tagolódva a hiedelemmondákkal foglalkozik először. E fejezet őseink régi világképének felidézésével indít. Idézzük Soós Antal pásztornak a kötet olvasásához azonnal kedvet csináló, megkapó mondatait: „Apámtul tudom, hogy a világ ollan, mint egy cethal. Az úszik a nagy tengeren, osztán a földet viszi a hátán. ... Amikor meg földrengés van, aszonta, ammeg attul van, mer' a cethal megrázza a hátát.”

Tucatnyi monda őrizi a környék táltosainak emlékét, de terjedelmes alfejezetet kapnak a „tudósok” is: közülük a rábapatonai Nagy Ferenczel kapcsolatos történetekre hívunk fel külön is a figyelmet, melyeknek érdekessége, hogy őt dr. Timaffy László személyesen is megismerhette – többször találkozhatott, beszélgethetett is vele! A boszorkányokkal kapcsolatos mondák a témakör „teljes választékát” felelelik; a fejezetet záró tündérekkel kapcsolatos történeteknek pedig az ad külön érdekességet, hogy a helybeliek hite szerint a Szigetköz és a Csallóköz régen Aranykert volt, a szigeten tündérek éltek.

A történelmi mondák első csoportját az eredetmondák alkotják: a szigetközi és csallóközi községek mondái mellett több Fertővidékivel, valamint Brennbergbánya keletkezésének mondájával is találkozhatunk. A legnagyobb számban a történelmi eseményekkel kapcsolatos epikus emlékek vannak a kötetben jelen: az Árpádok korába visszanyúló történetek mellett a többségük a török ittjártának emlékét őrizi, de több értékes mondat olvashatunk a Rákóczi-szabadság-

harc, az 1809. évi francia hadjárat, valamint az 1848-as küzdelmek itteni helyszínekehez kötődő eseményeivel kapcsolatban is. A kötet utolsó blokkját a helyhez és személyekhez kötődő mondák alkotják: ebben olvashatunk Mátyás király ittjártáról ugyanúgy, mint az országos hírnévre szert tett Hany Istókról; Rózsa Sándor megjelenéséről ugyanúgy, mint a rábaközi betyártársáról, Sobri Jósikáról; az utolsó történetben pedig – mely Radnóti Miklós abdai haláláról szól – a történelmi mondát szinte születése pillanatában gyűjtötte fel a szerző.

Dr. Timaffy László az egyes fejezeteket, alfejezeteket rövid, de nagyon lényegretörő bevezetőkkel látta el; ugyanígy jellemezhetjük a mondákhoz fűzött rövid megjegyzéseit is! A szövegek közlésénél az élő nyelv és a táji jellegzetességek visszaadására törekedett – az előforduló „idegen szavak” megértését a kötet végén lévő Tájszavak, régi kifejezések szótára segíti.

Tartalmában és kivitelezésében egyaránt jól sikerült kötetet ajánlhatunk a néphagyományok iránt érdeklődő Kedves Olvasónak! (Hazánk Könyvkiadó Kft., Győr, 1992.)

Dr. Horváth József

Tanulmányok Csongrád megye történetéből, XVIII.

Tizennyolc éven át megszoktuk, hogy a Csongrád Megyei Levéltár évente szép kiállítású kötetekkel jelentkezik, rendkívül változatos tematikával. Míg a többi levéltárnál és múzeumnál általános, hogy évkönyveik tanulmánygyűjteményekből állnak, Szegeden az új kutatási eredmények összefoglaló ismertetése mellett találkozzunk forráskiadással, a régebben készült tanulmányok publikálásával, helynévgyűjtésekkel, sőt, egy-két kötet egyetlen monográfiát foglal magában.

Az 1991-es évszámot viselő, 1992 derekán megjelent XVIII. kötet is elsősorban a forráskiadások sorába tartozik, és összesen négy egységre tagolható. Az első részben a kötet szerkesztője, Blazovich László és Géczy Lajos *Oklevelek a Csanád nemzetség történetéhez* címmel hét dokumentumot adnak közre az 1321–1361 közti időszakból. Az oklevelek mind a nemzetség birtokaira vonatkoznak Csanád és Bihar megyékből, köztük négyet Károly Róbert király adott ki. A szövegekből nemcsak az látható, hogy a Csanádok milyen jelentős területekkel rendelkeztek, hanem át-

tekintést kapunk a családtagok egyházi tisztségeiről is. A közölt oklevelek a Magyar Országos Levéltárban találhatók, azokat a XVII. század végén szervezett Újszerzeményi Bizottmány irattára őrizte meg az utókornak.

A kötet második egysége *Szerzetesek Csanád egyházmegyében a középkorban* címet viseli. Szerzője Juhász Kálmán, az 1966-ban elhunyt egyháztörténész, akinek hagyatékából e tanulmányt Lotz Antal, a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár vezetője állította össze.

Bevezetőjében leírja, hogy az anyag tulajdonképpen része egy kiadványsorozatnak, mely a Csanád Egyházmegye történetét volt hivatva dokumentálni. Az első kötet – Oltványi Pál munkáját – 1867-ben látott napvilágot, majd az első világháborúig még kettő jelent meg. A munka Juhász Kálmán bekapcsolódásával 1930-tól vett új lendületet. Ő maga 11 kötet szerzője volt, és – a jelen tanulmányhoz hasonlóan – maradtak kéziratban is munkái. A 21 kötetesre tervezett sorozat tagolása a következő: a plébániák története, a püspökségek története, az egyházmegyei intézmények története. A Juhász Kálmán-Lotz Antal-féle dolgozat az utóbbiak közé tartozik. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a kutatás nehézségei miatt az általuk rajzolt kép mozaikszerű, nincsenek megfelelő források. Trianon után az egyházmegye kettészakadt, némelyik monostorról egyáltalán nem maradtak hozzáférhető írások, helyüket még régészeti módszerekkel is alig lehet megállapítani. A tanulmány során részletesebben a bencések, ciszterciek, Ágoston-rendiek, premonstreiek, Ferenc-rendiek, domonkosok, pálosok, johanniták rendjével foglalkoznak, legalaposabban a szegedi központtal rendelkező ferencesekkel.

A kötet harmadik része – Bratinka József és Szigeti Ferenc munkája – a *Szeged város tanácsának első jegyzőkönyve (1717–1723)* című forráskiadás. Keletkezéséről a szerzők leírják, hogy ekkor a város a kamara fennhatósága alá tartozott, a magisztrátus hatásköre igen csekély volt. Minden lényeges ügy a belső tanács ülésein zajlott le, melynek legkorábbi jegyzőkönyvei 1716-ban, a székház bontásakor elvesztek. Így a forrás csak 1717-től áll rendelkezésre.

Az idézetek szerint a jegyzőkönyv első oldalain sok a magyar bejegyzés, és e nyelv használatos a kötet végén található esküszövegekben is. A tárgykörök rendkívül változatosak. Találunk itt kamarai, királyi rendeleteket, velük kapcsolatos intézkedést, levelezést a szabad királyi város jog elnyeréséről, határjárásokat, pereket, bíraskodási ügyeket stb.

¹Szerk.: Blazovich László. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1991, 297 old.

A kötet negyedik része, melyet özv. Mátyás Sándorné állított össze, Németh László és a szerző férje levelezését tartalmazza 1954–1976 közötti korszakból. Az író és Mátyás Sándor barátsága ugyan régebbi eredetű volt, de 1945 után fűződött szorosra, amikor mindketten tanárok voltak a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban. Bár – mint az irodalomtörténetből ismert – Németh László csak néhány évet töltött tanárként Hódmezővásárhelyen, de évtizedeken át meleg barátság fűzte az időközben Szentésre került nagy tudású nyelvtanárhoz. A 70 idézett levélből egy sor érdekes részletet tudhatunk Németh László családi körülményeiről, és igen sok irodalomtörténeti adalékot is magukban foglalnak a levelek, melyek egy „elismertnek” tekintett író munkával, publikálással kapcsolatos ügyes-bajos dolgait ábrázolják. A leveleket kiegészítő szövegekben – többek között – Mátyás Sándor életpályaleírását, az 1987-ben bekövetkezett halálakor elmondott beszédekét olvashatjuk. Végül meg kell említeni Mátyás Sándor nevelt lánya, Lám Edit (levéltáros kollégánk) által közreadott, Németh Lászlótól származó leveleket, melyek az író kiadatlan műveiről készült szakdolgozatára vonatkoznak.

Dóka Klára

BALASSA IVÁN:

Tokaj-Hegyalja szőleje és bora

A szerző több mint három évtizeddel ezelőtt kezdte a helyszínen, terepen járva gyűjteni – gyakori fényképezéssel kiegészítve – az anyagot. Elmélyült levéltári és könyvtári kutatásokat végzett az évtizedek során, közben számos kisebb-nagyobb dolgozatot jelentetett meg. Eredményeit e munkában összegezte.

A könyv első nagyobb egysége az *Általános tudnivalók* címet viseli. Elemzi a Tokaj-Hegyalja elnevezést, a Tokaj település, illetve a Hegyalja tájegység első írásos előfordulásait. Szól arról, hogyan változott az idetartozó települések köre, s ami lényeges: mely községeket, illetve szőlőhegyeiken termelt borokat sorolták Tokaj-Hegyaljához. E részben olvashatunk adalékokat a táj történetéről, a települések etimológiai eredetéről, egy-egy történelmi korszak helyi eseményeinek jelzéseként leírásáról. Maga a szerző írja, hogy nem kívánta a táj történetét még csak vázlatosan sem összefoglalni. Kár, hogy egy rövid summázatra nem került sor. Bizonyára a kötet terjedelmének véges volta nem adott rá lehetőséget. Rendkívül bonyolultan alakultak a szőlő birtokviszonyai Tokaj-Hegyalján. Balassa biztos kézzel fogja össze e szövevé-

nyes témát, ismertette a különböző jogállású birtokosokat és a különféle szolgáltatásokat.

A *szőlő és a promontórium* című fejezetben a szőlőterület kiegészítő részeivel, a lánznak nevezett szőlőaljával, a szedőhellyel, a borházal, az utakkal, mezsgyékkel foglalkozik. Külön tárgyalja a talaj védelmével összefüggő munkálatokat, hiszen a meredek hegyoldalról lezúduló csapadékvíz könnyedén elhordta a termőtalajt. Már a XVII. század elejétől szép számmal találhatók feljegyzések a *vízlevezető árkok* kialakításáról, a *kőgátak* építéséről és az ehhez szükséges kövek szedéséről és hordásáról, mely külön munkafolyamatként szerepelt a szőlőben végzett tevékenységek között.

Egy újabb fejezet a *szőlőfajtákkal* foglalkozik. A szőlészeti-borászati témájú történeti feldolgozásoknak gyakran ez az egyik legnehezebb, legtöbb vizsgálódást igénylő része. Egyrészt egy-egy szőlőfajtát egyazon időben többféle néven ismertek borvidékenként, de gyakran szűk területen belül is, másrészt több fajtát is jelöltek ugyanazzal a névvel. Balassa sikerrel birkózott meg e feladattal. Részletesen bemutatja Tokaj-Hegyalja utóbbi négy évszázadának szőlőfajtáit, s a lehetőségekhez képest elvégzi az összehasonlítást is. Először a napjainkban Tokaj-Hegyalján több mint 90%-ban uralkodó fajtákat, azok eredetét és elterjedését mutatja be: a *furmintot* (70%), a *hárslevelút* (20%) és a *muskotályt* (közel 5%). Ezután kronológiai sorrendben haladva ismerteti a Tokaj-hegyaljai szőlőfajtákat. A Sárospataki Református Kollégium egykori igazgatója, *Szikszai Fabricius Balázs* a XVI. század második felében elkészített *Nomenclatúrájában* tucatnyi szőlőfajtát sorolt fel. Ezeket ismerteti a szerző, hozzátéve az ampelográfusok, nyelvészek véleményét is. Ezt követően az 1804-ig ismert fajták jegyzéke következik. Ebben az esztendőben hozta ugyanis Zemplén vármegye közgyűlése azt a határozatot, melyben megkülönböztették „a javasolt nemesebb fajszőlőket” azoktól, melyeket „rossznak jelentettek”. Ezután a XIX. századi szőlőfajtákról olvashatunk.

A *szőlő megművelése* címmel következik egy nagyobb rész. A szőlőföldek elhelyezkedése, a *soros*, illetve *sor nélküli ültetés* kérdésének taglalása után következik az öreg szőlők felújításának különböző módjait ismertető összeállítás. Legelterjedtebb, a középkorig visszatekintő pótlási-szaporítási eljárás a *homlítás* és a *bujtás* volt. Az új szőlők telepítésénél a különböző ültetési módok tárgyalása során kitűnik, hogy Tokaj-Hegyalján leginkább az *árokba ültetést* alkalmazták. A múlt század második felétől alkalmazták a *földfor-*

gatást (*rigolirozás*), az *oltás* egyszerűbb formái pedig az 1700-as évek végétől kísérhetők nyomon. Ez utóbbi jelentősége – csakúgy mint országszerte – a filoxérovész utáni időszakban nőtt meg. A *tavaszi munkákat* sorrendben tárja elénk a szerző. A *nyitást* – hacsak az időjárás nem szólt közbe – március 12-én, Gergely napján kezdték. A *metszés* időpontja kezdetben sokat változott, egy időben ősszel is metszettek, később április elején, végül a nedvkeringés megindulása előtti időpontot találták a legmegfelelőbbnek. Itt tárgyalja a szerző igen részletesen a különböző Tokaj-hegyaljai *metszőkéstípusokat*, majd a tájon a XIX. század derekán használatba vett *metszőollókat*. A *szőlő nyári munkáit* taglalva Balassa először a *kapálásokról* és a különböző *kapatípusokról* szól. Az első kapálást a *kétágú kapával*, a másodikat *laposkapával* végezték. A XVII. század első felétől vált általánossá a harmadik kapálás. A sajátos, helyi körülményekhez alkalmazkodó kapákról is ebben a részben olvashatunk. A *karózás* a Hegyalján a XV. századtól követhető nyomon, s megtudjuk, hogy az 1800-as évek közepéig az első kapálás után alkalmazták. A karózással együtt végezték a *kötözést*, melynek anyaga a XIX. század végén már egyértelműen a *rafia*, azt megelőzően a sás és a *kötőfű* (*kötözőfű*) volt az általános. A *szőlő őszi munkáit* a szüret utáni *karózás* és *fedés* jelentette.

A *szőlő munkájának szervezete és a szőlő őrzése* című fejezetben a *robotművelésről*, majd a robotosokat egyre inkább háttérbe szorító *napszámosokról* és *szakmányosokról*, illetve munkájukról, bérükről, ellátásukról szerezhetünk igen alapos ismereteket. Bőségesen tárgyalja a szerző a *vincellérek* tevékenységét, nem ok nélkül, hiszen irányító-ellenőrző munkájuktól jelentős mértékben függött a termés. A napszámos és szakmányos munka mellett – bár kisebb mértékben – a XVI. századtól jelen volt Tokaj-Hegyalján a *részes bérleti művelés* is. A szőlőörzés témáját is kimerítően tárgyalja a kötet, hiszen a *szőlőpásztorokra*, szőlőkerülőkre volt bízva hónapokon keresztül az érlelődő termés megvédelme embertől, állattól, madártól.

A *szőlő betegségei, kártevői* elnevezésű rész természetesen túlnyomórészt a múlt század végén Magyarország történelmi borvidékeit, így Tokaj-Hegyalját is letaroló, a szőlőn élősködő gyökértetű, a *filoxéra* kártételével foglalkozik. A század végére a tájon a régi állomány gyakorlatilag kipusztult. A filoxéra elleni védekezés különböző formái (vízzel való elárasztás, irtás, immunis homoktalajba való ültetés) a Hegyalján nem váltak be, vagy

nem is voltak alkalmazhatók. Kevés eredményt hozott a *szénkénevezés* is. Egyedül az *ellenálló amerikai alanyokra való oltás* bizonyult sikeresnek. Ezen az alapon indult meg a rekonstrukció az 1890-es években, de csak nagyon lassan haladt előre. Az amerikai alanyra történő oltással alakult ki Tokaj-Hegyalja nagyjából egységes furmint-hárslevelű arculata.

A szőlőtermelés csúcspontjával, a *szürettel* foglalkozik egy újabb fejezet. A szüret kezdő napja hosszú időn keresztül hagyományosan október 28., vagyis Simon-Júda napja volt, ennek eredetét még nem sikerült egyértelműen tisztázni.

A szüreti munkák folyamatát, eszközeit ismerhetjük meg a következő részben, majd a szőlő feldolgozásának érdekes leírása következik. A *taposást* felváltó *szőlősatuk* megjelenését, változását, elterjedését és használatát ismertető oldalak teszik kerekké a szüreti munkákról írottakat. Az ezt követő, Hegyalja szőlőterületét és bortelemelését az 1870–1990 közötti években bemutató statisztikai részt nem igazán érezzük idevalónak. Megtört a szürettel foglalkozó fejezetet, hiszen ezt követően ismét a szürettel kapcsolatos mulatóságok, szokások következnek. Talán szerencsésebb lett volna ezt a részt a kötet végén függelékben közölni, és a XX. századi szőlőterület-változások okait röviden ismertetni. A szüretet követő szórakozás, ének, a tánc, a muzsikálás, a felvonulás, a bál méltó betetőzése az eddigi kemény munkának. Balassa gazdag anyagot vonultat fel a régi szokások megismertetése során.

A kötet legerjedelmesebb fejezete a *Tokaj-hegyaljai borok fajtáival* foglalkozik. A XVIII. századtól kezdve jellegük és készítmódjuk szerint Tokaj-Hegyalján két alapvető borfajta különböztetett meg: a *szűrt borokat* (a mustot a hordókba szűrték, és az abban is forrt ki), és a *csinált borokat*. A szűrt borokról szőlő részben megtudjuk, hogyan jött létre a *szamorodni*, annak is édes, illetve száraz változata. A csinált bor kifejezést nem a mai pejoratív értelemben használja a szerző. Azt érti rajta, hogy sokkal több munka eredményezi az értéket, jelen esetben az *aszút*. Ennek történetét részletesen is ismerteti. Megtudjuk, hogyan készült az aszú, mely a XVIII. században meghódította Európát és megalapozta máig tartó hírnevét, bár jelentősége csökkent. Az egységesítés szempontja követelte meg mértékességként a 180 icces *gönci hordót* (1 icce 0,85 l), az ennek fele nagyságú *átagot*, és a 45 iccenyi *putton*. Egy gönci hordóhoz 3–5 putton (puttony) aszuszetmet adagoltak, az

aszúbert az átalagban érlelték és szállították, hogy minden más bortól megkülönböztessék. Ez a mérték napjainkig megmaradt, s a puttony száma került rá a jellegzetes palackokra. Ha az aszú torkolyét musttal felöntötték és újra sajtolták, akkor keletkezett a *másolás*, ez azonban kereskedelmi forgalomba ritkán került.

A *bor eltartása* című fejezet összefoglalja a különböző formájú, méretű hordók készítését, őrntartalmuk változását, a hordókészítő *bodnások* munkáját, majd végezetül szól a *borházakról* és *pincékről*. A borpincék négy típusát különbözteti meg, ezek közül legkisebb a *lyukpince*, legnagyobb a *labirintuspince*.

A *borkereskedést* tárgyaló fejezet elsősorban a Tokaj-hegyaljai borok adásvételével foglalkozó kereskedők származása szerint részletezi a témakört. Megtudjuk, hogy a magyarok közül olyan történelmi családok foglalkoztak borkereskedelemmel, mint a Báthoriak, Thurzók, Dobók, Rákócziak, Thökölyek, de a XVIII. századtól a magyarok a lengyelekkel együtt háttérbe szorultak. Ugyanakkor nőtt a német és görög kereskedők szerepe. Az oroszok és ruszinok főleg a közvetítő kereskedelmet és a csempésztést üzték.

A XVIII. század második felétől egyre nagyobb szerephez jutottak a zsidók, s az 1800-as évek elejére a helyi borkereskedelem nagyrészt már az ő kezükben összpontosult, többesük egyúttal kereszmáros is volt.

A terjedelmes kötet szerzője saját bevallása

szerint nem törekedett teljességre. Megjegyzi, hogy a kézirat lezárása után érezte, számos témában tovább kellene kutatni, más részeket pedig újrafogalmazni. A meglévő hatalmas ismeretanyagot azonban mindenképpen közzé kellett tennie, főleg azokon a szakterületeken, ahol széleskörűen és nagy biztonsággal tájékozott. Feltehetően ezen okok, no meg a területi korlátok játszhattak szerepet abban, hogy keveset tudunk meg a Tokaj-hegyaljai szőlő- és borkereskedelem XX. századi történetéről, s különösen az 1945. utáni időszakról.

A kötetet hatalmas irodalomjegyzék és jegyzetapparátus, szakmai és földrajzi mutató, francia, német és angol nyelvű összefoglaló, továbbá bőséges képanyag egészíti ki. Jól sikerült rajzok, nagyszámú fénykép- és metszetmások gazdagítják a munkát. A képek esetenkénti rossz minőségéről és helyenkénti kis méretéről, ami néha nehezen élvezhetővé teszi a felvételt, nem a szerző tehet. A helyenkénti nyomdahibák, szedési pontatlanságok nem okoznak különösebb zavart. Egyet azért megemlítünk. Emlékeztünk szerint a kéziratban maradt Tokaj-hegyaljai bibliográfiát nem Porubszky Béla, hanem Puruczky Béla készítette. Az utóbbi elmondottak természetesen mit sem vonnak le Balassa Iván hatalmas összefoglaló munkájának értékéből. Öröndetes, hogy e kiváló munka megjelent.

(Tokaj, 1991.)

Dr. Pintér János

HÍREK

HONISMERETI HÍR CSÁVOLYRÓL

A Honismereti Baráti Kör közreműködésével a csávolyi *falumúzeumban* is készültek a községi ünnepre. Ez év pünkösdjén tervezik a *II. világháború* áldozatai *emlékművének* avatását. Ezzel egy időben felújították az első világháború emlékművét és parkját is. Az ünnep programjába tartozik a helytörténeti gyűjtemény megtekintése is, mely erre az alkalomra szintén külsőségekben is megújult, bővült.

Ennek tiszteletére már *megnyílt a falu múltját bemutató*, írásos és képbe fogott emlékekből álló új helytörténeti *kiállítás*.

Ennek része a bővített és átrendezett – az utóbbi időszakban gyűjtött – *háborús* tárgyi és szellemi emlék, valamint az *egyházi* kegytárgyak a funkcionáló *úrnap* *kápolnácskával*. Ezt jól egészíti ki a „csávolyi út menti kereszt”-ről készült térkép és kimutatás a hozzá tartozó leírással. A múzeum a „Tajak-Korok-Múzeumok” keretében *pecsételő hely* és ingyenes a belépés! Kérésre bármikor megtekinthető!

Mindezekben a lakosság összetételének megfelelően a *nemzetiségi* – német, bunyevác/horvát – *jelleg* is tükröződik, mint a *községi krónikában*. A régi időkbeli megőrzött emlékek a távoli időkben zajlott eseményeket varázsolják elénk egy-egy valóságpillanattal. Nekünk szólnak, a jelennek és jövőnek!

Felújítottuk az országosan elsőként lefénképezett falunk és határának *fotoállítását* is, melyet a község háza előterében lehet megtekinteni. Érdemes megnézni! Mindenkit szeretettel várunk!

Dr. Mándics Mihály

A honismeret a sajtóban

Március

1. Körmen 1994-ben ünnepli városá nyilvánításának 750 éves évfordulóját. A felkészülés jegyében honismereti pályázatokat írtak ki. (OH) – Mezőkövesd készül a vilákiállításra. A most megjelent Matyófold 1992 című irodalmi és néprajzi évkönyv több cikke a majdnai idelátogatókra is gondol. (EM) – Megjelent a kaposvári Munkácsy Mihály Gimnázium és Szakközépiskola 1991–92-es évkönyve, amely az iskola 73 évének legfontosabb eseményeit idézi fel (SH) – Harmadszor rendezték meg Tapsonyban a farsangbúcsúztató falunapot. (SH)

2. A TIT Pest megyei egyesülete könyvsorozatot indít. Az első már megjelent Cegléd és környékének természetvédelmi értékei címmel. (MN)

3. A fertőszentmiklósi helytörténeti akadémia legutóbbi témája II. Rákóczi Ferenc brigádéros, a szomorú sorsú Bezeredy Imre volt. (KÁ)

5. Az 1948. március 5-i szolnoki csata emlékére kopjafa-avatót tartottak a Tallin úti Általános Iskolában. (ÜN) – Tevelből elszármazottak Eppingenben tizennégy évvel ezelőtt baráti kört hoztak létre. Ez a közösség a világ különböző pontján élő tevelieket fogja össze. Mostani tervük: az óhazában világháborús emlékművet kívánnak felállítani. (NÉT) – Szentpéterfa 1923-ban a „leghevesesebb falu” címet kapta az országfelosztással kapcsolatban tanúsított magatartásáért. A 70 éves évforduló alkalmából nagyszabású emlékünnepeket tartanak. (VN)

6. Nagykanizsa első, százhusz oldalas fotóalbuma 162 felvétel segítségével mutatja be a város fejlődését, nevezetességeit. (SH) – Az 1898-ban épült dobogókői turistaház ma múzeum, a magyar természetjárás történetét mutatja be. (Ö)

8. A honfoglalás ezeregyszáz éves évfordulója alkalmából magyar szervezetekkel együttműködve a kanadai METEM-International pályázatot hirdet meg a Bánhidai ütközet és a magyar honfoglalás a mai történeti kutatások fényében című tanulmány megírására. 1995. január 1. a határidő. (MN) – A bakonyi kisfalú, Magyarpolány tíz európai ország 150 pályázója közül az első hat között elnyerte az Europa Nostra díjat. (Na)

9. Jász-Nagykunságról az idén tucatnyi kiadványt jelentetnek meg az önkormányzatok a megyei Múzeumok Igazgatósága támogatásával. (ÜN) – Az idén is megrendezi a Komáromi Napok elnevezésű sport- és kulturális rendezvénysorozatát a Duna menti város. A szervezésben és a helyszíni programok rendezésében részt vesz a szlovákiai városrész önkormányzata is. (PH) – A Penci tavasz rendezvénysorozat keretében az 1848–49-es forradalom és szabadságharc témaköréből szellemi vetélkedőt és kiállítást rendez a Faluvédő Kör. (PMH)

10. Berhidán a honismereti kör legutóbbi rendezvényén Schmidt Ferenc, a község országgyűlési képviselője megemlékezett a második magyar hadsereg ötven évvel ezelőtti doni katasztrófájá-

ról. (Na) – Kókán féltve őrzik azt a korsót, amelyből Kossuth Lajos ivott vizet. (PMH)

11. 660 éves Paks. Az évforduló tiszteletére Május 25-én városi helytörténeti napot rendeztek, kiállítást nyitnak, helytörténeti vetélkedő döntőjét tartják meg, és sor kerül a helytörténeti pályázat díjainak átadására is. (NÉT)

12. A Nádasdy-várban megtartották a megyei honismereti napot. Szabó László, a Vas megyei Honismereti Egyesület elnöke az elmúlt év munkájáról, Horváth György egyesületi titkár a gazdálkodásról számolt be, dr. Dénes Tibor alpolgármester a honismereti szakkör 25 éves jubileumáról emlékezett meg, dr. Bariska István, a községi levéltár igazgatója Magyarországi a mai Európában címmel tartott előadást. (SáH)

13. A régi Rákosfalva emlékeit idézi fel a XIV. kerületben megrendezett helytörténeti kiállítás. (ÜM)

16. A győri Bartók Béla Megyei Művelődési Központban ünnepélyes eredményhirdetéssel fejeződött be a Kisfaludy-napok rendezvénysorozata. Itt adták át a honismereti pályázat díjait is. (KA) – Zala megye az én hazám című megyeismerteti vetélkedő döntőjén 11 község csapata vett részt és az összetett kategóriában a pacsai csapat győzött. (ZH)

17. Az Abaúji Múzeum Baráti Körének közgyűlésén kiosztották a VI. Bencédi Székely István honismereti és néprajzi pályázat díjait. (EM) – Levéltári delután elnevezéssel sorozatot rendez a helyi történelem iránt érdeklődőknek a Soproni Levéltár. Helytörténetírás kinek, minek? címmel tartották meg az első foglalkozást. (KA) – Népművészeti múzeum nyílt meg Dunakeszin a Széchenyi István Általános Iskola pinchehelyiségeiben. (PMH)

18. A Gellért Szállóban tartotta a Lakitelek Alapítvány díjkiosztó ünnepségét. 479 helytörténeti pályamunkát értékelték és mintegy hétmillió forintot adtak ki. (ÜM) – Újjászületében az Erdélyi Múzeum. Az egyesület 600. születésnapjára indult folyóirata Új Erdélyi Múzeum címmel, Kolozsvárott és Marosvásárhelyt Széchenyi-emlékülnést szervezett és meghirdette első pályázatát is honismereti, történeti témában. (MF)

19. Miskolcon, a Herman Ottó Múzeumban került sor a XXXI. Istvánffy Gyula megyei honismereti gyűjtőpályázat eredményhirdetésére. Ezúttal 70 pályázó 67 pályamunkáját értékelték. (EM) – Kardos Tamás és Rádi György fotóit állították ki Kalocsán. A képek felvillantják a város történetét, a városkép fokozatos alakulását. (KaN) – A mezőgazdaságban egykor használt gépekkel gyarapodott a szennai falumúzeum. A gőz- és robbanómotoros eszközöknek „gépszint” is építenek majd. (SH)

22. Nagykáta Baráti Kör tíz évvel ezelőtti megalakulásától kezdve szorgalmazta a második világháborús emlékmű létesítését. Számos akadály hátráltatta elképzelésüket, de kitartásuk eredményre vezetett. Ez év végén felavatják az emlékművet. (PMH)

23. Komlón a városi önkormányzat tulajdonába vette a mostoha körülmények között tengődő

helytörténeti gyűjteményt, s az eddigi 100 négyzetméteres kiállítóhelyiségből 500 négyzetméterbe költözhettek. (UDN) – A hatvani múzeum pályázatot hirdet a város és környékének helytörténeti, néprajzi, nyelvészeti és régészeti témájú feldolgozására. (HMH) – Gazdag rendezvény-sorozatot állított össze márciusra a nagyvázsónyi Általános Művelődési Központ. Őseink öröksége elnevezéssel helytörténeti állandó kiállítást is létrehozta. (KM)

24. Dr. Újváry Jenő megyei múzeumigazgató adta át Pécsen a 40. alkalommal meghirdetett Néprajzi- és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat megyei díjait. (UDN)

25. Kiskunfélegyháza két helytörténeti kiállítást is megnyitott a törököktől megszabadult város jubileumi rendezvénysorozatán. (PN)

26. Több mint másfél évtizede indult útjára a Tájak–Korok–Múzeumok honismereti jellegű mozgalom, melynek a közelmúltban jelent meg 450. füzet. (KN) – A sümegi Városvédő és Szépítő Egyesület megjelentette a város utcáinak, tereinek névadóiról szóló ismertető füzetet. (Na)

27. Füzesabonyi Mozaik címmel kiállítás nyílt a városi könyvtárban, ahol a helyi alkotók, helytörténeti kutatók képzőművészeti, díszítőművészeti munkái, fotói láthatók. (HMH)

29. Lengyelen az általános iskola felvette az egykori múzeumszervezőnek, Wosinszky Mór-nak a nevét. (NÉT)

30. A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Pest Megyei Könyvtár, a Pest Megyei Levéltár és a Pest Megyei Honismereti Egyesület helytörténeti, krónikairói pályázatot hirdetett, 1993. augusztus 31-i határidővel. (PMH) – Budaörsön 1987-ben nyílt meg a Heimathelytörténeti múzeum, melynek anyagát a falu 5%-át kitevő sváb lakosság gyűjtötte össze. (PMH) – A tiszaföldvári székely Hét Vezér Alapítvány – az előző évhez hasonlóan – 1993-ban is megrendezi az 1996-ban tartandó A magyar nép története című történelmi vetélkedőre felkészítő táborát. (V)

Derzsi Ottó

A figyelt újságok: Dél-Magyarország (DM), Észak-Magyarország (EM), Fejér Megyei Hírlap (FMH), Hajdú-Bihari Napló (HBN), Heves Megyei Hírlap (HMH), Kalocsai Néplap (KaN), Kelet-Magyarország (KM), Kisalföld (KA), Köznevelés (KN), Magyar Fórum (MF), Magyar Nemzet (MN), Napló (Na), Népszabadság (N), Népújság (Tolna) (NÉT), Nógrád Megyei Hírlap (NMH), Országghatár (OH), 24 óra (O), Pápai Hírlap (PáH), Pest Megyei Hírlap (PMH), Pesti Hírlap (PH), Petőfi Népe (PN), Sárvári Hírlap (SáH), Somogyi Hírlap (SH), Új Dunántúli Napló (UDN), Új Magyarország (UM), Új Néplap (UN), Vas Népe (VN), Vásárhely és vidéke (VV), Világszövetség (V), Zalai Hírlap (ZH).

Életfa – a noszvaji ref. templom mennyezetének részlete, 1734. (Székely Judit rajza)

Honismereti Bibliográfia

Aradi vértanúk naplói. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Katona Tamás*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991. 288 old. A sorozatot szerkeszti: *Benkő Samu, Horváth Andor*.

Katona Tamás: Az aradi vértanúk; Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok naplója és feljegyzései; Lázár Vilmos 1849-es honvédeztárs aradi várfogságában kivégeztetés előtt írt emlékirata; Schweidel József: Aradi fogságom naplója; Jegyzetek a naplókhoz; Névjegyzék.

Balogh István köszöntése. Szerk.: *Módy György*. Debrecen, 1993. 63 old.

A 80 éves Balogh István tiszteletére 1992. november 25-én a Déri Múzeumban megtartott tudományos üléssé előadásainak szerkesztett szövege. *Gazda László:* Balogh István évtizedei a Déri Múzeumban; *Balassa Iván:* A néprajzkutatóról; *Módy György:* A történelemkutatóról; *Margócsy József:* Az oktatóról és nevelőről; *Sándor Lászlóné:* Balogh István publikációi 1980–1992.

Batthyányakra emlékezünk. *Dákai Füzetek*, 4. szerk.: *dr. Tóth Dezső*. Kiadja a Szülőföld Baráti Kör, Dáka. Veszprém, 1992. 67 old.

Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. *Series Historica Ethnographiae*, 5. Szerk.: *Selmeczy Kovács Attila*. Bp. 1992. 342 old. (Az 1906-os kiadvány reprintje).

Bellosics Bálint: Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére. Sorozatszerk: *Hála József*. Az utószót írta: *Szilágyi Miklós*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 1992. 48 old.

Benke László. Írta és szerkesztette: *Tölgyesi József*. Kiadja a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém megyei tagozata. Veszprém, 1991. 32. old.

Csáky Károly: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk”. *Népismereti Könyvtár*, 3. Sorozatszerk.: *Liszka József*. Kiadja a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Komárom, 1992. 107 old.

Elszentült a nap az égről. Gyűjtötte és az előszót írta: *Fábián Margit*. Közreadta: *Várkonyi Imre*. Babits Mihály Művelődési Ház. Szekszárd, 1992. 113 old.

Erdei Ferenc börtönnaplója. Az *Erdei Ferenc Társaság Füzetek*, 5. Szerk.: *Tóth Ferenc*, utószó: *Tóth Ferenc*. Makó, 1993. 22 old.

Fél Edit-Beszprémy Józsefné: Nyugat-dunántúli szabadrajzú himnuszok mintarajzai. Szerk.: *Borbély Jolán*. Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Bp. 1993.

A kötet az 1990-ben megjelent Fél Edit-Beszprémy Józsefné: Nyugat-dunántúli szabadrajzú himnuszok c. kiadvány folytatása.

Fodor István-Kovalovszky Júlia-Kovács Tibor-Lovag Zsuzsa-Tóth Endre: A Magyar Nemzeti Múzeum. Kiadta a Helikon Kft. Bp. 1992. 123 old.

Garam Éva-Kiss Attila: Népivándorlás kori aranykincsek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Szerk.: *Steinert Ágota*. Kiadta a Helikon Kft. Bp. 1992. 63 old.

Hodinka Antal válogatott kéziratjai. *Vasvári Pál Társaság Füzetek*, 11. Szerk.: *Udvari István*. Sajtó alá rendezte: *János István*. Nyíregyháza, 1992. 182 old.

Honismereti írások Baranyából. Szerk.: *Gábori Imréné*. Kiadja a Baranya Honismereti Egyesület. Pécs, 1992. 150 old.

Imreh István-Pataki József: Kászonszéki krónika 1650–1750. Európa Könyvkiadó-Kriterion Könyvkiadó. Budapest–Bukarest, 1992. 370 old.

A tartalomról: I. Kászonszék kialakulása, II. A kászonszéki emberek, III. Föld és ember, IV. Gazdálkodó kászoniak, V. Az állam, a szék, a kommunális és a kászon ember, VI. A társas kapcsolatok, a tizes, az egyházmegye, VII. Életmód, művelődés.

ITT-OTT. Kiadja a Magyar Baráti Közösség Tanácsa. 1992. 25. évf. 34 old.

Sütő András: Lake Hope!, A reménység tavánál; *Pomogáts Béla:* Magyar lehetőségek és feladatok az ezredfordulón; *Uő.:* Erdély követe; *Sütő András:* Erdélyi sors és irodalom; *Tur Pál:* Helyzetjelentés; *Nyeste Zoltán:* Álom az országról; *Éltető J. Lajos:* Kantó; *Göncz Árpád:* Az el nem mondható beszéd; *Róna-Tas Ákos:* Lélegzet és lélek; *Zas Lóránt:* Megmeredve; *Papp László:* Quo vadis MBK?; *Kurcz Béla:* Vissza az „ö hazába”, Magyar Királyi Posta; *Erőss Péter:* Ilona néni temetése.

Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. *Series Historica Ethnographiae* 6. Sajtó alá rendezte: *Hála József*. Bp. 1993. 356 old.

Jankó János: A milleniumi falu. *Series Historica Ethnographiae*, 1. Sajtó alá rendezte: Szemkeő Endre. Bp. 1989. 180 old.

Juhász László: Barangolás a magyar múltban. Antológia. Kiadó. Lakitelek, 1992. 301 old.

Történelmi kutatásainak középpontjában a külföldi magyar emlékek állnak.

Körmöczy Katalin: „...Ami megmarad, fordítsa jó czélokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Szerk.: Haider Edit. Budapest, 1992. 478 old.

Lábadi Károly: Oskolák a régi Drávaszögben. *Pannónia könyvek*. Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár. Pécs, 1993. 128 old.

László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Szerk.: *Éri István. Tájak, Korok, Múzeumok Könyvtára*, 4. Kiadja a Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület. Bp. 1993. 258 old.

Madar Ilona: Sárretudvari néprajza. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Ethnica kiadás, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 1993. 547 old.

Település, Építész, Élet a házban, Földművelés, Állattartás, Táplálékkészítés, táplálkozás, Visélet, Kereskedés, a javak csereje, Háziipar, Kézműipar, Társadalom, Szabályrendelet, A társadalmi élet szokásai, Hiedelmek, Egyházi és vallási élet, Utószó, Rezümé, Bibliográfia.

Magyarnándori Kalendárium. Magyarnándor és környékének évkönyve, 1993. Kiadja a Magyarnándori Művelődési és Falufejlesztő Egyesület. Magyarnándor, 1993. 100 old.

Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk.: *Cs. Lengyel Beatrix*. Corvina. Bp. 1992. 184 old.

Előszó, A múzeum és gyűjteményeinek története, A magyar koronázási jelvények, Régészeti Osztály, Középkori Osztály, Újkori Osztály, Éremtár, Magyar Történelmi Képcsarnok, továbbá jelentős műtárgyak a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, A kötetben szereplő műtárgyak katalógusa, Rövidítések jegyzéke, Egykori magyar helységek mai elnevezései.

Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. NDC Évkönyv '93. Összeállította és szerkesztette: *Varga Sándor*. Kiadta a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum. Pozsony. 1996 old.

Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára. Összeállította és szerkesztette: *Felföldi László*. Magyar Művelődési Intézet. Bp. 1993. 162. old.

Martin György születésének 60. évfordulóján, 1992 februárjában rendezett emlékülés előadásai.

Matyóföld, 1992. A mezőkövesdi Városi Községi Ház irodalmi és néprajzi munkaközösségének évkönyve. Szerk.: *Kiss Gyula*. 119 old.

„Moldovának szíp táiaind születtem...” Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia. Szerk.: *Péterbencze Anikó*. Jászberény, 1993. 172 old.

Az I. Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia fővédnökeinek és védnökeinek névsora, Előszó, A csángó himnusz szövege, *Antall József*

miniszterelnök beszéde Jászberényben, a Csángó Fesztiválon, *Göncz Árpád* köztársasági elnök köszöntője. A csángók történetéből és hagyományaiából (Válogatás a Csángó Konferencián elhangzott előadások anyagából): *Hofer Tamás*: Az etnikai sokszínűség régi és új formái; *dr. Benda Kálmán*: A moldvai csángók történetének vázlata; *dr. Nagy Jenő*: Néprajzi és nyelvészeti kutatások és eredmények a moldvai csángóság körében; *Faragó József*: Folklor-történeti áttekintés; *Bosnyák Sándor*: Égbe vivő út – Az ég köldökéről, s az égiek fáról; *Csoma Gergely*: Jöslás a moldvai csángóknál; *Virt István*: „Megszabadultam már a testi haláltól” (A moldvai csángók lélekhit); *Péterbencze Anikó*: Adatok a moldvai csángók folklórjához – Tánccok és táncos szokások a Bákó környéki falvakban; *Domokos Pál Péter*: Csángó magyar lakodalom; *Kallós Zoltán*: Gyűjtési élményeim Moldvában; *Pozsony Ferenc*: Nyelvhasználat és az identitás viszonya a moldvai csángókban; *Halász Péter*: A moldvai csángók múltjáról és jelenéről.

Naptár, 1993. Madách Könyv- és Lapkiadó. Bp. 1992. 179 old.

Ofella Sándor: Kék szívárvány... (A népdal közösségformáló és lélekmesítő ereje). Kották: *Szatmáriné Batori Magdolna*. Fotók: *Molnár Gyula*. Rajzok: *Rákosi Érika* és *Rákosi Nóra*. Kiadja: Tápiószecső Nagyközség önkormányzata, Tápiószecső, 1988–1991. 376 old.

Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton, 32. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár. Szerk.: *Tálas László–Madaras László*. Szolnok, 1991. 384 old.

Bevezetés; *Siklódi Csilla*: Az őskori leletanyag; *Kriveczky Béla*: A késő vaskori (kelta) telep; *Cseh János*: A késő római kori (szarmata) telep; *Cseh János*: A kora népvándorlás kori (gépida) telep; *Madaras László*: Az avar falu; *Laszlovszky József*: Árpád-kori és késő középkori objektumok.

Réthey Prikkel Miklós: Rákóczi kis úrfi. (Élő népköltészet Akasztón – balladák és balladás dalok). A dallamokat lejegyezte: *Gál Gyuláné Férő Judit*. Kiadja Akasztó község önkormányzata. 1992. 419 old.

Seres András: Kicsi Péter Nagy Péter. Tréfás mesék, adomák és anekdoták. DÁCIA. Kolozsvár, 1992. 156 old.

Seres András: Szemtanúk vallomásai az 1848/49-es szabadságharcról. NOVOS Kft. kiadása. Sepsiszentgyörgy, 1992. 62 old.

Előszó; Közép-Ajta Veres Sándor; Borcsa Mihály (1824–1913); Az 1848-ban elhunyt vértanúk jegyzéke Barcaságból.

Somogyi Győző: Káli-medence. Veszprém: F. Szelenyi House 1992. 20. 48 old.

Somogyi Honismeret, 1992/2. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 1992. 120 old.

Helytörténetírás: *Dr. Gál József*: Megyeszékhely és börtön Tapsonyban; *Bodó Imre*: Urbéri

rendezés és jobbágyfelszabadítás Göllében; *Dr. Bóra Ferenc*: A kiegyezés gondolata a Somogy c. hetilap korabeli számaiban; *Nagy Zoltán*: Bűnözés és igazságszolgáltatás a „Somogy” tükrében (1866–1890); *Dr. Horváth Aladár*: Francia menekültek a Balaton-parton; *Dr. Kálmán András*: Kercseliget művelődésének vizsgálata (1939–1970). Névtan, nyelvjárás: *Dr. Fülöp László*: Az attalai plébánia keresztneveiről (1722–1760). Néprajz: *Dr. Draveczky Balázs*: Egynémely reformkori somogyi megfigyelésről és tikmony komaságról; *Dr. Király Lajos*: A somogyi néphit mitikus lényei; *Mihály Gyula*: A nyárstűzés. Környezetvédelem, műemlékeink. *Haris Attila*: A Kapos völgyének és környékének levéldarázs-faunája. Helytörténeti arcképcsarnok: *Fodor András*: Ötvenöt éve történt (József Attila tragikus halála Balatonszárszón); *L. Pálós Éva*: *In memoriam József Attila*; *Matyikó Sebestyén József*: Csizsár Elek jubileumi kiállítása. Figyelő: Hunyady László hagyatéka (összeáll.: Szőke József, Varga Róbert, dr. Sipos Csaba); *Dr. Marek János*: Néhány gondolat és tapasztalat a XX. Országos Honismereti Akadémiáról; *Csepinszky Mária*: Faragott emlékoszlop a kaposfői iskola udvarán; *G. Jäger Márta*: Nemzetközi honismereti találkozók (Mésztegyő, 1992. aug. 17–21.); *Matyikóné Nagy Éva*: Új gyökörhajtások; *Lőrincz Sándor*: Békepusztáról Nagysallérba; Somogy a helytörténet tükrében (válogatott sajtórepertórium 1992. szeptember-október, összeállította: dr. Sipos Csaba); Somogyi évfordulók (összeállította: dr. Sipos Csaba).

Szántainé Ruzs Mariann–Tamás István (szerk.): Koszorú Tatay Sándornak. Badaconyotomaji Általános Művelődési Központ Körzeti Könyvtára. Helyi Önkormányzat. Veszprém, 1992. 102 old.

Szelényi Károly: Balaton-Felvidéktől a Bakonyaljáig. Veszprém megye tájai, műemlékei. Tatay Sándor írásaiból a szöveget válogatta: Mátis Livia, szerk.: *Géczi János*. Szelényi Ház, Veszprém, 1992. 80 old.

Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia, 1991. Összeállította: *Fülöp Laura*, szerk.: *Liszka József*. Kiadja a Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztály. Komárom, 1992. 44 old.

Szulovszky János: Füstfaragók. Studia folcloristica et ethnographica, 32. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Szerk.: *Újváry Zoltán*. Debrecen, 1992. 307 old.

Szülőföldünk. A megyei honismereti mozgalom közleményei, 19. Kiadta a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság. Miskolc, 1992. 74 old.

Szűk Ödön: Erdély, 1940–1944. Dr. Szűk Ödön m. kir. postatitkár jelentései. Szerkesztette, előszót írta, függelékkel összeállította: *Balogh Júlia*. Kiadja a Közművelődési Információs Vállalat. Bp. 1992. 244 old.

Tapolcai Füzetek, 10. Redl Gusztáv, 1853–1916. Írta: *Tóth József*. A Tapolcai Városszépítő Egyesület kiadványa. Tapolca, 1992. 56 old.

Temesváry Ferenc: Fegyverkincsek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kiadta a Helikon Kiadó Kft. Bp. 1992. 63 old.

TÉKA '92/2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója. Szentendre, 1992. 56 old.

Dr. Timaffy László: Táltosok, tudósok, boszorkányok. Kisalföldi népmondák. Kiadja a Hazánk Könyvkiadó Kft. Győr, 1992. 179 old.

A szerző szedte csokorba ennek a tájnak ma is szájhagyományként őrzött mondáit. A hiedelem- és történelmi mondák tükrözik a Kisalföld – benne Burgenland és Csallóköz – területén élő magyarság értékes prózai népköltészetét.

Tóth Mihály: Gödöllő és a gödöllői járás utcaneveinek névtani vizsgálata. *Magyar Névtani Dolgozatok, 95.* Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Bp. 1991. 35 old.

Tuba Lajos: Öt világot éltem meg. Tuba Lajos sokorópátkai parasztember élettörténete. Lejegyezte: *Vehrer Adél*. Hazánk. Győr, 1992. 95 old.

Turáné Tóth Anikó: Akasztó ragadványnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok, 101.* Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Bp. 1991. 46 old.

Újkígyós mindennapjai a 19. század első felében. Sajtó alá rendezte: *Járolí József, Szigeti Antal*. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Járolí József*. Szerk.: *Erdmann Gyula*. Kiadja a Békés Megyei Levéltár. Gyula, 1991. 91 old.

Varga Béla (szerk.): Bakony-balatoni kalendárium 1993. EMKK. Veszprém, 1992. 300 old.

Veress D. Csaba: Felsőörs évszázadai. A község története a kezdetektől napjainkig. Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém, 1992. 285 old.

Virágvölgyi Márta: Kalotaszegi legényesek, Magyarlóna-Kovács Simon Buráló. *Népzenei Füzetek*, hangszeres népzenei példatár. Sorozatszerk.: *Erdős Gábor*. Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Bp. 1993. 116 old.

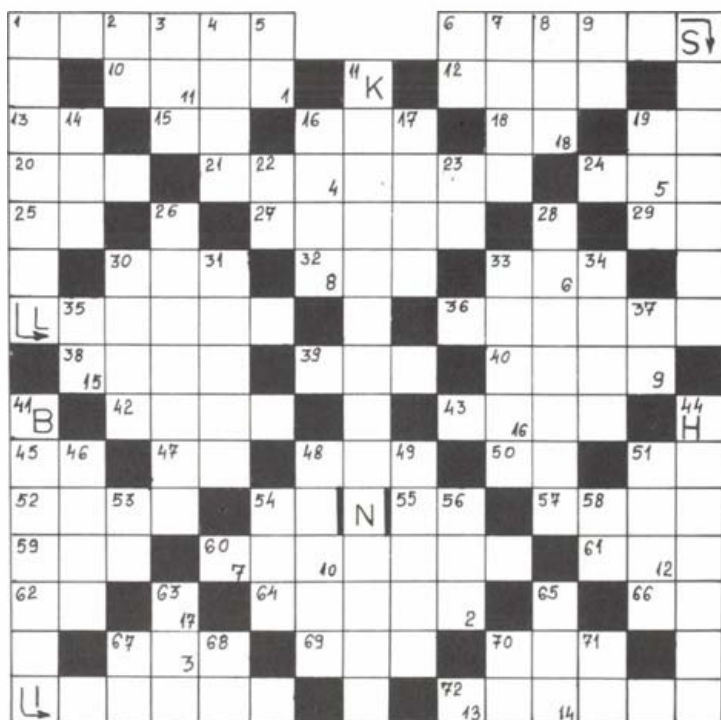
Zajzoni Rab István prózája. Szerk.: *Bartha Judit, dr. Magdó János, Nagy János*. Kiadó a Zajzoni Rab István Liceum. Négyfalu, 1992. 87 old.

A kiadvány a barcasági Zajzoni Rab István életével foglalkozik és részleteket közöl honismereti jellegű írásaiból.

BÚZÁS IMRE ÉS CSALÁDJA
ÁLLÍTOTT E TÉRRE
MINDEN VENDÉG AKI ITT JÁR
VEGYEN ENGEM ÉSZRE
DRÁGA SÁR HEGY ÁLDOTT LEVÉT
SZÜRCSÖLJE KORTYOLJA
VIGYE HÍRÉT, HOGY ABASÁR
KÉSZ A BARÁTSÁGRA
SZÍVESEN LÁT MINDEN EMBERT
VENDÉGBARÁTSÁGBAN,
DE LEGINKÁBB HA EGYEZIK
IGAZ MAGYARSÁGBAN

Az 1993/3. számban megjelent keresztretjvény helyes megfejtése: VÉRTESTOLNA – OROSZLÁNY – ALMÁSFÜZITŐ – ZÁHONY – SÜKORÓ – KAPOSVÁR – VESZPRÉM. A helyes megfejtők közül jutalmat nyertek: Békés Krisztina (Bp.); Gaál Zsigmond (Földes); Gyimesi István dr. (Bp.); Korcz Antalné (Halászi); Kovács Ágnes (Fót); Molnár Mihály (Bánréve); Novákné Németh Beáta (Győr); Terék Gabriella dr. (Bp.); Tótkáné Kiss Ilona (Acsa). A jutalomkönyveket postán kapják meg a Lakitelek Alapítványtól.

1.	13	17	15	7	6	15	1	10	3	11	14
2.	7	11	18	1	2	15	6	9	14	4	
3.	16	12	8	16	5	15	6	9	14	4	

VÍZSZINTES: 6. Ő írta a szárszói emlékbeszédet a 30. évfordulón.

FÜGGŐLEGES: 1. Ő is részt vett 1943-ban ezen a konferencián, 11. Budapesten itt volt a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége, 41. E konferenciát a Soli Deo Gloria Szövetség alelnöke nyitotta meg, 44. Ennyien vettek részt az 1943-as augusztus 23–29-e között megrendezett – balatonszárszói konferencián.

Ha megfejtette a keresztrejtvényt még egy feladata maradt hátra, kiírni az ábrából azt a 18 betűt. Egy-egy betű többször is szerepel az alsó hálózatban. – Három nevet kell összeállítani a betűkből: 1. A konferencia egyik lelkes szervezője volt. 2. A szabadság dicsérete címen Ő írt a Szabad Szó 1943. augusztus 22-i számában vezércikket. 3. Ő is részt vett a szárszói ünnepi ebéd 30. évfordulóján.

VÍZSZINTES: 1. Hegy, amelyen megfeneklett Um-napisti bárkája. 10. Vissza: férfinév. 12. Mezőgazdasági szerszámai. 13. E nap. 15. Kimondott betű. 16. Ilyen színház is van. 18. Papírmérték. 19. Házállat. 20. Heves megyei helység. 21. Hangszerek. 24. Kémiai elem. 25. Tantál vegyjele. 27. Elnáspángol. 29. Kettős betű. 30. Amerikai Egyesült Államok rövidítése. 32. Végtelen női név. 33. Svéd nyelven rizs. 36. Vízszintes 6 keresztneve. 38. Állj oroszul. 39. Becézett női név. 40. Nem betű hanem ... 42. Hegycsúcsa. 43. Bűtorfajta. 45. Állatszállítás. 47. Két magánhangzó. 48. Ilyen ház is létezik. 50. Juttat. 51. Úgyancsak két magánhang-

zó. 52. Úgyesen mozgó hulló. 54. Törökországi gépkocsi jelzése. 55. Úgyancsak kimondott betű. 57. Névelős napszak. 59. Latinul nem. 60. Kiütéses fertőző betegség. 61. Felesége van. 62. Dátumrag. 64. Számnév. 66. Másik kettős betű. 67. Fordított női név. 69. Hangnem. 70. Élénk szín. 72. Priamosz és Hekabé legkisebb fia.

FÜGGŐLEGES: 2. Kétes (!). 3. Baranya megyei helysége. 4. Vissza: becézett édesség. 5. Tetejére. 6. Délelőtt rövidítése. 7. Vonatközönévmások. 8. Van ilyen állomás is. 9. Római szám. 14. Menyaszonny. 16. ... Alexander Graham (1847–1922): amerikai tudós volt. 17. Azonos az előzővel csak keverve. 19. Kerítésanyag. 22. Tagadószó. 23. Visszaró (!). 25. Nép. 28. A sumér Ningizzida akkád változata. 30. Sportoló. 31. Női név fordítva. 33. Szita. 34. Szemmel érzékelj. 35. Kertet művel. 37. Spanyolországi és máltai gépkocsik jelzései. 46. Francia város. 48. Szellem. 49. Pénzt kiírt. 51. Csapadékos. 53. Tendo. 54. Ilyen köteles is van. 56. Van ilyen bányászat is. 58. Kimondott betű. 63. Ilyen lövés is van. 65. Éltető erő. 67. Asztaliang vegyjele. 68. Számárhang. 70. Kicsinyítőképző. 71. Irányszó.

Beküldendő sorok: Vízszintes 6., függőleges 1., 11., 41., 44., továbbá az alsó hálózatban írt három név. – Beküldési határidő: 1993. augusztus 31. A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítvány ajándékként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

